

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA
NATIONALMUSEETS
ARBEJDSMARK

1953

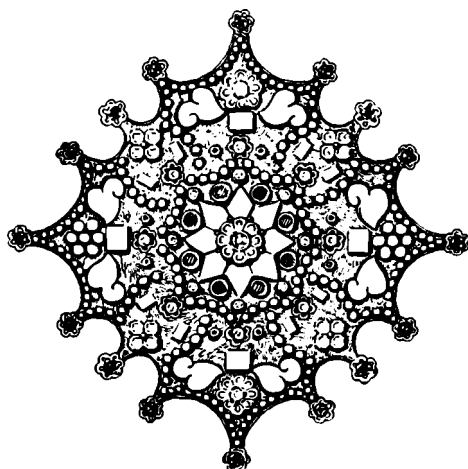
NATIONALMUSEETS PUBLIKATIONSFOND

FRA NATIONALMUSEETS
ARBEJDSMARK

1953

FRA
NATIONALMUSEETS
ARBEJDSMARK

1953

NATIONALMUSEETS PUBLIKATIONSFOND
KOBENHAVN

INDHOLD

	Side
H. K. H. PRINS PETER AF GRÆKENLAND OG TIL DANMARK: Kalimpong som etnografisk arbejdsmark ved Tibet	5
JØRGEN MELDGÅRD: Fra en grønlandsk mumiehule	14
RUDI THOMSEN: 2000-årige britermonter i Danmarks jord	21
MARGRETHE HALD: Fod-sko eller hånd-sko	30
SVEND JØRGENSEN: Skovrydning med flintøkse	36
AXEL STEENSBERG: Store Valby	44
C. G. SCHULTZ: Romersk vandledningsmarmor i Roskilde domkirke	55
PETER MICHELSEN: Om rejsegilder	65
OTTO NORN: Niels Langes og Abel Skeels gravmæle i Hunderup kirke	73
HANS NORLING-CHRISTENSEN: Romerske glaskar i Danmark	81
C. G. BECKER: Tretten tusinde ravperler	91
PETER LINDE: »Mælkepigens« og »Lammet under Træet«	99

På omslaget: Romersk glasbæger fra Nordrup

På titelbladet: Juvelprydet amuletgemme fra Tibet

Fig. 1. Tibetanske nomader holder hvil i Kalimpong.

KALIMPONG SOM ETNOGRAFISK ARBEJDSMARK VED TIBET

Af H. K. H. PRINS PETER AF GRÆKENLAND OG TIL DANMARK

EFTER at kinesiske tropper under den nye regering i Peking har besat Tibet, har byen Kalimpong i det nordøstlige hjørne af Indien opnået en vis aktualitet ude i verden. Byen var vistnok allerede tidligere kendt af alle, som interesserede sig for det mystiske land Tibet, men da i den senere tid nyhederne om dette land til bladene verden over næsten udelukkende er kommet fra Kalimpong, er denne lille grænseby blevet kendt af mange flere mennesker.

Kalimpong er ikke ret stor – efter indiske forhold. Befolkningen tæller 30–40.000, men den geografiske beliggenhed har givet byen en betydning, som slet ikke står i forhold til dens størrelse.

Som det ses af hosstående kort, er Kalimpong omgivet af forskellige lande. Byen ligger i Indien, men meget nær op til Tibet, Sikkim, Nepal, Bhutan og Pakistan. Den hører til distriktet Darjeeling, som er skilt fra den øvrige del af provinsen West Bengal, og forbindelsen sydfra er meget besværlig, da man for at komme til den må gennem den »flaskehals« i naboprovinsen Bihar, som dannes af snævringen mellem øst-Pakistan og Nepals sydøstgrænse. En helt ny landevej og en forlængelse af jernbanen fra

Assam er blevet bygget gennem denne hals, men det har vist sig utilstrækkeligt for de store forsyninger, som skal transporteres nordpå, og man er derfor nødt til at supplere med luftforbindelser direkte fra Calcutta til byen Siliguri ved foden af Himalaya.

Derfra går der en tåleligt god landevej op ad Teesta-flodens dal, som dog i monsun-klimaets sommerregn er udsat for katastrofale jordskred, en motorvej, som ender i Gangtok, staten Sikkims hovedstad, 27 miles fra passet Nathu-la, som danner grænsen mod Tibet. Halvvejs fra Siliguri går der en anden vej på venstre side af Teesta-dalen, en halv snes km lang, til Kalimpong, som ligger på en bjergkam i 1500 m højde. Byens hvide huse, ikke særligt skønne desværre, da der i stigende grad bruges jærnblik til tagene, skimtes allerede fra bilen en mile før ankomsten, med en i dette landskab ejendommelig, skotsk missionskirke, bygget i europæisk, gotisk stil, i forgrunden. Når vejret er gunstigt, ser man allerede herfra også de høje pragtfulde, sneklædte Himalayatoppe med det kæmpemæssige, 8640 m høje Kangchendzonga-massiv i midten.

Kalimpongs hovedgade går lige gennem en indisk bazar, hvor der sælges billige europæiske brugsgenstande. Men fortsætter man videre til den nordlige del af byen, kommer man hurtigt til et mere åbent kvarter, hvor tibetanerne bor. Det er her, al handel med Tibet foregår, hvor de store, kraftige og vildtudseende, østtibetanske muldyrdrivere ankommer med deres lange karavaner, afleverer deres last, som hovedsagelig består af uld, og efter nogle dages hvil starter igen på vejen tilbage til deres land med indkøbte varer, som ikke findes på højsletten, og som af den grund må købes i Indien. Ulden opbevares i store pakhuse (godowns), der tilhører Merwari-indere, folk fra nordvest-Indien, gennem hvis hænder hele denne handel med udlandet går.

Kalimpong ligger ved den ene ende af den 318 miles lange handelsvej mellem Indien og Centraltibet. Ved den anden ende ligger Lhasa, den mystiske tibetanske hovedstad, som er blevet besøgt af så få udlændinge og endnu i dag betragtes som en hellig by. Endnu ved slutningen af forrige århundrede gik handelen mellem højsletten og lavlandet over Nepal, ad vejen Nya-lam-Kathmandu eller Kirong-dzong-Kathmandu. Men efter at den daværende britiske regering i Indien havde følt sig truet af Rusland på Indiens nordgrænse, blev vejen til Lhasa over Kalimpong åbnet med militær magt, og den tibetanske regering i 1904–8 tvunget til at underskrive en handelsoverenskomst, som endnu er gyldig i dag. Tibetannerne var i begyndelsen ret bekymrede over disse begivenheder, da de foretrak at leve helt afspærret fra resten af verden. Men efterhånden er de kommet til at vurdere landevejen Kalimpong–Lhasa på helt anden måde, da den alligevel er den korteste og bekvemmeste vej til Centraltibet.

På denne vej færdes daglig en mængde mennesker af forskellig art. Der kan ikke køres her, kun rides – og har man ikke råd til hest eller muldyr, må man gå. Året rundt, men særlig om vinteren, når det er koldt i Tibet og ikke for varmt i Indien, passerer der gennem Kalimpong muldyrførere med deres karavaner, adelsmænd og deres koner, som ejer hus og have i Kalimpong, den tibetanske riviera. Tiggere i hundredvis, som håber at kunne tjene lidt mere og have det lidt varmere i Indien, hvor de kan sove udendørs; pilgrimme på færd til de hellige steder, hvor Buddha levede og prædikede; storkøbmænd på vej til Calcutta eller Bombay, hvor de skal varetage deres internationale handelsforbindelser; og mange andre. Kalimpong er som en stor tragt ved indgangen til Tibet: alle må igennem her for at nå til de indiske lavlande.

Under de nuværende forhold ser det ud til, at dette vil forandres. De kinesiske trop-

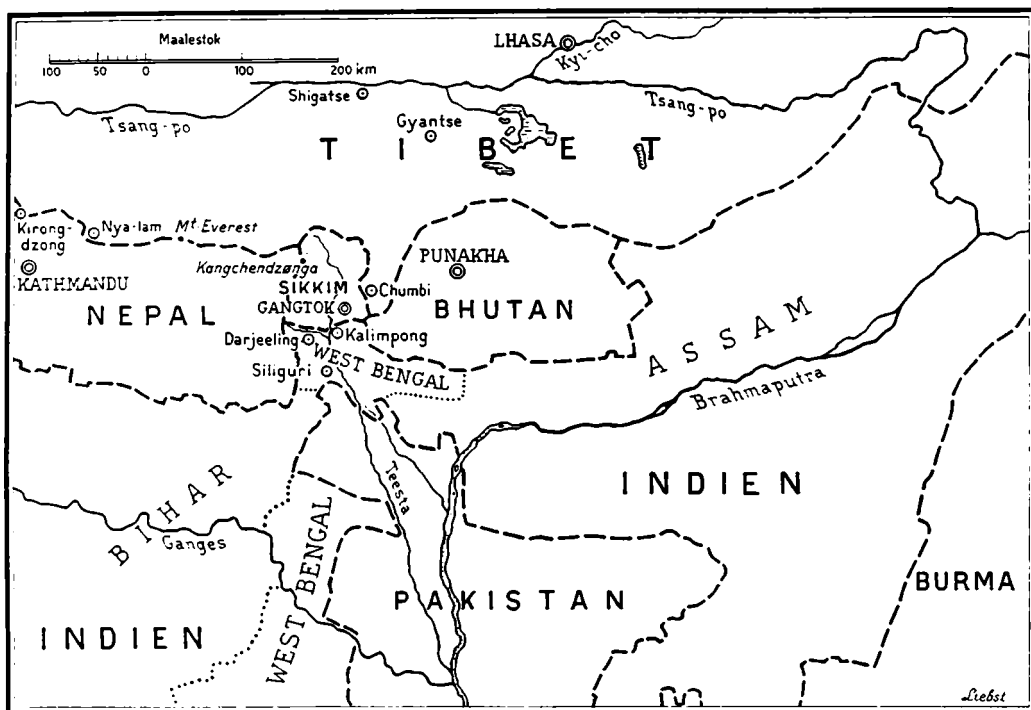

Fig. 2. Kort visende Kalimpong og tilgrænsende dele af Himalaya.

per prøvede først at skaffe sig forsyninger direkte fra Kina, men de måtte hurtigt opgive dette. Nu går alt, hvad de har brug for, over Kalimpong på ældgammel måde: fødevarer fra Calcutta, som er bragt dertil med skibe fra de kinesiske havne, samt andre varer til daglig brug, som købes i Indien. Vejen op over de høje passer i Himalaya vrimler for øjeblikket med over 500 muldyr om dagen.

Tibet, landet som ligger mod nord, 4000 m over havoverfladen, er umådelig stort — næsten 1 mill. km². Det er dog ret sparsomt beboet med kun ca. 5 mill. indbyggere, et tal, som man er nået til uden egentlige folketællinger. Landet er buddhistisk, af den nordlige Mahayana-type; de sydlige lande, Ceylon, Burma, Siam m. m., tilhører den såkaldte Hinayana-type og er mere ortodokse. En trediedel af befolkningen lever i klostre som munke og nonner, og når man husker, at det almindelige ægteskab i Tibet er polyandri (kvinderne er gift samtidig med flere mænd), kan man godt forstå, at folketallet ikke stiger, men tværtimod viser tilbøjelighed til at aftage.

Landet regeres af munke, og den øverste myndighed er den guddommelige konge Dalai Lama, en jordisk inkarnation af Bodhisattvaen Avalokitesvara eller, på tibetansk, Chen-re-si. Sammen med sin regering, kashag, af fire mænd (tre adelsmænd og en munk) bor han i hovedstaden Lhasa i det imponerende slot Tse-Potala. Befolkningen i det centrale område af Tibet, to provinser, der med eet navn betegnes Y-tsang, samler sig om de to store floder Tsang-po (Indiens Brahmaputra) og Kyi-cho. Her finder man de forskellige klasser af det tibetanske samfund: munke, adelsmænd, købmænd og bønder. De sidstnævnte tilhører de store adelsfamiliers godser; de er stavns-

Fig. 3. Adelsdame fra Lhasa smykket til fest.

bundne på deres herrers land og kan ikke frit søge arbejde, hvor de vil. Uden for disse dyrkede egne, på den øde højslette Chang-tang, vandrer nomader med deres får og yakokser, folk som er meget lidt kendt af vestens etnografer, og som ville kunne studeres med stort udbytte.

Vest for Kalimpong ligger Nepal. Dette land danner en neutral zone mellem Tibet og Indien, men for øjeblikket kommer det mere og mere ind under det sidstnævnte lands indflydelse. Det er et kongerige, hvis kongehus af stammen Gurkha er indvandret fra Rajputana i det vestlige Indien. Nepal er kun selvstændigt af navn, og regeringen i hovedstaden Kathmandu har faktisk meget lidt indflydelse i landet; dens magt strækker sig ikke ret langt ud over det centrale område. I resten af landet lever mange vidt forskellige stammer: Tamang, Magar, Gurung, Newar, Sherpa, Rai, Kirat, Limbu, Chetri, Lepcha o. fl.; hver af disse taler sit eget sprog, som de ikke forstår indbyrdes, og de er i virkeligheden selvstændige. Grænsen, der skiller Nepal fra Tibet, er således snarere en linie, der viser, hvor langt vort etnografiske kendskab til disse egne er nået frem, end hvor den nepalesiske myndighed hører op. Det ville være meget interessant at rejse gennem Nepal og studere dens uensartede befolkning, men uden tiladelse fra Kathmandu – og i vore dage også fra New Delhi, er det umuligt at komme ind i de interessanteste egne.

Længere mod øst i Himalayas bjerge ligger det udforskede og helt lukkede konge-

rige Bhutan. Dets grænser omslutter meget høje bjerge og passer, som gør landet til en naturlig fæstning. Befolkningen tæller kun ca. 300.000 indbyggere, tibetanske i udseende og talende en tibetansk dialekt. Bhutan regeres af en konge, den såkaldte Drug Gyalpo, der samler al magt i sin egen person; der er hverken regeringsråd, parlament eller lign. Samfundet er fuldstændig middelalderligt, og det nuværende kongehus tog magten med vold, ved hensynsløst at myrde sine konkurrenter, deriblandt munke af høj rang. Kun meget få »vestlige« har været i Bhutan, nogle britiske embedsmænd fra Indien i gamle dage, tre svejtsere og en amerikaner. For etnografer, som er interesserede i disse egne, vil det være en ønskedrøm at komme ind i Bhutan. Men i hvert fald for øjeblikket er det helt umuligt.

Sikkim (tibetansk: Dren-dsjong), som ligger klemmt inde mellem Bhutan, Tibet, Nepal og Indien, er et lille tibetansk kongerige, hvis befolkning dog er 65 pct. nepalesisk. Landet står under

den indiske regerings protektion; denne tilstand stammer fra tidligere tider, da Storbritanien regerede over Indien, og britiske tropper var trængt ind i Himalayas bjerge for ad denne vej at angribe Tibet. Landet er ret tyndt befolket, ca. 100.000 indbyggere. Det består i hovedsagen af meget høje bjerge; verdens næsthøjeste top, Kangchendzonga, ligger i Sikkim. Det er også i Sikkim, at de fleste af den indfødte Lepchastamme lever. Dette lille bjergfolk, beskedne og frygtsomme mennesker af mongolid type, er nu af regeringen anbragt i et stort reservat ved Zongu, som ingen europæere får lov til at besøge; ganske undtagelsesvis opnåede museumsinspektør Halfdan Siiger tilladelse hertil, da han opholdt sig i Kalimpong i 1949 som medlem af 3. Danske Central-Asiatiske Ekspedition. Det er i det hele ikke så vanskeligt at komme ind i Sikkim som i nabolandene; den indiske regering bryder sig ikke om at se folk fra den vestlige verden heroppe, men alligevel udsteder den af og til pas til den lille og ualmindelig skønne himalayastat.

I selve Indien, i lavlandet syd for Kalimpong, langs grænsen mod det østlige Pakistan, findes der mange primitive stammer, som for størstedelen lever i skovene og langs floderne. Også længere østpå, i Assam, den sidste indiske provins for Burma, er der så mange ejendommelige og ukendte stammer, at hele området kan betragtes som et levende etnografisk museum, men det er forbundet med visse vanskeligheder at studere disse folk, da de fleste er ret utilgængelige, og det kan være livsfarligt at besøge dem.

Fig. 4. Tibetansk adelsmand.

Fig. 5. Tibetaner med gammeldags gevær.

Hovedjægerfolket Naga har således skilt sig helt fra Indien, efter at dette er blevet selvstændigt, og slår nu enhver ihjel, som prøver at trænge ind i bjergene.

Det var fra Kalimpong, at det andet hold af den 3. Danske Central-Asiatiske Ekspedition skulle være startet i 1950. Meningen var dengang, at man skulle trænge ind i Tibet, rejse herfra over Chumbi-dalen til Lhasa, og derfra gå videre mod nord til søen Koko-Nor og længere frem endnu til en kinesisk by, Wang yeh fu, som ligger lige uden for den store mur, på randen af Gobi-orkenen. Her havde Henning Haslund-Christensen planlagt at træffe forfatteren, lederen af det andet hold, efter at være sejlet fra Karachi i Pakistan til Tientsin og derfra rejst over Peking til dette mødested i nordvest-Kina. Fra Wang yeh fu havde ekspeditionen tænkt sig at udforske søerne Etsin göl i det vestlige Mongoli, og så tage tilbage til Indien (Kashmir) over de centrale tibetanske bjerge Kwen lun.

Desværre kunne intet af denne plan gennemføres. Museumsinspektør Siiger, der tilhørte det første hold af ekspeditionen, og som allerede havde opholdt sig i Afghanistan og Pakistan i et års

tid, tog til Kalimpong i efteråret 1949 for at forberede indrejsen til Tibet. Han benyttede lejligheden til at studere Lepchaerne i det allerede omtalte Zongu-reservat og besøgte også Boroerne, en primitiv stamme, som lever mellem Bengal og Assam langs nordgrænsen. Men det lykkedes ham ikke at få indrejsetilladelse til Tibet, da der blev nægtet ham adgang til selve Chumbidalen, kun et lille stykke inde i landet.

Som oven for omtalt var det i sin tid ikke lykkedes at gennemføre et etnografisk fremstød i Tibet; men planen, der rummede muligheder for opklaringer af et antal interessante spørgsmål inden for centralasiatisk etnografi, var stadig aktuel. I februar 1950 ankom forfatteren derfor til Kalimpong, traf museumsinspektør Siiger der, overtog ekspeditionens materiel fra ham, og prøvede på sin side at opnå indrejsetilladelse til Tibet, hvad der desværre ikke lykkedes. Forfatteren blev derfor i Kalimpong, fuldtud bestemt på alligevel at gøre så meget arbejde for ekspeditionen, som det overhovedet var muligt derfra.

I december blev den truende kinesiske besættelse af Tibet til alvor, og veludrustede tropper fra Sze-chuan og Yünnan rykkede frem mod Lhasa. Mange rige tibetanske fa-

milier af landets aristokrati skyndte sig at rejse tidligere end sædvanligt til Kalimpong. De tog mange værdifulde ting med sig, som de senere viste sig villige til at sælge. Det tog lidt tid at komme i forbindelse med disse folk, da tibetanerne, især de højere klasser, er forbløffende mistænksomme over for europæerne. Men efter nogen tids forløb, da det viste sig, at de ikke havde tilstrækkeligt med indiske penge til at leve for, begyndte de at komme frem med deres sager. På denne måde blev der erhvervet en af de pragtfuldeste og mest righoldige samlinger, der findes i vesten, hovedsagelig bestående af tibetanske dragter.

Disse samlinger var udstillet i Nationalmuseet i efteråret 1952. I alt var der 12 dragter, svarende til hver af de forskellige tibetanske samfundsklasser. De fineste, af indisk, kinesisk og russisk brokade, tilhørte en sjapa (en kashagminister), en rimshi (adelsmand af 4. rang), en ceremonimester ved den tibetanske adels ridekonkurrence ved nytårsfesten, og en dame fra Lhasas overklasse. Til den sidstnævnte dragt hører en imponerende samling tibetanske smykker, som er købt af en mand, hvis kone døde sammen med fire af deres

born i en dysenteri-epidemi i en af de små byer nær den nepalesiske grænse. Juvelerne består af perler, koral, turkis, jade, topas og andre kostbare ædelstene; de bæres på kvindens hoved og på hendes bryst på traditionel og karakteristisk måde.

Blandt de andre dragter findes et ceremonielt bedecornat, der har tilhørt den tibetanske lamaregent Radeng Rimpoche, som blev myrdet i 1947; denne klædning består af to dragtstykker i kostbar brokade, hvor guld og rødt er de dominerende farver. Desuden er der en hverdagsuniform for en tse-tung eller kirkelig embedsmand af gul silke med pelshue; en sha-nag- eller »sorthat-dansers« dragt, som bruges ved tibetanernes årlige djævledans; en almindelig hverdagskjole med bluse, forklæde og pelshue, af den type, som bæres i almindelighed af tibetanske kvinder; og en uniform af lyseblå brokade med pelshue og læderstøvler tilhørende en oberst af Dalai Lamas livgarde. Endelig er der tre nomadedragter af tungt fåreskind med hårsiden indad, fra Chang-tang sletten lige nord for Shi-ga-tse i Tsang provinsen.

Bortset fra disse indkøb af dragter blev der også lejlighed til antropometrisk måling

Fig. 6. Lamaistisk »sorthat«-danser, en fast figur ved tibetanske tempelfester.

af mange tibetanere. Dette skete på politistationen i Kalimpong, hvor alle, som efter den kinesiske besættelse kommer over Indiens nordgrænse, skal indregistreres og indhente opholdstilladelse. Over 2000 tibetanere blev således undersøgt, og Universitetets Antropologiske Laboratorium i København er nu i besiddelse af den største samling af denne art, der for tiden findes noget sted. Det drejer sig ikke blot om folk fra de centrale tibetanske områder; til Kalimpong kommer der mennesker fra Mongoliet og fra så at sige alle provinser i Tibet. I selve landet var det sikkert aldrig lykkedes at opnå så meget, da befolkningen der vel aldrig ville være gået ind på at lade sig måle på denne måde.

Under opholdet i Kalimpong blev der desuden taget farvebilleder af de indfødtes liv og af de vidunderlige landskaber. Filmen, der også indeholder lydoptagelser, blev fremvist i efteråret 1952 i København og i provinsen. Efter anmodning fra det Kongelige Bibliotek blev den tibetanske hellige kanon, et buddhistisk værk, Kan-gjur, erhvervet fra Dalai Lamas bogtrykkeri i paladset Potala i Lhasa. Bogen består af 100 bind og vejer 500 kg. Det tog 14 måneder at få den bragt ned fra Lhasa.

I de sidste to år i Kalimpong fik forfatteren videreført sine studier af det tibetanske polyandri, som han allerede var begyndt på for krigen. Han lærte sproget, så han kunne samtale uden tolk med tibetanerne, og det lykkedes at træffe familier, i hvilke fader og sønner havde fælles kone. En kvinde, der lever i et sådant polyandrisk ægteskab, kaldes af tibetanerne for »tsja-ma-dung«, d. v. s. »hverken lille eller stor bjælke«.

Hvordan er nu de fremtidige udsigter for videnskabeligt arbejde i egnene omkring Kalimpong, efter at kinesiske tropper har besat »Verdens Tag« fra Burma til Kashmir?

Den 3. Danske Central-Asiatiske Ekspedition er taget ud til Kalimpong igen for at fortsætte arbejdet, og bortset fra hvad der endnu kan gøres her, er der håb om, at mere kan udrettes i de lukkede nabolande.

Hvad Tibet angår, har Danmark gode diplomatiske forbindelser med Peking, og det er vel ikke helt udelukket, at danske videnskabsmænd kan få lov til at rejse ind i landet efter ansøgning rettet til de kinesiske myndigheder. Det ville være udmærket, om en sådan tilladelse kunne opnås, da Skandinavien har lang tradition for forskningsarbejde i Centralasien; det er tid, at Danmark også kommer med i Tibet, hvor med en enkelt undtagelse (Bollerup Sorensen) hidtil kun Sverige har været.

I de senere tider har langt flere udlændinge fået indrejsetilladelse til Nepal end for i tiden: engelske, franske, japanske og svejtsiske bjergbestigningsekspeditioner, og amerikanske, italienske og britiske videnskabelige ekspeditioner. Landet åbner sig gradvis, og det er i hvert fald ikke så vanskeligt at besøge centralområdet, som det var for. De videnskabelige opgaver i Nepal er mangeartede, og nye undersøgelser kan kun forventes at give gode resultater.

Bhutan er vanskeligere tilgængeligt — måske det vanskeligste land i verden. Ekspeditionen må for øjeblikket rimeligvis nøjes med at forblive i forbindelse med den bhutanesiske repræsentant, som er bosat i Kalimpong, for tiden en ugift ung dame på 25 år. Hvis hun er villig til at hjælpe, kan der opnås meget herfra, og man må håbe, at det virkelig kan ske. Mere kan kun opnås, hvis de nuværende politiske forhold skifter, og Bhutans »lukkede-dor-politik« opgives.

Lettest af alt ville det være at komme ind i Sikkim. Men uden for Lepcha-reservatet, som 3. Danske Central-Asiatiske Ekspedition har besøgt, er der ikke meget nyt at ud-

forske. Landet består næsten udelukkende af høje, sneklædte bjerge og dybe dale, hvor kun en sparsom befolkning lever.

Man kunne endelig tænke sig at tage til Assam for at besøge de primitive stammer der; de mest interessante af disse ville være de folk, som lever langs den tibetanske grænse mod Indien: Møn-pa, Daffla, Abor og Mishmi.

I egnene omkring Kalimpong lever der folk, som endnu er ukendte, hvis historie og levevis er meget nært knyttet til Centralasiens kulturelle udvikling, og som har holdt sig næsten uforandrede gennem århundreder. Nu er disse folks kultur truet af de nye forhold ude i verden, og den kan hurtigt forsvinde, uden at efterlade spor, en ting, som Haslund-Christensen i sin tid var klar over og gav udtryk for i sit forslag om en Dansk Videnskabelig Central-Asiatisk Ekspedition.

I de lukkede egne omkring Kalimpong vil moderne fremskridt nok trænge langsommere frem end noget andet sted, netop fordi disse egne holdes afspærrede. Men det ville være synd, om de pågældende folk skulle miste deres oprindelige præg, inden videnskaben fik lejlighed til at studere dem og fastholde deres ældgamle og maleriske levevis for efterverdenen.

Fig. 7. Pisigsarfik Fjældet, Godthåb Distrikt.

FRA EN GRØNLANDSK MUMIEHULE

Af JORGEN MELDGÅRD

PÅ Højde med Grønlands Hovedby, Godthaab, skærer et vidtforgrenet System af Fjorde sig ind til Bræerne gennem Grundfjældets brede, isfrie Bælte. I dette Område havde Nationalmuseets Grønlandsundersøgelser sin Arbejdsmark i Sommeren 1952 med Nordboudgravninger og Kortlægning af den gamle eskimoiske Bebyggelse, en Art »Sognebeskrivelse« tilsvarende den, der indledtes herhjemme for godt et halvt Århundrede siden. Sognet var blot af en anden Størrelsesorden. En Aften i Juli var vor Motorbåd på Vej mod Yderkysten ud gennem en af de dybe Fjorde, altid en Rejse fra Solen til den konstante Regn over Skærgårdens nøgne Øer, fra Juli til Oktober på én Dag. Hvor Sidedalene herinde åbnede sig ud mod Fjorden og på flade Næs under Fjeldskråningerne hvævedes frodige Græstæpper over de middelalderlige Nordbo-gårdes Tomter og over yngre eskimoiske Ruinpladser, let kendelige på lang Afstand ved det rødlig Skær fra Dueurterne på Møddingen. Nær Munden af Kapisigdlit Fjorden kastede dens Vartegn, Pisigsarfik Fjældet, en mørk, kegleformet Skygge ud over Vandet. Og her gik Motoren i stå. Motorskade ville ethvert andet Sted have betydet, at Grønlænderne kastede sig ud i en ivrig Jagt efter Skavanken, fortrolige med selv den mindste Møtriks Funktion, som den gamle Generation med hver Syning

i Kajakken. Men nu var pludselig det eneste Råd skyndsomst at bringe et Par Skindbylter i Land fra Dækket, »For det vil vist snart blæse Sydvest«. Skindbylterne var hentet fra Grave oppe på Pisigsarfiks Fjældsiden Dagen i Forvejen — og hvor ofte havde man ikke fået fortalt, at Gravroveri var en risikabel Håndtering. Nu sad vi kont i det. Vi valgte i Stedet for, som Bod for at have rørt ved Lig, at ofre en Kam til Havdybets Ånd, Tornarsuk's Oldemoder, for at hun kunne få sit Hår rensat igen og undlade at sende imarsarnek, den slemme Sydvest med Tykning. Så dunkede Motoren igen.

Grønlanderes Beretninger om Grave oppe i Uren havde i 1945 ledet Egil Knuth frem til Mumiehulerne under Pisigsarfik, og Indholdet fra flere Grave blev bragt hjem til Nationalmuseet. Med stedkendte Folk var vi i År ad

samme Vej blevet vist op gennem et Virvar af store Klippeblokke til Området med Gravene. Sammenkastede Stenhobe klemte op mellem Blokkene markerer et større Antal spredte Grave, der oftest røber sig som Fællesgrave med 4—6 Skeletter, når et Par af Dækstenene fjernes. Men Interessen koncentrerede sig snart om to Lokalteter. Det ene Sted føres man ned i et helt System af Gange og Huler, hvor de større Åbninger er blokeret af en anseelig Tørstensmur; et Byggeforetagende som dog næppe er udført i Forbindelse med de eskimoiske Gravlæggelser, snarere viser det at Bonden på den nærliggende Nordbogård, hvis Tomter kan skimtes nede ved Fjordbredden, her har indrettet sig et Læ til sine Fåreflokke. Denne Hule har rummet to Barnegrave, hvoraf den ene med tre gravlagte, og der var forstyrrede Anlæg af endnu et Par Grave. Den anden Lokaltet var en tilsvarende Hule, men mindre, et bredt, lavloftet Kammer under en nedskredet Klippeblok. De særligt interessante Fund, som Gravene her byder på, er en direkte Følge af Placeringen i Hulernes konstant tørre Luft, Ligene er alle mere eller mindre mumificerede.

Et godt Eksempel på Gravlæggelsens Art viser et velbevaret Anlæg, Grav I, der blev åbnet i den mindre Hule. Som almindeligt ved eskimoiske Grave i Grønland var der hvælvet en Stendynge over Graven, her var den 2 Meter lang og 1,2 Meter bred, og store Stenfliser viste sig, efter Dyngens øvre Del var fjernet, som Dæksten over et lille Gravkammer på 1,1×0,65 Meter. Kviste og Hø dannede en blød Polstring af Sider og Bund. Tre Bylter af Rensdyrskind var her lagt ned oven på hinanden. Den nederste Bylt var gået delvis i Opløsning, og Hovedet af en gammel Kvinde med stærkt nedslidte Tænder kiggede frem. Men ellers var det udelukket at åbne de knastørre Skindpakker for at se nærmere på Indholdet. Forsigtigt blev de båret ned ad Fjæld-

Fig. 8. Den unge Kvinde, Grav I.

Fig. 9. Barnet fra den unge Kvindes Skindsvøb, Grav I.

skråningen og ud på Motorbåden til senere Udpakning på Nationalmuseets Konserveringsanstalt.

»... Deroppe i Hulerne på Pisigsarfik vil I finde Nordboerne«, havde Gamle Jakob ved Lakseelven fortalt os, »gravlagte fra den sidste Kamp mellem Eskimoer og Nordboer, for den gik for sig her under Fjældet. — Og man siger også, at Ufreden startede her: En fra hvert Folk, gode Venner og gode Bueskytter, kappedes fra Toppen om, hvem der kunne ramme et udspændt Sælskind nede ved Fjordbredden. Eskimoen vandt og styrtede Nordboen ud over Fjældets side, for det havde de forud bestemt skulle være Taberens Lod. Derfor hedder Stedet Pisigsarfik, 'Skydepladsen'«.

Men hvad allerede Gravformen havde fortalt om Fundets eskimoiske Karakter, blev bekræftet af Indholdet under Udpakningen.

Den største og mellemste Bylt viste sig her at rumme en ung Kvinde. Med stærkt bøjede Ben, og Knæene trukket op til Brystet, lå hun på Ryggen indhyllet i flere Lag sammenrivede Rensdyrskind, hvor Hårsiden vendte indad. Af Kroppen var kun Skelettet tilbage, hvorimod mindre kødfulde Dele som

Hoved og Lemmer var bevaret med Klædningsstykkerne nogenlunde intakte. Hovedets Beklædning viser, at hun har båret to Pelse, en Inder- og en Yderpels, begge med fastsiddende Hætte (Fig. 8). Inderpelsen er af Sælskind med Hårene indad og en Kantning i Hætteåbningen af Renskind; på Billedet ses denne som en lys Bræmme om Ansigtet. Yderpelsen vender Hårsiden ud, men er ligeledes af Sæl med Kantning af Renskind. Hætten er syet sammen af to ensdannede Stykker, Sommen løber over Issen og ned langs Nakken markeret af en indsyet Strimmel af sort Sælskind; den har en karakteristisk spids og toppet Form. Et bevaret Ærme af denne Yderpels viser en særlig vid og bred Skulder. På Benene bærer hun Strømper af Renskind, de har nået til lidt under Knæene, og herover afhårede Sælskindskamikker af samme Længde. Kamikkernes Sålesnuder er omhyggeligt rynkede; på Fodens Overside er indsat et særligt Tåestykke, og den højre Stovle har herfra en enkelt Midtsøm op til en bred Kantning af Renskind på Skaftet, medens den venstre har Syninger fra Vristen ned mod Hælen og mangler Skaftets Midtsøm. To små Lokker i Sålens Overkant nær Tåen er Snørehuller fra et Bånd, der er blevet surret om Stovlens Tå og Vrist. Det særlige Stovlesnit med indsat Tåestykke — som også genfindes hos den nævnte ældre Kvinde i Gravens nedre Bylt — kendes ikke fra de Stovler, der er bevaret fra Tiden efter Hans Egede. Men der er tidligere af arkæologisk Vej frem-

draget Fragmenter af en Støvle, der har det her beskrevne Snit. Den er fra Qerrortût i Julianehåb Distriktet og dateret til det 16. Årh. Antagelig drejer det sig om et gammelt og gennemgående Træk ved den vestgrønlandske Fodbeklædning. Yderbenklæderne af Sælskind har været lange og ejendommelige; deres nedre Kant når under Knæet til Strømpens Overkant, og lige herover synes de at være meget vide med en Udposning ned mellem Strømpen og Kamikken. Endelig er der Spor af ganske korte Sælskinds-Inderbenklæder.

Denne Kvindedragt viser den almindelige, lune Dobbeltklædning, rummelig og med isolerende Luftlag mellem Skindene, som Grønlænderne har anvendt om Vinteren indtil vore Dage. Men i Udformningen afviger den noget fra de vestgrønlandske Dragter, der i det 19. og 20. Århundrede er havnet på Etnografisk Samling. Sammesteds har vi dog to Malerier, som viser en ældre Kvindedragt, det ene fra 1654 forestillende Eskimoer bragt til Danmark af Danell, antagelig netop fra en af Godthaabsfjordene (Fig. 12),

det andet af en Kvinde fra Hans Egedes Tid. Her genfindes de brede, høje Skuldre og den toppede Hætte — en meget naturlig Form i Betragtning af den høje Hårtop — begge Træk som Hans Egede også selv nævner i sin Grønlands Beskrivelse. De korte Støvler stemmer ligeledes overens med de nævnte Maleriers Fremstillinger. Derimod er den mystiske Udposning ved Knæet ikke synlig her, men måske er det et Beklædningsstykke af denne Art, som i det 17. Århundrede nævnes af den kgl. Historiograf Lyschander: De haffuer och mangge parr Hoser paa / Och gjæmme dær indden Knjff, Naael oc Traa / Och anddet de vil icke leene (:efterlade). I så Fald er det en Parallel til den Benbeklædning, som findes hos nogle centraleskimoiske Stammer: store Udposninger hænger her ned på Ydersiden af Benene, og anvendes til Tider som Beholdere for små Nyttegenstande; en ældre Beretning fortæller endog, at Kvinderne havde Spædborn anbragt her — lidet ubekvent for både Moder og Barn, vil man mene.

Måske er netop 1600-Tallet Tidspunktet for denne Gravlæggelse under Pisigsarfik. Dragten som Helhed og den Omstændighed, at det er hedenske Grave, viser at vi ikke er meget senere end Hans Egedes Tid. Og en endelig øvre Tidsgrænse kan sættes ved 1749. Dette År holder en vis Missionær Bek fra den tyske Herrnhut Mission en Pinseprædiken ved Pisigsarfik for sin kristne, eskimoiske Menighed. Han skriver i sin Dagbog: »— — Forsamlingen var talrig og opmærksom, skønt det sneede bravt ned over Hovederne på os. Thi Kirken i Pissiksarbik har intet andet Tag end den

Fig. 10. Barnet i den overste Skindbylt, Grav I.

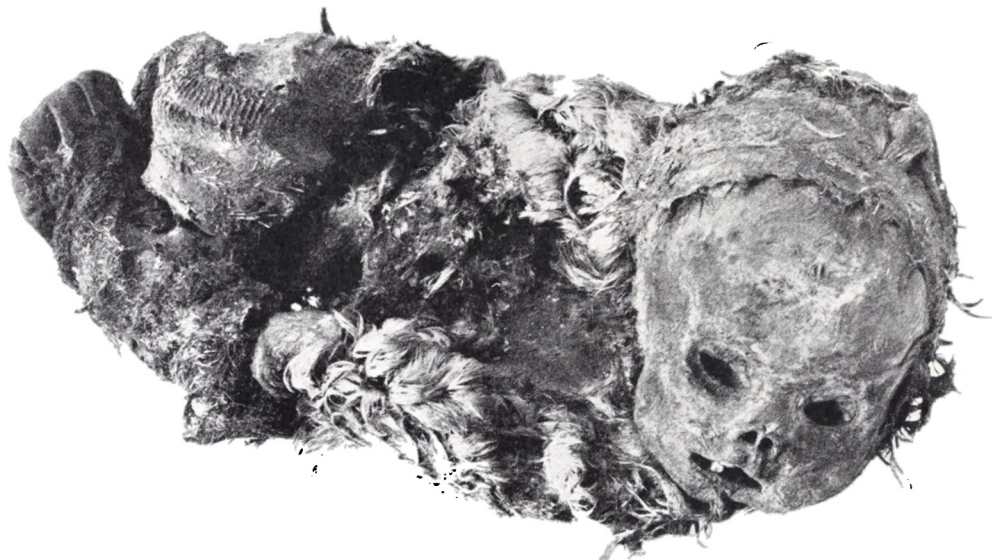

Fig. 11. Barn fra den store Mumiehule.

åbne Himmel, Væggene består af snehvide Bjerge, Prædikestolen er en stor Sten, og Bænkene er de bare Klipper — — —«.

Den gravlagte unge Kvinde har åbenbart været Moder. Inde i hendes eget Skindsvøb lå en mindre Bylt, som viste sig at indeholde et knap årsgammelt Barn (Fig. 9), og to Barnepelse af Fugleskind var lagt over hendes Knæ. Dragten er velbevaret. En lang Yderpels af Sælskind har en Kantning af sort Sælskind i Hætteåbningen og en bred Bræmme af Renskind forneden. Inderpelsen består af sammensyede Fugleskind, som har Fjersiden indad, og er kantet med Renskind i Hætte og Ærmegab. Man ser Hovedet er bøjet frem på Brystet og delvis ud af Hætten. Bukserne er af langhåret Hundeskind og når til Knæene, hvor de er trukket ned over et Par lange Renskindstrømper med den bløde Hårside vendende indad. Benene er bøjede og med spredte Knæ. Også den overstliggende lille Skindpakke i Graven rummede et Barn, Alderen er 8—10 Måneder (Fig. 10). Hovedet er bagoverbøjet, Ryggen stærkt svajet og hænderne presset ind mod Mellemgulvet, Benstillingen som hos den foregående. Sælskindsyderpelsen er syet sammen i Siderne, men med lange og brede Spidser hængende ned for- og bagtil. En Midtsom over Hættens Isseparti løber op i en lille spids Top. Her er Inderpelsen af Renskind, men en Fugleskindspels med indkrængede Ærmer var lagt over Benene som en ekstra »Undertrøje«. Et kort og et langt Bukseben når til henholdsvis en knælang Renskindstrømpe og en kort Renskindsko. Endelig Gravens fjerde, men først nedlagte Person, den gamle Kvinde. Af hende var der kun Skelettet tilbage — af hendes Dragt kun Støvlesnuderne, der var af samme Art som den unge Kvindes.

Fra en Grav i den omtalte større Hule havde Eigil Knuth bragt tre Barnemumier til

Fig. 12. Eskimoer fra Godthaab Fjorden, bragt til Danmark af Danell. Malet i Bergen 1654.

Nationalmuseet. Fig. 11 viser en af dem, en ca. halvt År gammel, pluskæbet Unge klædt i Fugleskind fra Top til Tå; de to andre er klædt som Fig. 10.

Børnenes Køn har ikke kunnet bestemmes, og Dragten kan ikke ventes at have været væsentlig forskellig for Dreng- og Pigeborn i denne Aldersklasse. Om de anvendte Materialer: Ren, Sæl, Hund og Fugl, ved vi, at de var almindelig brugt i Kolonisationens første Årtier. Købmanden Lars Dalager skriver om Rensdyrkalvenes Skind, at »Disse betjener man sig egentlig af til Borne-Toj, fordi de er fine og bløde, dernæst til unge Jomfruer, som dermed kand gjøre stor Parade«. Hundeskind var kun til Fattigfolk. Og den tyske Missionær David Cranz fortæller på samme Tid: »Fuglepelsene er, bogstavelig talt, deres Skjorter«.

Det er ejendommeligt at finde et så stort Antal Småborn i disse Huler; endnu et Par ringere bevarede blev konstateret, men ikke taget med. Måske giver Mumierne krampagtige Stillinger Svaret. Lemmer og Hals er bøjede på karakteristisk Måde, Ryggen svajet, de indtager den såkaldte Fægterstilling, der fremkommer ved bestemte Muskelkontraktioner, når Dodsårsagen er Udtorring, d. v. s. først og fremmest Torst, eller Kvælning. Har dette været Tilfældet, må Børnene være udsatte og levende begravet. Det ville også forklare den Tot Rensdyrhår fra Hættebræmmen, som Barnet på Fig. 10 ligger og sutter på; ligesom et Fugleskind, der fandtes presset ind til Ansigtet med Kanterne stukket ind under Hætteåbningens Rand på Barnet Fig. 9, da kan forklares som et Forsøg på ved Kvælning at fremskynde og mildne Døden. Udsætning af nyfødte Piger var udbredt overalt indenfor Eskimoområdet, men har de her omtalte Born, der er i Alderen fra 4—5 Måneder til ca. et År og alle klædt i Vinterdragt, haft en sådan Skæbne, må Årsagen være Hungersnod eller eventuelt Sygdomme på Bopladsen. Hos Netsilik Eskimoerne er det den almindelige Regel, at en Pige må vige Pladsen, hvis hun ikke allerede ved Fødslen kan forloves bort, for at undgå at langvarig Diegivning skal forsinke det Drengbarn, som snarest skal følge efter — Sonner bliver Forsørgere. En tilsvarende Situation opstår for det lille Samfund som Helhed, i det Øjeblik Sult eller Sygdom har revet Voksne bort og Spædborn er ladt tilbage. Der berettes om sådanne Tilfælde i Vestgrønland på Hans Egedes Tid, og Missionær Glahn nævner, at »når en Moder døer, efterladende et spædt Barn, som endnu ikke er i Stand til at fordøye den haardere Spiise, da kan Faderen se sig nudsaget til at begrave det levendes med Moderen«.

Grusomhed? — Hvad der her let kan tages for et Udslag af Ligegyldighed overfor Born, må som andre Grusomheder i dette Samfund betragtes som den ubarmhjertige Konsekvens af Kampen for Eksistensen. Og det er intet Paradoks, at man næppe nogetsteds finder en mere udpræget Kærlighed og Omsorg for Born end blandt Eskimoer. Netsilik Eskimoen Qaqortingneq gav Udtryk for denne Dualisme i følgende Ord henvendt til Knud Rasmussen:

»— — — Aah, I fremmede ser os kun glade og uden Bekymringer. Men hvis du vidste de Rædsler, vi ofte må gennemleve, så ville du også forstå hvorfor vi så godt kan lide at le, hvorfor vi elsker Mad og Sang og Dans. Der er ikke een blandt os, som ikke har prøvet en Vinter med dårlig Jagt, hvor mange Mennesker døde af Sult omkring os, og hvor det var tilfældigt, at vi selv gik fri. — — — Men hvorledes skal en som har det godt, og har spist sig mæt, være i Stand til at fatte Sultens Galsskab? Vi ved bare, at vi allesammen så gerne vil leve«.

2000-ÅRIGE BRITERMØNTER I DANMARKS JORD

Af RUDI THOMSEN

MEDEt mellemrum på 64 år er der af Danmarks jord fremdraget to guldmonter fra det antikke Britannien. Disse, der som danefæ er blevet indleveret til Den kongelige Mont- og Medaillesamling, påkalder sig den allerstørste interesse ved at være de eneste oldtidsmonter fra den store ø i vest, der hidtil er blevet fundet i Norden, og også iøvrigt er de nok værd at stifte nærmere bekendtskab med; thi medens den ene af dem leverer et skoleeksempel på, hvorledes en antik monttype på sin vandring fra sit klassiske oprindelsessted til fjernere og fjernere barbarområder kunne forandres til ukendelighed, aflægger den anden et vidnesbyrd om den store betydning, man må tillægge monterne som kilder til ældgamle historiske tider, der lider af fattigdom på skriftlige optegnelser.

Den første af de nævnte guldmønter, fig. 13 øverst, blev 1888 fundet i Vilbjerg, Hammerum herred, o. 5 mil øst for Ringkøbing, af »en fattig kone, der gravede i sin have«. Den måler 19 mm i tværmål; dens vægt er 5.43 g, og dens lyse farve tyder på en kraftig iblanding af sølv, hvad der er blevet bekræftet ved en lødighedsprøve, som viste et guldindhold på kun 352 tusindedele. På uindviende virker såvel for- som bagsidefremstillingen uforståelig; men som det skal ses nedenfor, er der ikke tale om noget abstrakt krimskrams, men derimod om barbariserede figurgengivelser, som i sidste instans går tilbage til naturalistiske forbilleder.

Den anden britiske guldmønt, fig. 13 nederst, er en nyerhvervelse for Montsamlingen, idet den først kom for dagens lys i april 1952, da Munke-Bjærgby graverens søn, den 13-årige Ib Brinck-Jensen gravede i sin faders have i Munke-Bjærgby, en mils vej nord for Sorø.

Munke-Bjærgby-møntens tværmål er 17 mm; den vejer 5.34 g, og dens guldindhold er ikke meget større end Vilbjerg-møntens, nemlig 431 tusindedele; men som det tydeligt fremgår af dens rødbrune farve, er guldet ikke blandet med sølv, men derimod med kobber. Møntens forside viser en tavle med indskriften TASCIO, og såvel ovenover som nedenunder er anbragt et hjul, to småringe og to prikker, symmetrisk anordnet. På bagsiden findes et naturalistisk billede af en panserklædt rytter, som i sin højre løftede hånd holder en gallisk krigstrompet, en såkaldt carnyx; over hestens hoved ses et hjul, og foran hestens forparti er delvis bevaret bogstaverne SEGO.

Den sidste indskrift vil blive nærmere forklaret nedenfor. Derimod vil det være på

Fig. 13. Britiske guldmønter. 2:1. — Øverst: briganternes stamme, 1. årh. e. v. t.
Nederst: kong Tasciovanus, sidste tredjedel af 1. årh. f. v. t.

sin plads allerede her at klarlægge betydningen af TASCIO. Denne indskrift, som også findes på andre antikke britermønter, er siden det 16. århundrede blevet udlagt på vidt forskellig måde af de forskere, der har beskæftiget sig med den. Medens nemlig nogle satte den i forbindelse med det latinske ord *taxatio* (vurdering) og følgelig opfattede den som en britisk betegnelse for skatpenge, mente andre, at der var tale om en by, et folk eller en stat, og endelig er det også blevet hævdet, at »tascio« på gammelbritisk skulle betyde »fyrste«. Først i 1844 blev gåden definitivt løst af Samuel Birch i et foredrag i det numismatiske selskab i London. Han henledte nemlig opmærksomheden på indskriften TASCIOVANI F (d. v. s. Tasciovanus' søn) — og ikke, som det hidtil var blevet læst, TASCIOVANIT — på nogle mønter af briterkongen Cunobelinus, som Shakespeare har uodeliggjort under navnet Cymbeline, og herigennem kunne han påvise, at denne var søn af en mand ved navn Tasciovanus, som ikke hidtil havde været historisk bekendt, og at mønterne med indskriften TASCIO er blevet udstedt af denne.

Som fader til Cunobelinus, hvis regeringstiltrædelse kan sættes til omkring vor tidsregnings begyndelse, må Tasciovanus have hersket i sidste tredjedel af det 1. århundrede f. v. t. Derimod stammer mønten fra Vilbjerg ifølge den nyere engelske møntforskning uden tvivl fra det følgende århundrede; men selv om den således er yngre end Tasciovanus-mønten fra Munke-Bjærgby, viser den sig dog at repræsentere den ældste tradition inden for den britiske møntprägning.

Hvor mærkeligt det end kan lyde, går såvel Vilbjerg-møntens for- som bagside type-mæssigt tilbage til den smukke guldmønt eller statér, fig. 14, som kong Filip II af Makedonien (359—36) lod slå i store mængder, efter at han i begyndelsen af sin regeringstid var kommet i besiddelse af Pangaion-bjerget i det sydvestlige Thrakien med dets

Fig. 14. Guldstatér fra Filip II af Makedonien (359—36 f. v. t.). 2:1.

rige guldminer. Denne guldmønt, som i Den kongelige Mønt- og Medaillesamling er repræsenteret ved 12 eksemplarer med forskellige bitemp, vejer godt $8\frac{1}{2}$ g og viser på forsiden et skønt ungdommeligt Apollon-hoved med en laurbærkrans om de guddommelige lokker, medens der på bagsiden er fremstillet to heste, som styret af en ung kusk trækker en væddeløbsvogn, under hvilken makedonerkongens navn er anbragt.

For at kunne forstå, hvorledes Filip-staterens klare, klassiske fremstillinger er blevet til Vilbjerg-møntens forvirrede motiver, er det nødvendigt at kunne følge typerne på deres vandring fra Makedonien til det fjerne Britannien. Som det ville være naturligt at tænke sig, er vejen gået over Frankrig eller, som det blev kaldt af de gamle romere, Gallien. Men hvordan man her har lært Filip-stateren at kende lader sig desværre ikke sige med bestemthed.

Ifølge den gamle, hævdvundne opfattelse skulle den omtalte makedonske guldmønt allerede i det 4. århundrede f. v. t. gennem handel — enten over Massalia (Marseille) eller til lands norden om Alperne — være nået frem til Gallien, hvor man snart efter, i det følgende århundrede, begyndte at efterligne den. Nu har den nyeste forskning imidlertid sandsynliggjort, at den galliske efterligningsvirksomhed først har taget sin begyndelse engang i det 2. århundrede f. v. t., og hermed står man uden noget virkelig fast holdepunkt, når man skal udtale sig om, hvorledes gallerne har stiftet bekendtskab med Filip-stateren.

Ifølge en ret ny teori skulle gallerne ikke have modtaget den makedonske guldmønt direkte fra Sydøsteuropa, men derimod gennem romerne, som lod de store mængder af den, som var faldet i deres hænder ved Makedoniens erobring i første halvdel af det 2. århundrede, kursere som deres egne mønter. Denne teori kan dog ikke siges at have stor sandsynlighed for sig, og at udmøntningen af Filip-stateren — som det er blevet foreslået til støtte for denne teori — i stor stil skulle være fortsat i en meget lang periode efter den store makedonerkonges død, måske helt ned til den romerske erobring af Makedonien, står i modstrid med de gjorte møntfund, ifølge hvilke Filip-stateren praktisk taget er forsvundet fra pengeomløbet tidligt i det 3. århundrede f. v. t.

Af mangel på bedre løsningsforslag til den store numismatiske gåde må man snarest henholde sig til en hypotese, der er blevet fremsat af en engelsk forsker. Ifølge denne har en folkestamme nord for Filip's makedonsk-thrakiske magtområde, som i anden halvdel af det 4. århundrede havde stiftet bekendtskab med Filip-stateren, ført denne med sig, da den snart efter påbegyndte en vandring mod vest langs Donau, som varede ved i over hundrede år og sluttelig førte den frem til det centrale Gallien. Senest ved ankomsten hertil er man selv begyndt at efterligne det græske forbillede. Som tiden

gik, blev efterligningerne genstand for nye efterligninger, der atter efterlignedes, og som følge af de primitive folks manglende tekniske kunnen i forbindelse med deres specielle åndspræg blev mønternes fremstillinger mindre og mindre klassiske, mere og mere barbariske samtidig med, at det stadig gik ned ad bakke med mønternes vægt.

De ældste kendte efterligninger, som skyldes de keltiske stammer hæduerne, arvernerne og lemovicerne i det mellemste Frankrig, ligger endnu ret nær ved det klassiske forbillede. Dette kan derimod ikke siges at være tilfældet med de mønter, som blev slået af belgerne i Nordgallien nord for Seine og Marne, da de i anden halvdel af det 2. århundrede f. v. t. lærte møntprægningens kunst fra syd. Hos disse belgere, der var opstået ved en blanding af den oprindelige keltiske befolkning og germanske erobrere, som o. 150 f. v. t. var trængt over Rhinen, forandredes Filip-staterens typer næsten til ukendelighed.

Fig. 16 overst viser et eksempel på en belgisk guldmont, som sandsynligvis tilhører bellovacernes stamme i det nuværende Beauvais. Møntblanketten har her antaget store dimensioner; men til gengæld er den blevet ret tynd. På forsiden er Apollons ansigt skrumpet betydeligt ind, og i stedet domineres fremstillingen af det stærkt overdrevne baghoved; forhåret er blevet til tre halvmåneformede lokker; laurbærkransen træder tydeligt frem; vinkelret på denne er der anbragt et tværdiadem, og endelig er der også tilføjet et rigt draperi over Apollons skulder. Mindst lige så omdannet er bagsidetypen; her er tospandet — måske under indtryk af den ivrige hestekult hos de keltisk-germanske folkeslag i nord — blevet reduceret til en frit løbende hest, som iøvrigt adskiller sig betydeligt fra det naturalistiske forbillede; men der findes endnu tydelige spor af den oprindelige fremstilling: det ovale ornament bag hesten er en rest af vognhjulet, og den vingede figur over hesten går tilbage til kusken.

Gennem handelsmænd fra Nordgallien har briterne i begyndelsen af det 1. århundrede f. v. t. stiftet bekendtskab med de bellovaciske mønter. Men det blev dog ikke disse, der kom til at danne forbilledet for Britanniens egne udmontninger, men derimod en anden belgisk mønttype, som almindeligvis tilskrives atrebaternes stamme i det nuværende Artois. I denne mønttype, fig. 16 nederst, er barbariseringen nået betydeligt videre end på den bellovaciske: Apollon-hovedet har fået sine ansigtstræk udviklet og domineres af forlokker, laurbærkrans og diadem, og på bagsiden er hesten blevet ganske vanskabt, medens kusken har opløst sig i en gruppe forvirrede punkter.

Ifølge Cæsar (Gallerkrigen V 12,2) beboedes Britanniens kystdistrikt på hans tid, i 50'erne f. v. t., af belgiske erobrere, og som bestyrkelse heraf har den nyere arkæologiske forskning påvist, at det sydøstlige Englands keltiske befolkning o. 75 f. v. t. er blevet betydeligt forøget gennem en tilvandring fra det belgiske område sydvest for Ardennerne. Indvandrerne har med sig fra kontinentet ført deres guldmønter, og snart er de også i det nye hjemland, blandt hvis metaller såvel den græske geograf Strabon som den romerske historiker Tacitus opregner guldet, begyndt at præge egne betalingsmidler. Disse var ret tro kopier af de atrebatiskke mønter, men af en lidt stivere stil og med et noget mindre gulddindhold.

Gennem keramik- og møntfund kan det fastslås, at de belgiske erobrere oprindelig har slået sig ned i Kent og det sydlige Essex. Herfra er de efterhånden trængt fremad i vestlig retning, og specielt har de på et ret tidligt tidspunkt fået fast fod ved Themsens nordlige bifloder.

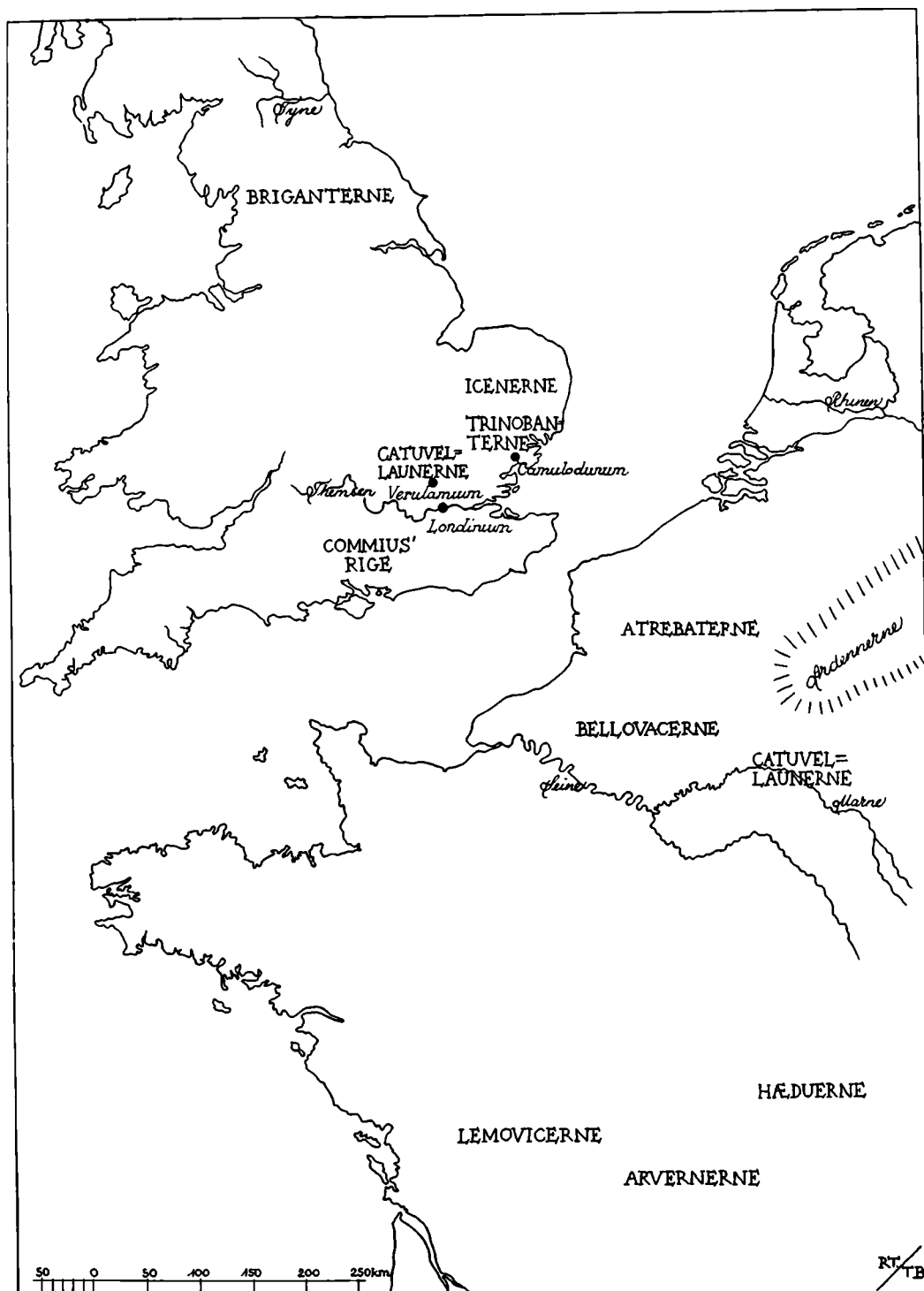

Fig. 15. Britannien og Gallien for 2000 år siden.

Fig. 16. Øverst : bellovacisk guldmønt, ca. 100 f. v. t. (British Museum). 2:1. —
Nederst : atrebatisk guldmønt, o. 100 f. v. t. (British Museum). 2:1.

Fra det belgiske bosættelsesområde har møntprægningen også snart bredt sig til de tilstødende keltiske folkestammer. Således er trinobanterne og icenerne i de østengelske grevskaber i slutningen af det 1. århundrede f. v. t. begyndt at slå mønter, som foruden af et ringe gulddindhold præges af en mindre stivhed i fremstillingen end de belgisk-britiske mønter, men til gengæld fjerner sig endnu mere fra det klassiske forbillede end disse.

Sluttelig er også møntprægningen blevet optaget af briganternes stamme, som ifølge den græske geograf Ptolemaios strakte sig fra hav til hav og ifølge Tacitus dannede Britanniens folkerigeste stat, der sandsynligvis har omfattet hele Yorkshire og Lancashire og de øvrige nordengelske grevskaber op til Tyne-floden. Det er fra disse briganter, Vilbjerg-mønten stammer, og den repræsenterer ikke alene lavpunktet med hensyn til gulddindhold, men betegner tillige kulminationen af Filip-staterens barbarisering.

På den brigantiske mønttypes forside er Apollon-hovedets ansigt helt forsvundet og erstattet med en lige, lodret linie; forlokkerne er blevet omdannet til et meningsløst system af halvmåner, og endelig har laurbærkransen udviklet sig til en samling rektangulære blokke, som henholdsvis over og under tværdiademet skrånér ind mod og løber fra hinanden. Bagsidefremstillingen ligner slet ikke nogen hest, dannet som den er af halvmåner, der skærer hinanden. De tre sammenløbende takker forneden er resterne af en stjerne, som har udviklet sig af et rosetteornament, der var almindeligt på de østengelske keltermønter, som dannede mellemløddet mellem de belgisk-britiske og de brigantiske pengestykker.

Med rette kunne derfor den store pioner inden for udforskningen af Englands oldtidsmønter John Evans i 1864 karakterisere den brigantiske mønttype på følgende måde: »Som helhed betragtet er det vanskeligt at forestille sig nogen mere barbariseret kunst end den, der findes på denne mønt; ej heller kan vi tænke os nogen type, hvorpå det ædle laurbærkransede hoved og det beåndede tospand på den makedonske prototype mere fuldstændig er degenereret, ja, helt glem, end på denne.«

I 55 og 54 f. v. t. foretog Cæsar som prokonsul i Gallien sine ekspeditioner til Britannien, som vi kender fra hans berømte værk Gallerkrigen. Disse ekspeditioner, som var fremkaldt af britiske støtteaktioner til fordel for de oprørske gallere, førte ganske vist ikke — som det i hvert fald har været tilsigtet i 54 — til nogen erobring af Britannien, idet Cæsar måtte lade sig nøje med at modtage gidsler fra forskellige stammer samt lofter om tribut, som næppe er blevet opfyldt. Alligevel danner Cæsars togt epoke i Britanniens historie; thi efter at briterne og romerne nu for første gang var

Fig. 17. Britisk guldmønt, kong Tasciovanus, sidste trediedel af 1. årh. f. v. t. (British Museum). 2:1.

trådt i forbindelse med hinanden, udviklede der sig hurtigt med det romaniserede Gallien som mellemed en livlig handelsforbindelse mellem Rom og barbarøen i nord-vest. I forbindelse hermed trængte romerske kulturimpulser i stor stil frem til Britannien, og bl. a. udstrakte de også deres virkninger til dettes møntvæsen.

Under det store opgør i 54 var den britiske modstand mod Cæsar blevet ledet af hovdingen Cassivellaunus, som stod i spidsen for den belgiske catuvellaunerstamme. Denne, som i det galliske hjemland havde været bosat ved Marne — hvorom bynavnet Châlons er et minde — havde taget slettelandet nord for London i besiddelse, og her har Cassivellaunus uden tvivl haft sin hovedstad nær Wheathampstead, hvor der er fremdraget betydelige rester af en førromersk borg.

Med den største sikkerhed er det lykkedes den nyere forskning at påvise, at Cassivellaunus har udstedt mønter. Disse betegnede det hidtidige kunstneriske højdepunkt inden for den britiske møntprægning, men holdt sig iøvrigt inden for den belgiske mønttraditions rammer. Derimod satte de frembrusende romerske kulturstrømninger i høj grad deres præg på møntvæsenet under Tasciovanus, der efterfulgte Cassivellaunus som catuvellaunernes hersker. For det første begyndte han nemlig med latinske bogstaver at sætte sit navn samt prægestedet på mønterne, og dernæst blev disses motiver mere og mere omdannet under indtryk af den udprægede naturalisme, som var særegen for den romerske kunststil. I den nylig fundne statér fra Munke-Bjærgby har naturalismen fuldstændig sejret.

Om udviklingen af Munke-Bjærgby-staterens forsideside giver en anden af Tasciovanus' mønter, fig. 17, fyldestgørende oplysninger. På dennes forside er der endnu be-

Fig. 18. Romersk denar, Publius Crepusius, ca. 83 f. v. t. 2 : 1.

varet en lille rest af Filip-staterens Apollon-hoved i form af en stiliseret lodret laurbærkrans; men oven på denne er anbragt en tavle med indskriften TASC. På Munke-Bjærgby-montens forside er skridtet derimod taget fuldt ud, idet ethvert spor af den belgisk-britiske montprægning fjernes her er forsvundet.

Munke-Bjærgby-montens bagsidetype er i den grad ubritisk, at den må skyldes en romersk stempelskærer eller i hvert fald en indfodt, der har gået i lære hos romerne. I stedet for de britiske mønters sædvanlige motiv, den misdannede frie hest, er der afbildet en naturalistisk rytter, og som direkte forbillede for denne fremstilling har stempelskæreren uden tvivl benyttet bagsiden af en af de ret talrige romerske denarer, som nu ifølge de gjorte montfund var begyndt at kursere i Britannien ved siden af de indfødte mønter, nemlig denaren fig. 18, som er slået o. 83 f. v. t. af montmesteren Publius Crepusius og på forsiden viser et Apollon-hoved. Blot er den romerske rytters spyd på Tasciovanus' mont erstattet af den galliske krigstrompet, og endvidere er der som en arv fra den deformede britisk-belgiske »tospandsfremstilling« anbragt et hjul foran hestens hoved såvel som bag dens hale, hvis der da ikke er tale om solhjulsfremstillinger. Det sidstnævnte hjul er ganske vist faldet uden for Munke-Bjærgby-montens blanket; men det findes på to andre mønter i British Museum præget med samme stempel. Foruden disse kendes endnu blot to mønter af samme type, og også af denne grund må Munke-Bjærgby-fundet siges at betyde en særdeles værdifuld forøgelse for Den kongelige Mont- og Medaillesamling.

At Tasciovanus blandt de romerske denarer, som havde vundet indpas i Britannien, netop slog ned på Crepusius' smukke mønt, da han opgav den traditionelle indfødte bagsidetype, skyldtes uden tvivl, at det nyvalgte forbillede også indeholdt fremstillingen af en hest, som man var så fortrolig med, selv om stilen var en helt anden. Iøvrigt må det nævnes, at Crepusius-denarens bagside tillige er blevet benyttet som model for mønter udstedt af Tasciovanus' samtidige, høvdingen Tincommius, hvis fader atrebaten Commius, Cæsars fjende, o. 50 f. v. t. var flygtet til Britannien og her havde skabt sig et magtområde i Hampshire og Berkshire syd for Themsen. Det ville være nærliggende at antage, at den ene briterhøvding har overtaget det nye romersk-inspirerede bagsidemotiv fra den anden, og i så fald har af geografiske grunde snarest Tasciovanus været den modtagende part.

Tasciovanus har, som det fremgår af udbredelsen af hans mønter, været en betydelig hersker. Hans magtområde har for det første strakt sig langt nord for Themsen; dernæst har han underlagt sig et distrikt af Kent syd for Themsens udløb, og

endelig har han muligvis også i slutningen af sin regering hersket over de keltiske trinobanter i Essex, hvem Cæsar havde støttet mod den ekspansionslystne Cassivellaunus.

Byen Verulamium, af hvilken der er fremdraget betydelige rester ved St. Alban's i Hertfordshire, har uden tvivl været Tasciovanus' hovedstad, og her synes også størstedelen af hans mønter at være præget, som det fremgår af den hyppigt forekommende indskrift VER på disse.

Foruden hovedprægestedet har Tasciovanus benyttet to underordnede møntsteder, som på hans mønter henholdsvis betegnes ved indskrifterne RICON og SEGO. Af disse hentyder den førstnævnte uden tvivl til byen Riconium, hvis beliggenhed ikke har kunnet nærmere påvises, medens SEGO givetvis har tilknytning til de ellers ukendte segontiacer, som Cæsar (Gallerkrigen V 21,1) nævner blandt de stammer, der underkastede sig, da han i 54 kæmpede mod Cassivellaunus. Men om SEGO står for stammenavnet eller skal betegne en by, Segontium, som i så fald må have været stammens hovedboplads, er uvist. Sikkert er blot, at segontiacerne, hvor deres territorium end er at søge, må have lyd Tasciovanus.

Efter Tasciovanus fulgte sønnen Cunobelinus, som betegnede det catuvellauniske dynastis strålende højdepunkt, idet det lykkedes ham at udstrække sin magt over hele Sydostengland. I »Cymbeline« taler Shakespeare om et sammenstød mellem kejser Augustus' krigsmagt og den store briterkonge; men dette sammenstød har intet hold i kilderne. Alt tyder på, at Rom og Britannien på Cunobelinus' tid har levet i den bedste forståelse, og i følge med en livlig handel gjorde de romerske kulturimpulser sig stadig mere gældende på den fjerne ø, hvad der i høj grad satte sit præg på Cunobelinus' omfattende udmøntninger. Disse blev alene foretaget i Camulodunum, det nuværende Colchester, nær havet i Essex, hvortil Cunobelinus i betragtning af den betydelige sohandel naturligt havde forlagt sin residens.

Da Cunobelinus omtrent samtidig med Caligula (37—41) gik til sine fædre, splittedes hans omfattende rige. Heraf benyttede kejser Claudius (41—54) sig til i året 43 at påbegynde den erobring af Britannien, som ikke var lykkedes for det juliske dynastis grunder Cæsar, og i de følgende årtier underlagde romerne sig under stadige kampe den britiske ø op til Tyne-floden, hvor Hadrian (117—38) senere som grænseværn opførte sin berømte mur.

Jævnside med den romerske fremtrængen stilledes briternes egen møntprägning i bero. Som de sidste måtte briganterne ophøre med at slå deres egne betalingsmidler, da turen i 69 kom til dem, og herefter betjente den britiske vareomsætning sig udelukkende af romerske mønter.

Tilbage står nu alene eet spørgsmål: hvornår og hvorledes er de to britiske guld-mønter, som er blevet belyst ovenfor, kommet til Danmark? Er de mon ført hertil i vikingetiden, da så mange skatte vandrede over Nordsøen fra vest til øst, eller i det 5. århundrede i forbindelse med jydernes deltagelse i angelsaksernes erobringstog; eller skulle de eventuelt være havnet her på et endnu tidligere tidspunkt, måske helt tilbage i den grå oldtid, da de endnu var i omløb som penge? Herom er det desværre af mangel på nærmere oplysende fundomstændigheder umuligt at have nogen begrundet mening. Spørgsmålet om de to britermønters vandring til Danmark er og vil formodentlig altid forblive et uløseligt problem.

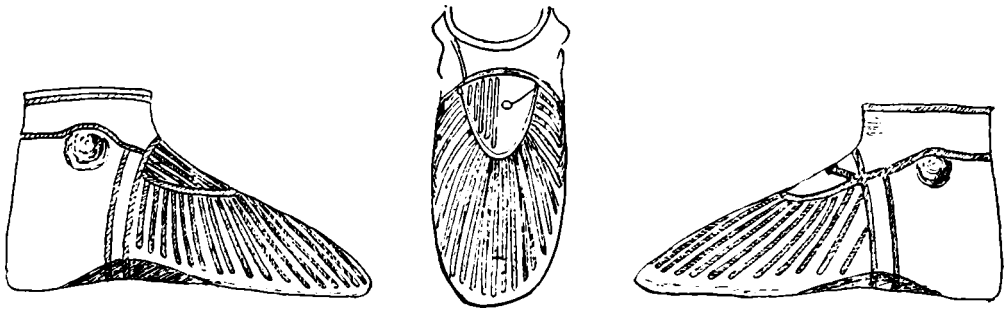

Fig. 19. Sko med Vristkile. Rekonstruktionstegning af G. Girke efter Stovlepokal fra Stassfurt.

FOD-SKO ELLER HAAND-SKO

Af MARGRETHE HALD

I Eggekisterne fra Bronzealderen er undertiden fundet Rester af Sko, der desværre som oftest er saa stærkt destruerede, at deres Form ikke lader sig bestemme nærmere. Bedst bevarede er en Sko fra Mandsgraven i Jels¹⁾ og Kvindeskoene fra Skrydstrupgraven²⁾, og de er af den Art, som nordiske Forskere almindeligvis betegner som Hudsko³⁾, d. v. s. de bestaar af et Stykke Skind, som er bøjet op om Foden og fastholdt ved Hjælp af Snorelidser eller Remme. Til Skrydstrupskoene hører endvidere et Par Fodklude eller Ankelsvøb samt Rester af Græsser, der viser, at vi her til Lands i Oldtiden har brugt Hø som Fyld i Sko paa samme Maade, som Lapperne anvender Skohø den Dag i Dag.⁴⁾

De bedste Oplysninger om Oldtidens Fodtøj giver dog Mosefundene, som stammer fra en lidt senere Tid, idet Hovedparten tilhører den keltiske Jernalder.⁵⁾ Formerne varierer en Del, og nogle af Skoene har en ejendommelig Udposning af Fodspartiet, som ikke kan gengives i en almindelig Mønstertegning, fordi Materialet er ude af Plan. Af en Undersøgelse, som Marcus Schnabel har foretaget i 1770'erne af de norske »fetasko« eller »fitskor« (af »fit = foten paa et skind«) fremgaar, at man paa dette Tidspunkt i Hardanger brugte Rensdyrenes eller Kvæggets Bagbenshuder til Sko og tildannede dem paa den Maade, at den naturlige Udposning omkring Dyrrets Hæl kom til at omslutte Menneskets Taa- og Forfodsparti.⁶⁾ Formodentlig er en Del af vore mosefundne Sko fremstillet paa samme Vis, hvilket kan være Aarsag til det ejendommelige i deres Facon. Fig. 20 viser en saadan Sko fra Rønbjerg Mose; den hvide Linie paa Skoens Overside følger en Sammensyning, som afgrænser et paa det nærmeste trekantet Felt, svarende til det skraverede Parti paa Snitmønstret Fig. 25a. Nu er det imidlertid klart, at det ikke kan have været et ubegrænset Antal Sko, man kunde tillade sig at anskaffe, hvis man kun vilde anvende Bagbenshuderne, og man har uden Tvivl tidligt ad kunstig Vej forsøgt at tildanne andre Dele af Dyreskindet saaledes, at de kunde yde lignende bekvemme Rumforhold for Foden, som dem Hæleskindet bød i Kraft af dets Natur. Fig. 21b, en Sko fra Naskapi-Indianerne i Labrador, illustrerer efter min Mening tydeligt, hvorledes en Sko af Rønbjerg-Typen maatte udformes, hvis den skulde omsættes til et Materiale som plant Skind eller Tøj.

Det trekantede Felt ovenpaa Foden er nu blevet til et selvstændigt Stykke, en Vristkile, medens Forfodspartiet ved Hjælp af en fin Plissering eller Rynkning danner en Pose eller Lomme, der erstatter Skindets naturlige Hulning. Fig. 21a viser, hvorledes det Snit, vi her behandler, endnu er kendeligt i Dekorationen paa en Sko fra Sioux-Indianerne, skønt denne Sko i sig selv betegner et mere fremskredet Stade, idet den har særskilt Saal. At Sko med Vristkile maa have været i Brug i Europa i forhistorisk Tid kan sluttes af Dekorationen paa de saakaldte Fodpokaler, som forekommer i Tyskland og kan dateres til Slutningen af Yngre Bronzealder eller tidlig Jernalder. Paa Foden er afmærket de for en Sko karakteristiske Linier, og man ser baade Vristkile, Folder i det tilføjede Taaparti og Bindebaand, som gaar under Svangen ligesom paa Skrydstrupskoene.⁷⁾ Det vides ogsaa, at en »Fitsko« svarende til den norske har været kendt i Amerika, thi i en Meddelelse fra 1894 hedder det: »... de østlige canadiske Indianere skærer Skindet fra Hælen paa Rensdyr og Elsdyr med Forlængelse op- og nedad til en raa 'Moccasin', kaldet botte sauvage«.⁸⁾

Paa Forhaand kunde man nu fristes til at antage, at Haandbeklædningen havde udviklet sig efter tilsvarende Linier som Fodtojet, og herpaa tyder da ogsaa Ordet Handske, som er dannet af Haand (Hand) og Sko (tysk: Handschuh). Men forøvrigt tyder Betegnelsen Bælgvante paa en gammel Anvendelse af et naturligt lukket Stykke Skind, idet den primære Betydning af Bælg er afflaaet, uopskaaret Dyrehud. I denne Sammenhæng maa jeg minde om, at U. T. Sirelius nævner, at man i Finland forhen dannede Lufvanter af Handyrets Scrotum.⁹⁾

Spørgsmaalet om, hvorvidt man ogsaa ved Fremstilling af Haandbeklædning har søgt at efterligne et af Naturen selv formet Skind, faar staa hen; men et Faktum er det, at man netop hos Naskapi-Indianerne finder Vanter og Sko udformet ganske analogt. Sml. Fig. 21b og Fig. 23.

De usædvanlige gode Pladsforhold, Naskapi-Vanten giver Fingrene, synes at indbyde til Brug af et eller andet varmende Fyld som Hø, Fjer e. l., svarende til, hvad der ifølge forskellige Beretninger bruges i Sko og Vanter af nogle Folk, der lever i kolde Distrikter. Åke Campbell siger herom: »Typologiskt-historiskt sett tillhör skohöet liksom handskhöet ett före spånad och vävnad liggande urkulturbruk med växter eller växtdelar till beklädnad«.¹⁰⁾

En udførlig Redegørelse for Vanter, der viser Slægtskab med Skoformer, maa her udelades; kun kan i Korthed bemærkes, at man blot ved et flygtigt Eftersyn af Etnografisk Samlings Udstillinger af Dragter fra de nordlige Distrikter af Asien og Nordamerika finder en Række Eksempler, bl. a. fra Iglulik-Eskimoer, Golder og Tunguser. Hos Samojederne har Vanterne endda faaet en særlig morsom Udformning, idet de fortsætter sig umiddelbart i Pelsens Ærmer.

Men naar den indbyrdes Lighed mellem Dragtstykker for Hænder og Fødder kan være saa stor, er det indlysende, at Forveksling i et fragmenteret arkæologisk Materiale let vil kunne finde Sted, og det er det, jeg formoder, der er sket ved Tolkningen af et Stykke Tekstil, Fig. 22, som hører til et af vore kendte Egekistefund fra Bronzealderen, Mandsgraven fra Guldhøj. Det er sammensat af to Tøjstykker af forskellig Kvalitet og blev i sin Tid af Vilhelm Boye betegnet som »Snuden af en Sko«,¹¹⁾ en Tydning, som blev godtaget ved den i 1930'erne foretagne Nybehandling af Materialet, fordi den rent

Fig. 20. Sko fra Ronbjerg Mose i Jylland.

Fig. 21. Til venstre a: Mandssko med Saal fra Sioux-Indianerne. Til højre b: Sko med Vristkile og rynket Forparti fra Naskapi-Indianerne.

Fig. 22 a-b. Tekstilfragment fra Mandsgraven i Guldhoj. Ældre Bronzealder.

Fig. 23. Skindvante fra Naskapi-Indianerne.

Fig. 24. Skindvante fra Iglulik-Eskimoerne.

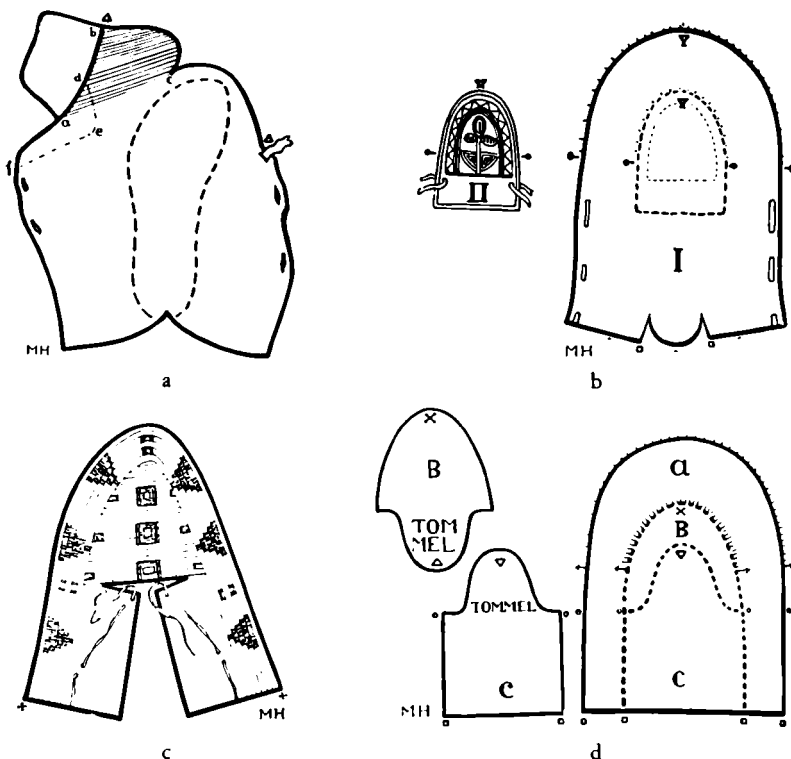

Fig. 25. Snitmonstre. — a : Sko fra Ronbjerg Mose i Jylland (Fig. 20). b : Sko fra Naskapi-Indianerne (Fig. 21 b). c : Overdel af Sko fra Sioux-Indianerne (Fig. 21 a). d : Skindvante fra Naskapi-Indianerne (Fig. 23).

umiddelbart virkede troværdig.¹²⁾ Ved en ny Gennemgang af Fundberetningen ser jeg dog, at de arkæologiske Forhold ikke giver Holdepunkt for Opfattelsen af Stykket som Sko; det laa nemlig sammen med en Hue i Folderne af et Fragment af en Kappe ved Gravens Hovedende. Nu havde den døde ogsaa en Hue paa Hovedet, og den sammen med »Skofragmentet« henlagte Hue synes altsaa at være en ekstra Gave, en Reserve. Ved Kistens Fodende fandtes stærkt opløste Rester af et Par Hudsko, men der oplyses intet om Fodklude, idet Udgraveren er gaaet ud fra, at en Del tilstedeværende Tojstumper stammede fra en og samme Kappe. De nu foreliggende, sparsomme Fragmenter giver desværre ikke Mulighed for en Bestemmelse af, fra hvilke Tojer de kan hidrore; men saa vidt jeg ser, er det ikke udelukket, at Fodklude kan have været medgivet; en Del vævet Toj synes forøvrigt at være gaaet tabt. Men under alle Omstændigheder: hvis »Skofragmentet« nu virkelig er Resten af en Sko, saa maa ogsaa denne have været en ekstra Gave, en Reserve.

Spørgsmaalet bliver da, om Stykket selv har Egenskaber, der har gjort det egnet som Sko, og dertil maa jeg svare benægtende.

Først og fremmest taler Materialet derimod. Dette bestaar nemlig af et enkelt Lag ikke særlig kraftigt Uldtøj, som vilde være meget lidt modstandsdygtigt overfor det Slid, en Sko normalt maa udsættes for. Hertil kommer, at »Skoen«, i Fald den blev baaret i Overensstemmelse med de Traditioner, vi ovenfor har gjort os bekendt med, maatte

faa det smalle Parti som Vristkile og det bredere som Bund; men uheldigvis er det netop det sidstnævnte, der er af den mindst holdbare Kvalitet, og hermed mener jeg egentlig, at Skoteorien uhjælpelig er faldet.

Man kunde maaske nu tænke sig den Mulighed, at Stykket stammer fra en Fodbeklædning af en eller anden Art, som var bestemt til Brug indvendig i en Hudsko, selv om Taahætter, Indlægssaaler o. l. forelobig ikke kendes fra vore Oldtidsfund. Men ogsaa mod en saadan Antagelse taler de nylig anførte Argumenter, og det gør tillige Stykkets Form. Dets Runding er nemlig højest i Midten, og hvis det var blevet baa-ret direkte paa Foden, vilde Stoffet sandsynligvis have taget Form efter denne, og Kurven være blevet højt i den Side, hvor Stortaaen har sin Plads. Ganske vist maa man regne med skiftevis Brug paa højre og venstre Fod; men deraf maatte jo følge en Udpresning til begge Sider, og deraf ses dog intet Spor.

Men nu en Handske da? Kan det være Fragmentet af en saadan, vi har for os? Ja — for denne Opfattelse bereder Formen i hvert Fald ingen Vanskeligheder; thi en Haand har jo som bekendt den længste Finger i Midten, og som Fig. 22a-b viser, passer Stykket ganske godt til en voksen Mands Haand. Ser man nu paa Snittet, d. v. s. den Del af Sommen, som er bevaret, og sammenligner med Vanten, Fig. 23, maa man erkende, at Ligheden er slaaende, og der bliver saaledes overvejende Sandsynlighed for, at Guldhøjstykket er et Fragment af en Vante, tildannet paa lignende Vis som Skindvanten fra Naskapi-Indianerne.

Det siger imidlertid sig selv, at det absolute Bevis ikke kan skaffes, fordi Finger og Skaft mangler; men havde disse Dele været til Stede, drejede det sig jo blot om at indregistrere en Kendsgerning.

Nu kunde maaske nogen studse over, at vort ældste Handskefragment er af vævet Stof, som er et secundært Materiale i Forhold til Skind; men heri er intet mærkeligt; thi naar Egekistefundene har ydet et betydeligt Antal Dragtstykker af Toj og ingen af Skind, er Aarsagen rimeligvis den, at Vævningen i Bronzealderen var en Nyhed og de med Taalmod og Omhu fremstillede Tojer Tidens store Mode, det attraaede, som alene blev fundet værdigt til Klædninger for bedre Folk som Guldhøjmanden og hans Lige. Forøvrigt er det forlængst paavist,¹³⁾ at Materialeskiftet ikke har formaaet at udlette de gamle Traditioner fra Skinddragtens Snit, og det har da ogsaa før vist sig frugtbart og metodisk forsvarligt at drage Sammenligninger mellem Oldtidsdragter af vævet Toj og nyere Skinddragter, som er Bærere af gamle Traditioner. Den nye Tolkning falder saaledes noje i Traad med de Synspunkter, som gennem Aarene har været ledende ved mine Undersøgelser.

¹⁾ Aarbøger 1938, S. 14 f. (Broholm). — ²⁾ Nord. Fortidsm. III (1939), S. 84 ff. (Broholm). — ³⁾ f. Eks. Scandinavian Archaeology 1937 S. 339 (H. Shetelig and Hj. Falk). Se ogsaa: The Celtic and Scandinavian Antiquities of Shetland (1904) S. 291 (G. Goudie). — ⁴⁾ Rig 1942, S. 103 (Å. Campbell). G. Hatt: Arktiske Skinddragter S. 46 ff. — ⁵⁾ Nord. Fortidsm. V (1950), S. 333 (M. Hald). — ⁶⁾ Marcus Schnabel: Hardangermaalet, Nye Saml. Kgl. Norske Videnskabers Selsk. Skrifter I (1874), S. 317. — ⁷⁾ N. F. III S. 88 (Broholm). Girke: Die Tracht der Germanen, Pl. 27—29. Jahresschr. f. die Vorgesch. d. sächs.-thür. Länder, VI, S. 106. — ⁸⁾ Smiths. Rep., U. S. A. Nat. Mus. 1894 p. 345 (O. T. Mason). — ⁹⁾ Sirelius: Finlands folkliga kultur, overs. af K. K. Meinander II (1933) S. 161. — ¹⁰⁾ Campbell: Anf. Skr. S. 103. Altwestnord. Kleiderkunde (1919) S. 89 (Hj. Falk). G. Hatt: Anf. Skr. S. 48. — ¹¹⁾ Boye: Egekister 1896, S. 73 ff. — ¹²⁾ Nord. Fortidsm. II (1935) S. 244, fig. 34. — ¹³⁾ Aarb. 1891, S. 110 (S. Müller), Nord. Fortidsm. II, S. 329 (Broholm). — Exempler paa omtalte Vantetype findes i Nationalmuseet i Helsinki (No. 7759 Syd Finland; A 2674 Vest Finland) og i Nordiska Museet (No. 105,521 Jämtland; 79,916 Jämtlands Lapm.).

Fig. 26. Nr. 856. Eg (ringet), Diameter 73,2 cm. — Tid: 1 Time 30 Minutter. Huggets Begyndelse.

SKOVRYDNING MED FLINTØKSE

Af SVEND JORGENSEN

I 1941 fremlagde Statsgeolog, Dr. phil. Johs. Iversen sine pollenanalytiske Undersøgelser over Menneskenes Indvirkning paa Danmarks Plantevækst i Oldtiden. Medens man tidligere havde tydet Egeblandingsskovens Tilbagegang samtidig med yngre Stenalderens Begyndelse her i Landet som Udtryk for en Klimaændring, gives der i »Landnam i Danmarks Stenalder« vægtige Grunde for, at det er de første Bonders Rydninger i de jomfruelige Skove, der sætter saa markante Spor i Pollendiagrammerne. Dette nye Synspunkt har vundet Udbredelse og Anerkendelse og har ikke alene befæstet Pollenanalysens videnskabelige Stilling, men ogsaa skabt nye Muligheder for dens Anvendelse. Men — siger saa Skeptikere — kan det virkelig lade sig gøre med Sikkerhed at konstatere disse ældgamle Tildragelser, Skovrydningerne, Svedjebrandene og de første Dyrkningsspor, ved at se paa lidt Torvedynd i et Mikroskop? Som en Slags Svar paa denne Tvivl har Dr. Iversen i Samarbejde med andre Videnskabsmænd planlagt og begyndt en Skovrydning, et »recent Landnam« til Sammenligning med det fossile fra Stenalderen. Et Stykke egnet Skov er blevet nøje undersøgt jordbundsmæssigt, botanisk og zoologisk, og derefter skal Skoven fældes med Sten-

Fig. 27. Samme Træ som Fig. 26. Huggets Afslutning.

økser, Veddet brændes og den nyvundne Jord dyrkes paa primitiv Vis, indtil den bliver udpint og springer i Skov igen. Under alle Forsøgets Faser skal der gores de flest mulige Iagttagelser og Undersøgelser over Processens Forløb og dens Indvirkning paa Jordbund, Plantevækst og Dyreliv.

Selve Skovrydningen blev overdraget til Nationalmuseets Moselaboratorium, og de Iagttagelser og Erfaringer, der er gjort under Arbejdet, og som jeg i det følgende skal give en forelobig Redegørelse for, er gjort i Fællig med Lederen af Moselaboratoriet, Mag. scient. J. Troels-Smith.

Efter den oprindelige Plan skulde der i Løbet af Foraaret 1952 ryddes ca. $\frac{2}{3}$ ha Skov, altsaa udføres et ret betydeligt Stykke Arbejde, og derfor begyndte Forberedelserne og Træningen allerede først paa Vinteren 1952. Tidligere her i Landet udførte Huggeforsøg med Stenøkser findes beskrevet af N. F. B. Sehested i »Archæologiske Undersøgelser 1878—1881« og af G. V. Smith i Aarb. for Nordisk Oldk. og Hist. 1891 (»Huggeforsøg med Skivespaltere i Fyrretræ«). Der er her blevet gjort Brug af Erfaringer vundet ved disse Forsøg, men begge Forsøgsrækker er desværre kun foretaget i Naaletræ.

Da den tyndnakkede, slebne Flintøkse er den første slebne Økse, der forekommer i virkeligt anseeligt Antal, og da den ogsaa tidsmæssigt optræder sammen med Rydningerne, har den sikkert spillet en dominerende Rolle ved de første Bonders Landnam, og derfor er denne Øksetype udvalgt til dette Forsøg. Under Krigen er der gjort adskillige nye Fund af skæftede Økser og Økseskafter (C. J. Becker: Fra National-

Fig. 28. Nr. 805. Bog («rundhugget»), Diameter 25 × 28 cm. — Tid : 70 Minutter.

museets Arbejdsmark 1947), men alligevel maa Øksen fra Sigerslev (Blinkenberg: Skæftede Stenalders Redskaber. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1898) anses for at være den bedste Model, naar vi i Dag vil skæfte en tyndnakket Økse, der skal bruges til Træfældning. Sigerslev-Øksens eneste Mangel er Usikkerheden med Hensyn til Skaftlængden. Til de første Huggeforsøg blev der skæftet 4 Økser. Skafterne var i Materiale og Form nøje Kopier af Øksen fra Sigerslev Mose. Øksebladene var udsøgt i Nationalmuseets Byttesamling, og de tre var fejlfrie, ubeskadigede og alle med udmærket Æg, medens den 4. var usleben. Den blev tilslebet paa Bredsiderne i Æggen; først paa en middelgrov, lille Hvæssesten af Carborundum, derefter paa en fin Carborundumsten, og endelig blev Æggen poleret og skærpet med en fin Lerskifer. Hele Slibningen blev udført under stadig Tilførsel af Vand og varede knap 5 Timer for een Mand. To af Øksebladene havde samme Størrelse og Vægt som Sigerslev-Øksens, medens de to andre var henholdsvis større og mindre.

De første Huggeforsøg fandt Sted i Torbenfeldt Skov Lørdag den 2. Februar 1952. Temperaturen var 3°—4° Frost, og der laa Sne. Aktive Deltagere var Forstkandidat B. Thorlacius-Ussing, Torbenfeldt, Stipendiat Erling Johansen, Oslo, og J. Troels-Smith; iøvrigt blev Forsøget overværet af Skovrider C. Bistrup, Torbenfeldt, Dr. Iversen samt Beretteren. I en Afdeling med unge Bøge begyndtes Fældningen af to Bøge, den ene 6—7 cm i Diameter og den anden paa ca. 20 cm i Diameter. Ved 2. Hug splintredes den omhyggeligt slebne Økse totalt; efter ca. 2 Minutters Hugning knækkede det største Økseblad midt over; og efter 3—4 Minutters Hugning blev Æggen paa Økse Nr. 3 fuldstændig knust, saa at der nu kun var den mindste Økse i Behold. Paa denne sprængtes Skaftet gennem Skaftthullet ved et for voldsomt Hug, og endnu stod de to Træer paa Roden.

Fig. 29. Samme Træ som Fig. 28. Huggets Afslutning.

Dette Resultat var ikke opmuntrende; men af Skade bliver man klog, og følgende Lære blev udtaget: 1) I Frostvejr skal Flintøkser bruges med stor Varsomhed. 2) Ved Skæftningen maa Øksebladet kun spænde i Skaftullet paa Smalsiderne. 3) Formodningen om, at Sigerslev-Øksens Skaft ikke er komplet, men har været længere, er blevet bestyrket, idet de tro Kopier af Sigerslev-Øksen faldt daarligt i Haanden, havde en slet Balance og var i det hele ringere i Brug end Øksen med det mindre Blad. Disse Erfaringer er blevet udnyttet ved de følgende Skæftninger. Der er fortrinsvis blevet anvendt mindre, men ret svære Økseblade, og til de større Økseblade er der blevet fremstillet længere Skafter. Skæftningsproblemet var hermed i det store og hele løst, idet Sprængninger af Skaftullet ikke indtraf oftere, selv under de voldsomste Hug.

De næste Huggeforsøg fandt Sted dels i Aamosen og dels paa Torbenfeldt medio Marts 1952. Deltagere var B. Thorlacius-Ussing, J. Troels-Smith og Beretteren. Der blev hugget med to smaa Økser og med stor Forsigtighed. Resultatet ses i følgende Tabel, Side 40.

Efter denne Hugning var Humøret bedre, navnlig fordi de to anvendte Økser forblev fuldkommen ubeskadigede. Det kunde altsaa lade sig gøre at fælde baade Eg og Bøg med Flintøkse, blot der blev faret med Lempe. Tiderne i Tabellen er ikke sammenlignelige, da Fældningerne er udført af tre forskellige Personer.

Paa Grund af særlige Omstændigheder blev den planlagte Skovrydning udsat til Efteraaret 1952, og dermed blev der kærkommen Lejlighed til yderligere Øvelse og Eksperimentering, saa man naaede frem til særdeles handige Økser, baade store og smaa, af Sigerslev-Typen. I nedenstaaende Tabel ses Resultatet af endnu en Forsøgsrække udført under ganske samme Betingelser som den forrige.

Forsøg Nr.:	Træart:	Diam. i cm:	Tid i Min.:
1	Birk	10	25
2	Birk	10	12
3	El	14	12
4	Bøg	20 × 17	50
5	Bøg	15	45
6	Bøg	13 × 12	40
7	Eg	12 × 10	15
8	Ask	10	15
9	Asp	14 × 15	8
10	Asp	13 × 12	4

Hugningen fandt Sted i Begyndelsen af Maj 1952, og der blev anvendt 3 forskellige Økser, som alle forblev ubeskadigede.

I Sommermaanederne arbejdede Moselaboratoriets Personale med arkæologiske og geologiske Undersøgelser i den midtsjællandske Aamose, og der blev tillige trænet

Forsøg Nr.:	Træart:	Diam. i cm:	Tid i Min.:
1	Ask	8	2,5
2	Ask	8	5,5
3	Ask	11	13
4	Løn	10	5
5	Løn	10	14
6	Løn	11	6
7	Eg	7	2
8	Birk	8	3,5
9	El	8	3,5
10	Birk	7	3

jævnt og flittigt for at komme i god Form. Hugningerne foregik oftest i Kratskoven Ulkestrup Lyng under Kongsdal, hvor der bl. a. blev hugget en Glime, ca. 0,5 km lang og 1—2 m bred. Træbestanden var overvejende Birk, Pil og Torst. I Løbet af dette Tidsrum lykkedes det at faa et saa godt Kendskab til Økserne og deres Egenskaber, at den specielle Huggeteknik med Flintøkse begyndte at tage fast Form. Beskadigelse af Økserne fandt aldrig mere Sted trods haardere Brug, og det var med godt Mod, der blev set frem til Tiden, da Økserne og Skovhuggerne skulde staa deres virkelige Prøve.

Inden Aamosen forlades, skal der dog bringes en Tak til Ejeren af Ulkestrup Lyng, Hofjægermester I. Estrup, Kongsdal, for den store Interesse og Hjælpsomhed, der gennem en lang Aarrække er vist Moselaboratoriets — og dermed Nationalmuseets — Arbejde fra Kongsdal.

I Nærværelse af kgl. Skovrider Poul Lorenzen startedes den 8. September 1952 den egentlige Skovrydning i Draved Skov i Sønderjylland. Denne Skov har endnu til Dels Karakter af Naturskov og anses af Dr. Iversen for at være den danske Skov, som i Dag staa den subboreale Skov fra Stenalderen nærmest i Type. I Rydnings-

Fig. 30. Nr. 828. El (hugget til »Fæld«), Diameter 45,9 cm. Tid: 3 Timer og 17 Minutter.

stykket findes ganske vist en Del Bøg, som var et ukendt eller uhyre sjældent Træ i Begyndelsen af yngre Stenalder; men Hovedparten af Træerne er Eg, Lind, Birk og El med Underskov af Hassel. Af Egeblandingsskovens Træer er saaledes kun Elm og Ask underrepræsenteret indenfor dette Omraade af Skoven.

Opgaven var at rydde alle Træer og Buske paa det givne Areal, dog saaledes at Egetræer, som maalte mere end 35 cm i Diameter, kun skulde ringes, d. v. s. der skulde hugges en 5—8 cm dyb Kærv i Træet, saaledes at dette vilde gaa ud (se Fig. 26 og 27). Dette Forbehold blev taget dels af experimentelle og dels af arbejdsbesparende Grunde. Paa Fældningsarealet var al Trævegetation kortlagt, nummereret og maalt, og de Tykkelsesmaal, der angives i det følgende, hidrører fra en Klubning udført i August 1951.

Deltagere i Forsøget var Dr. Iversen, B. Thorlacius-Ussing, J. Troels-Smith, Skovarbejderne Bojsen og Frisk samt Beretteren. Der blev medbragt 16 skæftede, tyndnakkede Flintokser af vidt forskellig Størrelse, lige fra tunge, langskaftede Skovokser til smaa lette Haandokser til Brug i een Haand. Under hele Forsøget blev der ført en nøje Protokol over Arbejdstider og Arbejdsydelser samt Øksernes Tilstand. Først fældede de 4 Deltagere hver en Røn (Bojsen og Frisk var endnu ikke ankommet). Om denne rituelte prægede Handling har haft nogen Indflydelse paa Rydningens Forløb skal dog ikke kunne siges. Snart genlød Skoven af muntre Øksehug, og senere kom Bragene fra de faldende Stammer, men Munterheden blev mindre, eftersom Vablerne i Hænderne blev større, og Trætheden begyndte at indfinde sig. I det hele blev den

første Del af Arbejdsperioden ikke saa lystig. De professionelle Skovhuggere kunde vanskeligt lægge deres Stil om, og dette resulterede i mange odelagte Økser. Amatørerne var trods Træning slet ikke arbejdsvante, og navnlig var Hænderne i enhver Forstand omme Punkter. Endelig var Vejret af en meget ustadig Karakter. Først efter 3—4 Dages Forløb var man over Begyndervanskelighederne, men da var Arbejdsstyrken skrumpet ind til J. Troels-Smith, Frisk og den, der skriver dette. Det vil her føre for vidt at gaa i Detaljer, og der skal her kun citeres Eksempler fra Protokollen og anstilles visse Betragtninger over Huggeteknik, Fældningsmetode og Arbejdsydelse. Paa Fig. 26 og 27 er Frisk i Færd med at ringe en Eg (Diameter 73,2 cm — Tid: 1 Time 30 Min.). Der hugges i sædvanlig Stil som ved moderne Skovning med Staaløkse: lange, vægtige Hug frembragt ved en kombineret Bevægelse af Arme, Skuldre og Krop. En saadan Hugning i haardt Træ vil meget snart medføre, at Øksen odelægges paa en særdeles karakteristisk Maade. Hugges der i rent Træ, vil Øksebladet springe over paa tværs lige foran Skafthullet, saa man faar de karakteristiske Æg- og Nakkeender, som man saa hyppigt finder paa vore Marker. Om dette Brud skyldes Spændinger i Flinten fremkommet ved Hugningen eller muligvis en skæv Føring af Øksen kan endnu ikke afgøres. Den anden almindelige Form for Beskadigelse af Flintøkser kan forekomme ved al Slags Hugning. Hugges der i urent Træ, f. Eks. i en overgroet Knast, kan der komme et Skaar i Æggen, og den afsprungne Flis bliver siddende i Træet. Ved fortsat Hugning i samme Spor rammes Flisen, og Ødelæggelsen skrider hastigt frem.

Den Huggeteknik, som efter disse Forsøg har vist sig mest effektiv, kan ses paa Fig. 28 og 29 (Bog, Diameter 28×25 cm; Tid: 70 Min. »rundhugget«), hvor Øksen ses i Hugbanens Yderstillinger. Der hugges med korte, rappe Hug, og Bevægelsen foregaar navnlig i Albueled og Haandledd, medens Bevægelsen i Skulderen er mindre, og Kroppen er næsten fikseret. Denne Huggeform fremkaldte i Begyndelsen stor Træthed i Underarmens Muskulatur (se Fig. 29), og de gamle Skovhuggere havde vanskeligt ved at hugge paa denne Maade, idet de bestandigt faldt tilbage til deres sædvanlige Stil. Arbejdsydelserne ved denne Huggeform stod fuldt paa Højde med, hvad der blev præsteret ved den førstnævnte, og Beskadigelserne paa Økserne indskrænkede sig til smaa Skaar i Æggen.

I Begyndelsen blev Fældning ved »Rundugning«, som ses paa Fig. 28 og 29, anset for det fordelagtigste og mest arbejdsbesparende. Princippet er det samme som ved bævergnavede Træer: der hugges en Kærv hele Stammen rundt. Ulempen ved denne Fældningsform kommer tydeligt frem, naar man gaar over til at fælde Træer med en Diameter paa mere end 20 cm. De fældede Stammer skulde helst ligge i Retningen Nord-Syd for at tørres bedst muligt, og det er vanskeligt at faa et »rundhugget« større Træ til at falde i en bestemt Retning. Ligeledes hændte det, at en høj El (Diameter 28,9 cm — Tid: 84 Min.) blev hængende i Kronen paa en stor Eg, og det kostede megen Moje at bringe den ned. Efterhaanden gik man derfor over til at hugge alle Træerne til »Fæld«, som det ses paa Fig. 30, hvorved man kan bestemme Træets Faldretning. Fældningen foregik da paa den Maade, at man huggede Kærv ind fra to diametralt modsatte Sider. Denne Metode er sikkert langsommeliggere end »Rundugning«, men har saa den Fordel, at man kan bestemme Faldretningen.

Med Hensyn til Arbejdsydelserne kan følgende Eksempel gives:

Et Areal paa 500 m² blev ryddet efter Reglerne af 3 Mand (J. Troels-Smith, Frisk og Beretteren) paa 4 Timer og 5 Min., eller omregnet: 1 Mand i 12¼ Time.

Det udforte Rydningsarbejde var:

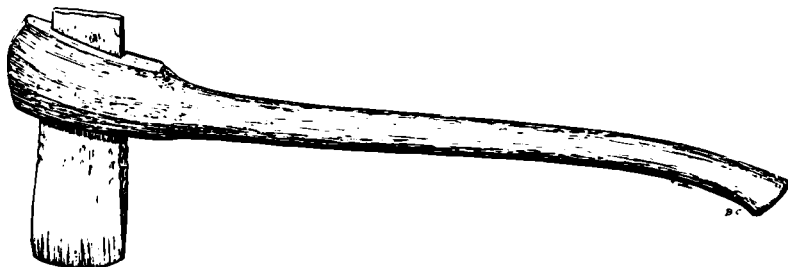
Eg (ringet)	4 Stk.	Diam.:	72,5 cm, 49,5 cm, 41,7 cm og 41,5 cm.
Bog	3 »	»	: 25×28 cm, 12,7 cm, 11,6 cm.
Bog	15 »	»	: under 10 cm.
Birk	1 »	»	: 30,8 cm.
Lind	6 »	»	: under 10 cm.
El	2 »	»	: under 10 cm.
Torst	1 »	»	: under 10 cm.
Rodgran	2 »	»	: under 10 cm.
Hvidtjorn	7 »	»	: 2—5 cm.
Hassel	19 Buske	med ialt 105 Stammer (Diam. 5—8 cm)	samt langt flere unge Skud.

Ud fra dette kan der laves mange og sindrige Beregninger om de gamle Bonders Rydninger, men man maa stadig huske paa een Ting. Stenalderbonderne var langt, langt dygtigere til dette Arbejde, end vi nogensinde bliver, og Forsøgene kan i alt Fald vise, at Skovrydning med sleben Flintøkse ikke har været nogen uoverkommelig Sag for de gamle Landnamsmænd. Det maa heller ikke overses, at Bogen, som var langt det vanskeligste Træ at fælde, kendte de gamle Bønder ikke noget til.

Ialt blev der ved dette Forsøg ryddet ca. 2000 m² Skov. Ved nye Huggeforsøg skal der fældes Elm, Ask og store Ege, og andre Fældningsmetoder skal efterprøves.

At forannævnte Rydningsforsøg har kunnet gennemføres skyldes Hjælp fra mange Sider. Tomrermester Chr. Larsen, Sdr. Jærnløse, Snedkermester Poul Danielsen, Søndersted, og Savværksarbejder Chr. Mortensen, Mørkov, samt Museets snedkere, Svend Nielsen og Carl-Chr. Jørgensen, bringes en hjertelig Tak for de udmærkede Økseskaffer. En særlig Tak skal rettes til Forstkandidat B. Thorlacius-Ussing, Torbenfeldt, som fra første Færd har staaet bi med Raad og Daad.

I Foraaret 1953 tages der fat paa nye Huggeforsøg, og da vil den forunderlige Dra-ved Skov atter give Genlyd af Flintøksernes Hug, medens Ravnene skrigende kredser over Trækronerne.

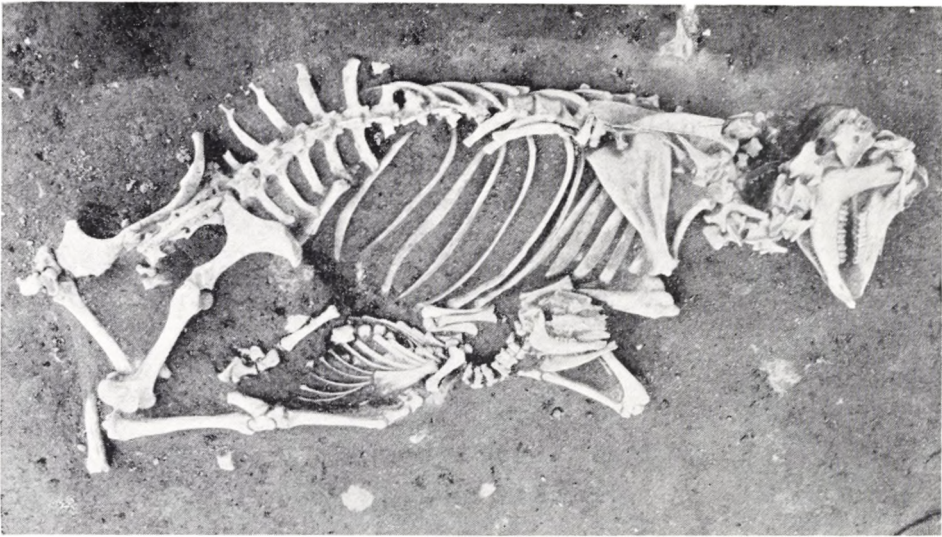

Fig. 31. Skeletter af en 1 m høj, fuldvoksen ko samt en kalv, begge fra 1200årene.

STORE VALBY EN SJÆLLANDSK LANDSBY, DER BLEV GENFUNDET

Af AXEL STEENSBERG

NÅR søndagsbilisterne på vej til Stillinge og Bildsø Strand vest for Slagelse passerer »Valbygård«, tænker næppe nogen af dem over, hvad der skjuler sig bag denne herregårds navn. Moderne landbrugsbygninger med høje siloer slutter sig til den røde forpagterbolig, bag hvilken man ser en meget lang, stråtækt længe med tjæret bindingsværk. Hovedbygningen, i italiensk renæssancestil fra 1854, får man kun nogle glimt af mellem parkens træer, men parken fortsættes af en smal skovstrimmel, en lystskov, der svinger om langs Tudeå og møder naboherregården »Brorup«s skel. Bag skoven ligger en dejlig grøn dal med spredte træer, skyttehus og fasaneri, hvor forpagterens kvier nyder sommeren i læ for vestenvinden.

Hvem skulle tænke andet, end at lystskoven med de mange forskellige slags træer og tætte buskadser var en rest af fortids skove her på stedet. Og så er sandheden dog denne, at skoven blev plantet af hofjægermester A. W. Bech, der købte godset i 1846. Valbygårds gamle bindingsværkslænge er derimod betydeligt ældre. Den må være opført o. 1775, samtidig med at landsbyen Store Valby blev jævnet med jorden og alle de gamle markskel udslættede.

Så grundigt gennemfortes landskabets forvandling, at ingen anede, hvor landsbyen Store Valby havde ligget, da jeg en sommerdag i 1945 kom og spurgte, om Nationalmuseet måtte undersøge en af de gamle gårdtomter. Jeg havde i begyndelsen af 1940'erne udgravet bondegårdstomter i et par andre sjællandske landsbyer, Pebringe og

Hejninge. Ved undersøgelserne i Hejninge, der ligger nabo til Valbygård, var jeg blevet opmærksom på et kort fra 1769 over landsbyen Store Valby, der på dette tidspunkt bestod af 14 gårde og et antal husmandshuse samt en rytterskole.

Hvis tomten af den forsvundne landsby skulle vise sig at ligge på den åbne mark, bod der sig her en mulighed for at undersøge en hel landsby uden at skulle standse ved havegårder, frugttræer og moderne bygninger, som plejer at genere en arkæologisk undersøgelse i de eksisterende landsbyer. En omfattende gravning ville næppe heller skade driften af en herregård i samme grad som et gårdbrug, hvis agerskifter er mindre, og hvor indgrebet derfor altid bringer større forstyrrelse. Men jeg havde ikke nogen tanke om, at forpagter E. Boserup ville se stort på, at Nationalmuseet huserede på stedet i årevis og endevendte et par tønder land, uden at kræve erstatning for mistede afgrøder til flere tusinde kroners værdi, eller at godsets ejer, hofjægermester Jørgen Bech og frue ville åbne deres hjem for de »autoriserede muldvarpe« og det første år huse dem i månedsvis.

Hvad der fristede til at grave i Store Valby var foruden beliggenheden også landsbyens størrelse, der gav håb om, at byplanens udvikling kunne følges gennem den dunkle middelalder. Thi selve navnet tydede på en tusindårig historie. Forleddet »val« anvendes i svensk og betyder simpelthen græsgang. Efterleddet »by« kommer af at bo og var en almindelig navneendelse på de landsbyer, som vikingerne grundlagde i England i tiden 800—1000. Da Store Valby tilmed havde hørt under kronen i mere end hundrede år, måtte der i Rigsarkivet ligge synsforretninger og andre dokumenter, som kunne blive til støtte for tolkningen af udgravningens resultater. Den arkæologiske undersøgelse ville på sin side kunne give et værdifuldt korrektiv til de for deres nøjagtige udførelse højt priste ryttergodskort.

For at finde stedet, hvor der skulle graves, tegnede arkivar J. Ewens i Matrikelarkivet et kort, hvorpå der foruden de gamle gårde også var afsat nutidsmål vinkelret til Tudeå. Da undersøgelsen i november 1945 skulle tage sin begyndelse, viste det sig dog at være ugorligt at føre målelinier op over de kratbevoksede, stejle åbrinker. I stedet målte vi fra åen et stykke ud langs Brorup skel, som måtte formodes at være uændret siden 1769. Herfra stak vi en linie ud vinkelret til et punkt, hvorfra en linie på skrå over til »Toftebjerg« skulle skære gård nr. 1 i landsbyen. Beregningen viste sig at holde stik. Næppe en time efter, at vi havde stukket spaden i jorden, fik vi lergulvet i stuelængen at se, og i lobet af den følgende månedstid fjernede vi pløjelaget på hele gårdtomten.

Straks efter påske 1946 tog vi fat på finarbejdet. Arbejdsministeriet havde bevilget midler til grovarbejdet, der udførtes af beskæftigelseshenviste arbejdere fra Slagelse. Men midlerne til den videnskabelige del af undersøgelsen var som sædvanligt for små, og dertil kom, at statsministeriets cirkulære standsede alle den slags beskæftigelsesforanstaltninger fra begyndelsen af maj. Det bevirkede, at undersøgelsen måtte gennemføres i lyntempo. Trods dette gav gravningen så gode resultater, at de opmuntrede til fortsættelse. Fra 1948 trådte Carlsbergfondet til og bekostede den væsentlige del af finundersøgelsen af de følgende fire gårde, idet dog byrådet og en række institutioner i Slagelse samt Sorø Amtsråd på borgmester V. Melgårds initiativ gav et betydeligt tilskud til afslutningen. Uden arbejdsministeriets store beskæftigelsesbevillinger til grovarbejdet og stadsingeniør H. Kerstens praktiske hjælp havde opgaven dog væ-

ret umulig at løse. Jeg er i høj grad de nævnte institutioner og personer en varm tak skyldig. Også mine medarbejdere, hvoriblandt var to engelske arkæologer, Kenneth Dauncey fra Birmingham Universitet og Jack Golson fra Cambridge, tænker jeg på med taknemmelighed.

Da gravningen blev genoptaget i 1949, var jeg klar over, at der måtte konstrueres et nøjagtigt kvadratnet, som omfattede hele landsbyen. Ellers ville det stærkt bølgefornige terræn hurtigt gøre vinklerne i opmålingskvadraterne skæve, og når vi efter mange års gravninger vendte tilbage til udgangspunktet, kunne unojagtigheden måske løbe op til flere meter. Arbejdet med udmålingen af et kvadratnet blev overdraget til en landinspektør. Der blev foretaget udligninger af terrænmålene i forhold til terrænets fald og for hver 40 m blev der nedgravet et fikspunkt under plojelaget, skiftevis et drænrør på hojkant og en betonblok. Dette kvadratnet, hvoraf en del er afmærket på kortet, fig. 32, med røde punkter, vil kunne anvendes, selv om man først skulle få mulighed for at genoptage gravningen om en menneskealder.

På kortet, fig. 32, er konturerne af de yngste udgravede tomter indtegnet med rodt ovenpå et udsnit af ryttergodskortet fra 1769. Det viser sig, som man kunne vente, at gårdene kun er betegnet med en signatur på det gamle kort. De var i virkeligheden ikke alle firelængede, da landsbyen blev opmålt. På dette punkt har heller ikke udgravningen givet fuldstændige oplysninger. De længer, der er skitseret med punkt-streg stippling, er indlagt på deres omtrentlige plads efter Rigsarkivets dokumenter. Gård nr. 1 havde i 1707 tre længer, gård nr. 2 tre længer, gård nr. 3 fire længer, gård nr. 4 to længer og gård nr. 17 fire længer. Værre er det, at gårdenes beliggenhed i forhold til hinanden er temmelig unojagtigt angivet på kortet fra 1769. Det gælder især nr. 17, hvis nordretning er drejet ca. 45° mod vest. Derved er de to indsidderhuse, der var bygget ud som et korshus nordpå fra gårdens stuehus, kommet til at ligge helt forkert. Vi fandt lergulvet af det yderste hus lige ved udgravningens nordrand, medens det inderste hus' gulv ikke lod sig påvise med sikkerhed. Også de to indsidder- eller husmandshuse NØ for gård nr. 17 skal sikkert drejes et stykke mod øst; thi vejen, der svinger ud fra gårdens gadeport, deler sig straks i en gren, der går mod nord og een, der går mod SØ. I gaslen mellem de to veje har hjørnet af det nærmeste husmandshus sikkert ligget. Men disse to huse lå desværre så højt på bakken, at deres gulve næppe er blevet bevarede.

Heller ikke rytterskolen er rigtigt anbragt på det gamle kort. Under udgravningen i 1950 stodte vi nemlig dels på fortovsbrolægningen ved skolehusets NV-hjørne, og dels fandt vi groften langs skolens havedige gravet ret dybt ned i undergrunden. Groften løber et stykke mod vest fra det nævnte hushjørne og bøjer derefter i en ret vinkel mod syd; denne vinkel findes på det gamle kort, men ligger her noget sydligere ligesom selve huset. Kortets nøjagtighed er større med hensyn til gårdene nr. 1—4.

I gård nr. 1 var i 1707 stuehuset 22 fag langt. I vestenden, der nu stikker ind i skoven, var der en overstestue med lergulv og en lille »lude« eller halvtag for gavlen. Derefter fulgte en dagligstue, der i 1717 opvarmedes af en lejet kakkellovn, vel en jernbilægger, men som ti år tidligere øjensynlig kun havde en bilægger muret op af tagsten og ler. Sodsværtede rester af denne bilægger fandtes ved udgravningen. Der var i 1707 tillige skorsten og bagerovn. Den østlige ende af stuelængen må vistnok have været lo eller lade. Thi under det svære lergulv var begravet ikke mindre end

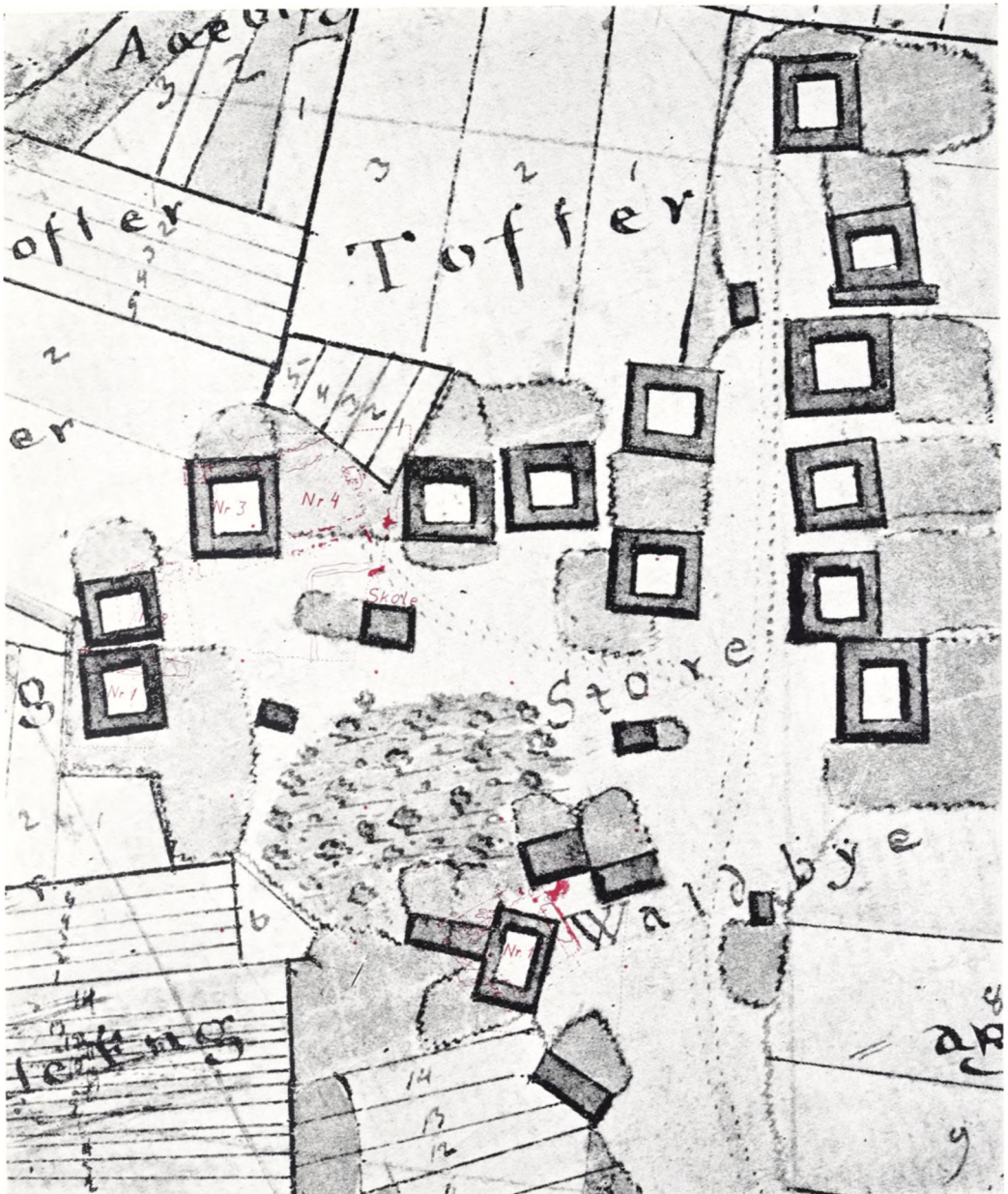

Fig. 32. Kort over Store Valby 1769. Med rødt er indtegnet konturerne af de yngste udgravede hus-tomter; streg-prik stiplede linier angiver, at beliggenheden ikke er ganske sikker. Udgravningens rand er vist med almindelig stipling.

tre hestekranier, og sådanne blev almindeligvis lagt under logulvet for — som man sagde — at give bedre klang, når man tærskede. I virkeligheden ligger der vistnok en rest af beskyttelsesmagi til grund.

Foruden stuelængen, der lå mod nord, var der i 1707 en sydlænge på 14 fag og en østlænge på 11. Men i 1697 var det østlængen, der fyldte 14 fag, mens sydlængen kun var på 9. Til gengæld var stuehuset kun på 14 fag. De otte fag lo og lade er tilbygget mellem 1697 og 1707. Det stemmer meget godt med udgravningens resultater, der viste, at der oprindeligt havde været en stor stensat brønd ca. efter det 14. fag fra vest. Halvdelen af den stak udenfor væglinjen, men den blev senere fyldt og dækket af lergulvet. I endnu ældre tid, i den yngre middelalder, må stuelængen dog have strakt sig østpå over brøndens plads, idet den da havde en kælder på eet fag i østenden, lidt øst for brøndens plads. Denne kælder ses på fig. 33. Den var sat af store kampesten og en trappe førte ned i den fra gårdspladsen. Kælderen svarer altså til de bornholmske med nedgang udefra. Den må være blevet fyldt, da det næstnyngste hus, B, blev bygget.

Der fandtes 4 gulvlag under hinanden i gård nr. 1's stuehus, og der var ialt 14 ildsteder eller ildstedslag. Dertil kom en cirkelrund stenlægning, der var lagt ned i sand under det senere skorstensfag, men som øjensynlig aldrig har været belagt med ildstedslær. Denne stenlægning horte dog ikke til det ældste gulvlag. Gulv D var et jordgulv, som hvilede på et brunt muldlag. Det ældste stuehus på samme sted må være opført engang i midten af middelalderen. Men forud for dette har der været et endnu ældre stuehus noget sydligere (omtrent midt på gårdspladsen i den yngste gård). Her fandt vi nemlig et ildsted lagt af flade kampesten dækket af 1—1½ cm tyk, hårdtbrændt lerskorpe. Midt under stenlægningen stod der en sortbrændt lergryde med skærmformede ører og rund bund. Den svarer til fund fra Aggersborg, og typen var ret udbredt i vikingetiden og den tidligste middelalder. Den var øjensynlig nedsat som offerkar på lignende måde, som dem man finder i hustomter fra den ældre jernalder. Vil man være romantisk, kan man gætte på, at den første bonde i gård nr. 1 har villet sikre sig den jordånds velvilje, som egentlig ejede tomten. Det er da en forløber for nisseofret, for julegroden, idet man erindrer, at navnet nisse jo hører den kristne tid til, medens den lille vætte i Sverige stadig hedder tomtegubben. Ildstedets omgivelser var desværre så omrodede og uklare, at det ikke var muligt at finde nogen begrænsning for det husgulv, som ildstedet horte til. Men fundet viser, at gården har eksisteret siden engang omkring år 1000.

Af gård nr. 2 var der ikke mange levninger. Kenneth Dauncey udgravede lige i skovbrynet en bagerovn, der iflg. en synsforretning i Rigsarkivet ikke eksisterede i 1707. Gårdens stuelænge, der var 8 fag lang, havde et ildsted, men ingen skorsten. Der fandtes heller ikke ved udgravningen spor af nogen skorsten. Men i 1717 var der i gården en lejet kakkellovn, som formodentlig har haft aftræk til en simpel esse i køkkenet. Udlængerne har ligget mod syd. Der var i 1707 en østlænge på 12 fag og en vestlænge på 10 fag. I 1697 var vestlængen kun 6 fag lang. Der blev ikke påvist spor af disse længer ved den arkæologiske undersøgelse. Syldstenene af østlængen er rimeligvis blevet fjernet ved plojningen, da muldlaget her var ret tyndt. Vestlængens syldsten ligger muligvis under skovens træer. Skønt fæstebonderne i gårdene nr. 1 og 2 var tingmænd, og bonden Povel Nielsen da havde boet i gård nr. 2 i 27 år, siges det

Fig. 33. Hustomt C i Gård nr. 1 fra slutningen af middelalderen. Indgang til denstensatte kælder fra venstre. Bag denne en senere gravet brønd.

Fig. 34. Udgravning af en stor bagerovn i Gård nr. 3. Snittet går ud gennem indfyrringsåbningen til venstre. I bunden ses den yngste arne fra begyndelsen af 1700-årene.

dog i 1697 om Povel Nielsen, at han er slet og fattig. Han havde da 4 heste, 1 ko, 4 får og 4 svin. Gården var på godt 8 tdr. hartkorn; men der var kun sået 3 tdr. rug og kunne af vårsæd sås 8 tdr. byg og 4 tdr. havre. Udsæden hertil manglede. Landgilden var i 1714 4 tdr. rug, 1 td. og 4 skp. byg, det samme i havre, 1 lam, 1 gås og 2 hons. I 1707 havde han dog »lovlig boeskab«, d. v. s. ret god besætning, og sønnen Hans Povlsen havde i 1717 7 heste, 2 koer, 2 ungmåtter og 9 får. Disse oplysninger fra Rigsarkivet bekræfter det indtryk, som man har fået ved den arkæologiske undersøgelse, at nr. 2 ikke var nogen god gård. Men Povel Nielsen må alligevel have været en hæderlig og anset mand, siden han fik lov til at blive siddende ved gården i hened tredive år, og sønnen kunne blive fæstebonde efter ham.

Under det yngste lergulv lå der en ældre hustomt med flere ildsteder, der dog ikke har været i brug samtidig allesammen. Længen var forskubbet noget mod syd for gulv A, og dens øst-vest akse havde heller ikke ganske samme retning som efterfølgeren. Kun den nordlige syldrække var 4 fag lang. Ved østgavlen var der en stensat brønd, der muligvis først er blevet fyldt, efter at landsbyen blev nedlagt. I bunden af brønden lå staverne og gjordbåndene af brøndspanden. Gjordene var lavet af flækkede vidjer. Gård nr. 2 kunne ikke med sikkerhed føres tilbage til middelalderen.

De to gårde nr. 3 og 4 har fra gammel tid været sammenbyggede. Nr. 4 var nedlagt kort tid for landsbyen blev opgivet. Medens nr. 3 var på godt 8 tdr. hartkorn, var der kun godt 6 tdr. til nr. 4. Nr. 3 bestod i 1707 af fire længer. Stuelængen, der lå mod nord, var på 10 fag med 2 ildsteder, en skorsten og en bagerovn, men ingen jernbilægger. Østlængen var på 11 fag, sydlængen på 12 fag og vestlængen på 12 fag. Ti år tidligere var sydlængen kun på 9 fag, mens vestlængen var på 15 fag. I dens sydlige del var der et solidt lergulv. Der fandtes spor af lergulv i østlængen, men ingen

Fig. 35. Til venstre samme ovn som fig. 34. Til højre en stenbygget rogovn fra 1500-årene, der typologisk er bilæggerovns forgænger.

levninger af sydlængen. Gården var een af de syv firelængede gårde, der registreredes ved synsforretninger i Store Valby omkring 1700. Ved den arkæologiske undersøgelse fandtes fundamenter af skorstenen og en stor bagerovn, fig. 34, der havde haft en række forgængere på samme sted. Der var lagt et nyt lag kampesten med ler over, hver gang ovnen var blevet fornyet. Indfyringen var fra vest, og ovnen synes at have stået i stuen, hvor den måske tillige har været brugt som varmeovn? Skorstenen stod i faget øst herfor, og derefter fulgte stegeriset. Forud for skorstenen og den store bagerovn havde der ved sidstnævntes østrand stået en såkaldt »røgovn« (fig. 35) med indfyring fra den vestre langside. Denne lille ovn var bygget af kampesten. Dens dæksel, der rimeligvis har været lerklinet, var faldet ned. Men selve arnen var bevaret. Der har ikke været andet aftræk end gennem fyråbningen, og da denne ikke fandtes i enden, men i den vestre langside ind mod stuen, kunne ovnen vanskeligt anvendes som bagerovn. Vi har her bilæggerens og lerovns forgænger tidsfæstet til 1500-årene. Det lykkedes at indkapsle ovnen i en trækasse og føre den ind til museet, skønt den vejede flere tons. Den venter nu på at blive konserveret og udstillet. Der var iøvrigt flere gulvlag i gård nr. 3's stuehus. I middelalderen havde man gravet vægstolperne ned i jorden, således at stolpehullerne kunne påvises ved udgravningen.

Gård nr. 4's stuelænge lå i fortsættelse af stuehuset i nr. 3. Den havde i begyndelsen af 1700-årene 8 fag. Der var ingen jernbilægger og ingen skorsten, men en bagerovn. Gården havde kun een udlænge, der var på 8 fag og lå mod syd. Udgravningen viste, at den tidligere må have været længere, og at der engang har været et tredie udhus i østsiden af gården (fig. 32). Renæssancestuehuset var interessant derved, at der i den midterste stue, hvor lergulvet var fast og tykt, var fundamenter af en stor bagerovn med indfyring inde i stuen fra vest og svarende til den i gård nr. 3. Ovnens stod i stuens

nordøstre hjørne, og på dens sydvestlige hjørne var der et lille ildsted, som må have været indbygget i en niche i ovnkappen på lignende måde som den svenske »spis«. I stuehusets middelalderlag fandtes i et stolpehul midt i huset et lille stykke forkullet brød (fig. 36). Det var bagt af rug og byg, og man kunne se lidt af skorpen. Det har lignet de rugbrød, som man endnu bager på enkelte gårde i Jylland. Oven over det hul, hvori brødet fandtes, lå der et lerlag, der kunne dateres ved hjælp af en Erik af Pommerns kobbersterling 1422. Brødet er altså ikke yngre end 1300 årene og kan heller ikke godt være ældre. Stuelængen af gård nr. 4 havde ligesom nr. 3 forgængere med jordgravede stolper tilbage til den ældre middelalder.

Udgravningen af den glemte landsby blev fortsat i 1951 og 1952 med tomten af den sydligste gård, nr. 17. Denne gård ligger lidt for sig selv. Man kunne gætte på, at den hovedgård, som i skiftet efter hr. Jep Olsen Lunge 1387 blev udlagt i Valby til hans borneborn, havde ligget på dette sted. Udgravningen har dog ikke bekræftet vor formodning. Man ved ganske vist ikke, hvor omfattende og velbyggede denne hovedgårds længer har været. Men hovedgårdens tomt kan måske endnu skjule sig under grønsværet i den lavning, der fra Tudeå strækker sig op mellem landsbyens sydlige gårde?

I hvert fald var nr. 17 en anseelig gård, og de fæstebønder, der sad her, var gennem de sidste hundrede år af landsbyens levetid bestandig vel ved magt. I 1688 var gården udlagt til skovridereembedet på Antvorskov. Fæsteren hed Niels Jensen. Han fulgtes i 1705 af Niels Nielsen, der to år senere som den eneste fæster i byen får tilføjeisen »tilstand meget god«; han kaldes i 1714 »long reiste bonde«, hvad dette så hentyder til? Hans son hed også Niels Nielsen og var fæster på gården, til den blev nedbrudt ved oprettelsen af Valbygård 1774. Efter matriklen 1688 havde gården godt 13 tdr. hartkorn.

I 1717 var der ialt 69 fag hus, hvoraf et 6 fag hus ved gården. Dette hus må være den længe, der på kortet fra 1769 stikker ud fra vestlængen (fig. 32). I virkeligheden skulle den pege mod NV, og i tiden mellem 1717 og 1769 var der til dette korshus blevet føjet endnu et lille hus. Det var dettes lergulv, der i 1952 blev fundet ved udgravningens nordvestrand. I 1707 var ingen af disse huse endnu blevet bygget. Da bestod gården af stuelængen mod nord på 21 fag, en østlænge (med gadeport) på 13, en sydlænge på 12 og en vestlænge på 15 fag. Der var en rigtig jernkakkelovn i stuen og en 3 fjerding bryggerkedel i stegerset. I 1717 var bonden i nr. 17 den eneste i byen, som selv ejede sin jernbilægger; de øvrige 5 var lejede.

Denne gård synes at høre til dem, der i 1660 efter svenskekrigene var »afbrudt«. Ved den lejlighed brændte åbenbart det ældre stuehus. Det lå mere ret øst-vest nord for den yngste gård. En del af vægkliningerne med mange lag kalkhvidtning på samt noget af det forbrændte tagstrå havnede i en brønd midt på gårdspladsen. Brønden blev derefter kastet til og dækket af gårdsbrolægningen. Men den var lavet på en ejendommeligt primitiv måde. Man havde simpelthen gravet en tragtførmig fordybning ned i undergrunden, og i bunden havde man anbragt en tønne af egestaver uden bund. Omkring tønden havde man stablet knapt nok hovedstore sten, men det var også de eneste sten, der fandtes i brønden. Typologisk forbinder denne brønd de yngre kampestensbrønde med de tragtførmede overfladebrønde, som er så velkendte fra jernalderen.

Stuelængen i den gård, der brændte o. 1660, havde meget gamle forgængere. Under dens lergulv fandtes flere lag jordgulv med ildsteder, de ældste fra ældre middelalder

med jordgravede stolper. Den største sensation, Store Valby gravningen hidtil har bragt, kom for dagens lys umiddelbart udenfor stuehusets nordvæg. Her lå i en muldfyldt nedgravning, dækket af et ubrudt lerlag, som kunne tidsfæstes ved hjælp af lerkarskår og en mont slået i Roskilde af Christoffer II, skeletterne af en fuldvoksen ko og en kalv (fig. 31). Dr. phil. Magnus Degerbøl blev tilkaldt for at tage knoglerne op. Koen målte kun ca. 1 m i højden — ikke meget mere end en St. Bernhardshund. Af skelettet manglede kun hornene, stejlerne og en flis af baghovedet. Man vidste fra enkelte knoglefund, at koerne i middelalderen var blevet helt dværgagtige. Men her har man for første gang et helt skelet.

Ved udgravningerne under gård nr. 2 fandtes spor af bebyggelse, der var betydeligt ældre end de gulvlag, vi havde fundet i kontinuerlig lagfølge. I en stor grube gravet i undergrunden var der et ildsted og en del smukke, sortbrændte lerkarskår, der kan tidsfæstes til de første 200 år efter Kr. f. Der er dog ingen grund til at tro, at landsbyen skulle have eksisteret så længe. Snarest har pladsen ved den tid været en slags fæbod, et tilholdssted for folk, der vogtede kvæg eller dyrkede jord her fra een af de nærliggende ældre landsbyer, Stillinge eller Hejninge.

Også i Yngre Stenalder har der været mennesker på stedet. Umiddelbart under middelalderlagene i gård nr. 4 lå der tykke affaldslag med flintspåner, lerkarskår og redskaber fra dyssetid o. 2500—2300 f. Kr. Desuden var der levn fra slutningen af jættestuetiden, nærmest svarende til fundene fra vikingefæstningen Trelleborg i nabosognet Hejninge. Der er intet overraskende i at finde sådanne bopladser under yngre bebyggelser her i denne kystegn. Der fandtes også bopladser fra den yngre stenalder ved gravningerne i Hejninge by.

Det er endnu for tidligt at opgøre resultaterne fra udgravningerne i Store Valby. De 13—14.000 museumsnumre, der hidtil er bragt hjem til museet, er kun delvis registreret og langtfra studeret i deres kulturhistoriske sammenhæng. Undersøgelsen af grunden under gård nr. 17's udlænger blev først afsluttet i foråret 1953. Der er 160 målebordsblade, der skal rentegnes. De skal forenkles og samles til større oversigtsplaner forsynet med profiler af lagserierne. Zoologer og botanikere skal analysere fundene af skeletdele og forkullet korn samt ukrudtsfrø. Der skal foretages bestemmelser af det bevarede træ, analyser af lerkarrenes glasurer og af de udtagne fosfatprover fra bypladsen.

Til sin tid håber man at få hovedtrækkene frem af byplanens udvikling, så man kan se, hvilke gårdnumre der er ældst, og hvornår de forskellige gårddele er foretaget. Det skulle da være muligt at finde en forbindelse mellem gårdene og deres marker. I 1298 skødede den fribårne mand Esbern Hammer til Sorø Kloster en del jord i Døjringe mod til gengæld at få besiddelser i Store Valby. Det drejede sig om 10 ortug skattejord i Frændebol, 2 ore skattejord i Landbobol nærmest solen (*proprius ad solem*) og 2 ore i Mulebol fjernest fra solen (*posterius a sole*) med deres tofter og tillig gender. Jorden må altså have været delt i bol, og indenfor hvert bol har der som sædvanligt været solskifte mellem de forskellige lodder. Vi kender også et fjerde af landsbyens bol, idet Eske Hemmingsen i 1310 gav Antvorskov Kloster 4½ ortug jord i Valbyvester i Tretingsbol. Men vi ved endnu ikke, hvor i landsbyen de nævnte bol lå, og vi ved ikke, i hvor høj grad deres jord var splittet i småstrimler. Man må sikkert rekonstruere et kort over landsbymarken på den store matrikels tid 1682—88, ligesom det

er sket for Hejninges vedkommende. Sammenholder man til sin tid dette med udgravningsplanerne, skulle der være mulighed for i det mindste at finde, hvor de forskellige bols stamgårde har ligget i byen. Men foreløbig vil arkæologerne have arbejde nok med at fordøje udgravningsresultaterne fra de første fem gårde.

Fig. 36. Stump af forkullet brød bagt af rug og byg ;
foroven rest af den krumme skorpe. Fra Gård nr. 4,
1300-årene.

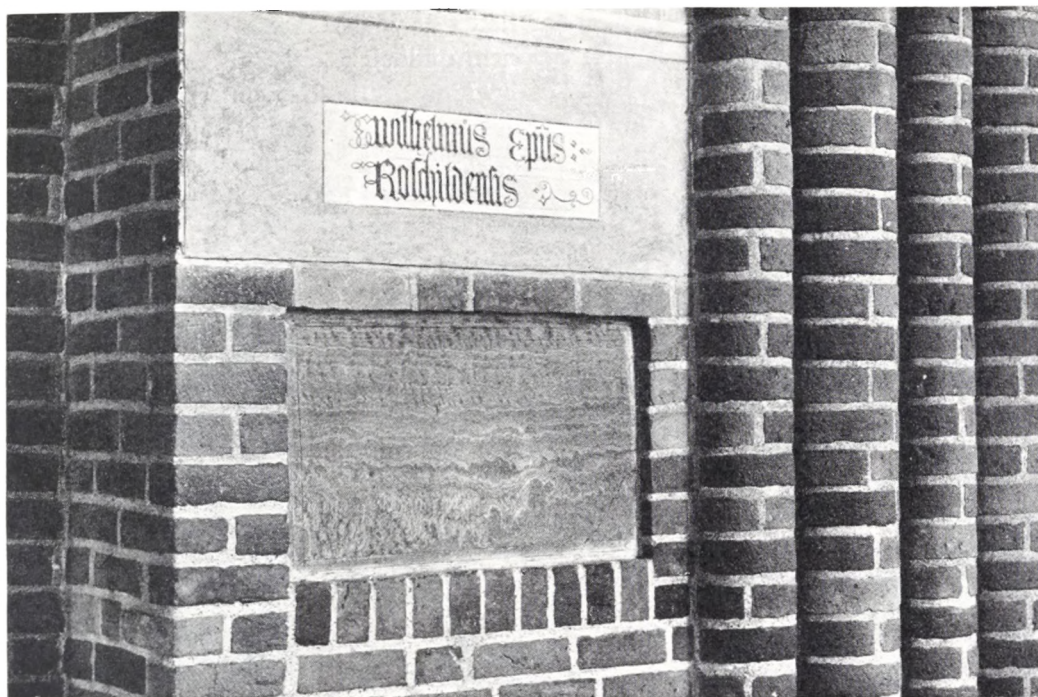

Fig. 37. Stenpladen foran Bisp Vilhelms knoglegemme.

ROMERSK AKVÆDUKT-MARMOR I ROSKILDE DOMKIRKE

Af C. G. SCHULTZ

BAG Roskilde domkirkes skønne renaissancealter ligger kirkens fordums højkor. Dette allerhelligste, som nu rummer dronning Margrethes og prins Christoffers gravmæler og fire, langt senere kongelige sarkofager, begrænses bagtil af koromgangens undersætsige granitsojler, til hver side af to brede munkestenspillere, hvis røde flader er prydet med store, afblegede kalkmalerier, som nu, efter en nymaling i 1850'erne, blot er slappe kopier, lige vege i farveholdning og linjeføring. Selvom kraften er gået af dem, og detaljerne ikke ret er til at lide på, røber billederne dog endnu, at originalerne tidligst kan være blevet malet omkring 1550, og vi er heller ikke i tvivl om, hvem de forestiller. Neden under dem findes der kalkmalede inskriptioner, der kan skønnes at have meget gamle ahner, og som forkynder, at scepterbæreren på den første pille til venstre er Harald Blåtand, Danmarks første kristne regent, og at næste pillens unge dame med den elegante holdning er en dronning Margrethe, også kaldet Estrid. På pillen lige over for hende har vi atter en konge, Svend Estridsen, og så til slut en biskop (fig. 38), bisp Vilhelm af Roskilde, om hvis med yndest gengældte hengivenhed og

fasthed overfor kong Svend legenden har flettet de yppigste ranker. Hvorfor nu netop disse personers minde er fastholdt ned gennem middelalderen, og det så sejt, at det har overlevet domkirkens fuldstændige ombygning i 1200-tallet, er let at forstå. Kong Harald, hvis reelle tilknytning til Roskilde turde være problematisk nok, var dog et helgenemne, vel værd at annektere, og de tre andres betydning for bispesædets og katedralens opkomst og første udbygning er særdeles godt dokumenteret. Det var dem, som i menneskealderen efter 1060 myndigt og gavmildt lagde grunden til domkirkens magt og herlighed. Kong Svend døde i 1074, bisp Vilhelm kort forinden, og kalkmaleriets dronning Estrid er det rimeligst at identificere med Harald Héns gemalinde, med hende, som ifølge gavebogen forøgede domkirkens godsmasse med 50 bol, og som var i live endnu i 1080'erne.

Kong Haralds hvilested er ukendt, hans støv sporeløst forsvundet, men det er historisk vel afhjemlet, at både kong Svend og bisp Vilhelm er blevet begravet i den ældre stenkatedral, nemlig i den, af hvis frådstensmure der ligger betydelige rester gemt under det nuværende domkirkegulv. Vi ved, at i hvert fald bispens gravmæle var smukt og anseeligt, og at dets plads oprindelig var nær kong Svends grav, thi det er den eneste realitet, som ligger bag sagnets beretning om bispens død ved mødet med sin kære konges ligtog, og om hans jordfæstelse ved kong Svends side. Endvidere ved vi, at da Vilhelms efterfølger, Svend Normand, gjorde den ældre domkirke færdig, »anlægger den lige som fra grunden«, og anbragte sit »pulpitum«, den skranke eller tribune, man dengang havde som skel mellem kirkeskibet og domgejstlighedens kor, så var han nødt til at flytte bisp Vilhelms grav, hvilket i den af Sakse fortalte legende bliver taget yderst ilde op og hævnnet med et byggeteknisk uheld.

Dengang den sidste rest af frådstenskatedralen, nemlig skibet, måtte vige for den nuværende teglstensdomkirke, vel omkring 1225, da den østre halvdel af nybygningen var taget i brug, har man vist stifterne, bisp Vilhelm, kong Svend og dronning Estrid, den naturlige og velfortjente pietet at optage deres ben af de sløjfede gravsteder og overføre dem til det nye højkor. Der hviler de den dag i dag: Under hvert af kalkmalerierne — naturligvis, og betegnende nok, med undtagelse af kong Haralds, er der murnicher, ikke regulære grave, svarende til de 6 eller 7 fod, man siger, vi alle har krav på, men betydeligt mindre knoglegemmer, lukkede med stenplader.

Disse ossuarier er så omtrent de beskedneste gravmæler man kan tænke sig. Deres simpelhed virker særlig grelt, når man mindes Svend Estridsens kongegering og dens betydning for land og rige, og dertil ved, at i den lille niche ligger benene af den ældste nordiske regent, hvis støv er bevaret. Det er såre udmærket og kristeligt, men samtidig lidt billigt købt, når der på et pergaments-epitaf, som indtil slutningen af 1700'erne hang over graven, stod at læse: »Men, så underligt går det, han, hvem knap nok tre riger kunde rumme med deres magtfulde, ham rummer nu denne lille sten«. Samme sten (fig. 37) er slemt forkradset; ligesom de to andre er den ved restaureringen i 1911 blevet rensset med murhammer, stålbørste og saltsyre, hvad den slet ikke har haft godt af. Alle tre dæksten står nu matte og blege, intet leder tanken hen på, at der kunde være noget særlig mærkeligt ved dem.

Det er der ikke desto mindre. I tør tilstand er de vel uanselige, deres struktur næsten ikke synlig, farven grårumset, med et svagt violet anstrøg. Men fugter man dem let med vand, kommer deres ejendommeligheder kraftigt frem. De viser det livligste linje-

Fig. 38. Bisp Vilhelms mindebillede, gravskrift og knoglegemme.

spil, er agat-agtigt flammede i bølgelinjer af tiltagende bredde, et mønster, som til slut går over i en slags tottede skydannelser. Een af pladerne, dækpladen for Estrids gravgemme (fig. 39), har kun det sidste mønster, delt på langs af en flammeagtig, i en stor bue forlobende lysere åre. Farvetonerne er brunlige, i de flammede partier afveksler mørkere, rødligbrune årer med lyse, gullige. De sky-agtige pletter står lyse på brunlig bund. Marmoreringen i kong Svends plade ligner til forveksling bispens; Margrethepladens afvigende mønster bør nok forklares ved, at stenen her er vendt med den anden side udad. Dækpladen foran bisp Vilhelms gravniche er den største — 58 cm høj, 99 bred —; den har langs randen en indristet dobbeltlinje, mens de to andre sten er helt glatte.

Gravgemmerne blev åbnet i 1911, og knoglerne gjort til genstand for en osteologisk undersøgelse. Arbejdet fulgtes af Nationalmuseet, som benyttede lejligheden til at få stenpladernes materiale og herkomst prøvet. Man fik da oplyst, at stenarten næppe kunde vær dansk. En geolog bestemte en indsendt, nu vistnok forsvunden prøve som travertin, og udtalte, at »da travertinen kun forekommer som underordnede masser i de danske kalkaflejringer, er der kun liden sandsynlighed for, at stykket kan stamme fra Danmark, såfremt den omtalte kalkstensplade har en nogenlunde størrelse og helt igennem består af travertin; uden at kende pladen kunde man helt vel tænke sig den mulighed, at den f. eks. bestod af kildekalk med underordnede partier af travertin, hvorved muligheden for dansk oprindelse ikke var udelukket. Nogen særlig lighed med den i museet værende danske travertin er dog ikke til stede; bedst stemmer stykket med et i mineralogisk museum værende stykke fra Rom. Heraf at drage den slutning, at det foreliggende stykke netop er fra Rom vilde dog være forhastet«. En besigtigelse i 1951 gav samme resultat: Stenarten mindede mest om romersk travertin, men man turde ikke sikkert afgøre, hvorfra den stammede. Rom er ganske vist langt borte, og alperne ligger imellem, men man kunde dog ingenlunde forsværge, at disse ikke særlig store plader — og flere med dem — allerede så tidligt som i 1000-tallet kunde være transporteret på hesteryg til Danmark, især ikke, når man vidste, at hele marmoraltre i 600-tallet er blevet forsendt til England.

Som sagerne stod var det ikke muligt at komme opklaringen nærmere uden ved et rent tilfælde. Det var enhver givet uforvarende og ufortjent at snuble over en sandsynligere eller rigtigere løsning.

På en studierejse i Nordvest-Tyskland med andet formål, til hvilken Carlsbergfonden havde givet en i taknemmelighed modtaget bevilling, besøgte jeg Paderborn og traf der i domkirkens såkaldte »atrium«, et stærkt forbygget, middelalderligt rum, som indeholder rester af karolingiske arkader, to mænd med udstrakt viden, en kunsthistoriker og en domgejtlig. I løbet af samtalen, der naturligt kom til at berøre middelalderlige problemer, nævntes ordet »kalksinter«. Nu dækker dette begreb som bekendt ret forskellige fænomener, blandt andet er stalaktiterne i karstlandenes bjerghuler slet og ret kalksinter, og da man af og til støder på denne materialbetegnelse i tysk arkitekturhistorie, var det nødvendigt at få oplyst, hvad et så rummeligt ord i dette tilfælde kunde betyde. Man fandt ikke, at der kunde være nogen velmotiveret grund til tvivl, kalksinter var jo det tætte kalknedslag, som i århundredernes løb havde afsat sig i romernes vandledninger, og lige bagved os havde vi to søjler, som var hentet derfra. Det var flovt, men tillige interessant, for søjlerne svarede i farvespil og

Fig. 39. Sinter-pladerne foran Dronning Estrids (øverst) og Kong Svends (nederst) knoglegemmer.

marmorering ganske nøje til stenpladerne i Roskilde. De var forøvrigt lige så skrammede og upolerede. Nogen oplysning om, hvor man kunde læse sig klogere, fik jeg dog ikke. Den første påvisning af det ejendommelige materiales proveniens var åbenbart en gammel historie. Derimod kom der som julegave en prøve, i form af en under omflytning pludselig opdukket, ubetalelig, men umage bogstotte, for hvilken dr. Otto Doppelfeld i Köln være takket på det bedste. Sammenlignet på stedet med roskildepladerne fjerner den enhver rimelig tvivl. Dækstenene foran stifternes knoglegemmer må være af romersk vandledningsmarmor, indført fra Rhinlandet.

Romerne har ganske vist bygget mange akvædukter, men man kan dog alligevel nogenlunde sikkert skønne, hvor pladerne i Roskilde må være brudt. Det eneste mere anselige romerske vandledningssystem på tysk og nordfransk grund, samtidig også det, som er os nærmest, er det veludforskede, vidtstrakte anlæg, som har forsynet det romerske Köln med drikkevand. Det er grundlagt allerede, mens Köln endnu kun var Ubiernes »oppidum«, et meget provinsielt og vistnok temmelig letbygget Mekka for den romervenlige ubierstamme, som M. Vipsanius Agrippa i 38 f. Kr., eller kort efter, reddede over på venstre Rhinbred, og beskyttede med en legionslejr. Denne by fik sit vand fra to kildeområder i forbjergene mod vest og sydvest, ved Stotzheim og ved Hürth. Ledningerne forenedes på endnu ikke fastslået måde, man mener i et bassin ved Hermülheim, og derfra forte en underjordisk samleledning til staden. Undervejs passerede vandet en slamkiste, på hvis bund der er fundet broncemonter, præget under Augustus og enten Tiber eller Claudius (41—54). I denne ældste, helt underjordiske ledning findes der næsten intet kalkslag, sinterlaget er intet steds over en centimeter, idet nemlig det ældste anlæg kun har været i brug en kort periode. Byens niveau steg hastigt, og da man ikke indlod sig på at indrette pumpeværker, var der ingen anden udvej, end at lægge vandledningerne højere, nærmest byen på buer, hvis piller er fundet, og, om fornødent, opsøge vandet længere ude i bjergene.

Romerne krævede meget vand og godt vand; udgifterne skræmmede ikke, når man samtidig kunde beskæftige de velbetalte, i fulde 24 år tjenende legions-soldater, der kunde bruges til alt, og alligevel skulde holdes i ånde og i form. Engang i 2. århundrede tog man sig da for at skaffe kolonien vand, hvor det var rigeligt og bedst, nemlig fra Eifelkalkbjergene mellem Trier og Bonn. Denne ledning anses med rette for det mest storslåede værk af romersk ingeniorkunst i Rhinlandene. Længden er imponerende, 77,6 km, og udførelsen kan vel være forskellig, men er altid den solidest mulige, afpasset efter terrænet. På hele strækningen ud til randen af forbjergene er den lagt under jorden og udført som en passerbar, hvælvet kanal af brudsten, indvendig pudset med fed, vandtæt trassmørtel, der er magret med små, røde teglstensstumper. Det er oppe i bjergene, i den øverste halvdel eller mere af kanalen, vor kalksinter har afsat sig. Lysningens mærkelige form er frembragt af kalksinteren, som har slået sig ned på bund og vægge i lag på 20—30 centimeters tykkelse og mere. Træsnittet fig. 42 illustrerer dette bedre end mange ord. Det er taget fra en tidskriftartikkel, skrevet i 1858 af Herr Geheim Ober-Berg-Rath, prof. dr. Jacob Nöggerath, der allerede i 1808 fandt ud af, at den i middelalderen anvendte, kostelige marmor, der indtil da havde været en mineralogisk gåde, stammede fra romernes Eifelledning. Den regelmæssigt vekslende mørkere og lysere farve, som de tynde kalklag har, og som i tværsnit kan minde om et træs årringe, mente Nöggerath skyldtes sommer- og vintervandets for-

skellige indhold af opløste jernforbindelser eller humusstoffer. Og på grundlag af en tælling af de mange strata og deres tykkelse antog han, at kalkskorpen havde dannet sig i løbet af en 600 år. Ved derefter at regne tilbage fra Karl den Store, som skal have benyttet sten fra akvædukten ved Köln, kom Nöggerath til det meget akceptable resultat, at Eifelvandledningen var blevet anlagt i slutningen af 2. århundrede. Præmisserne er dog vistnok ikke ganske sikre.

Man kan næppe bevise, at kejser Karl har anvendt akvædukt-marmor. På hans tid var der endnu romerbygninger at plyndre i Rhinlandet, og i hvert fald til sit paladskapel i Aachen skal han have fremskaffet ægte antikke materialer fra Rom og Ravenna. Men selvom Eifelledningen allerede omkring 800 var ødelagt på strækningen nærmest Köln, så har vandet måske dog fortsat kunnet flyde i dens øvre del. På den anden side er det lige så muligt, at strækningen oppe ved kilderne kan være slammet til, eller på anden vis blokeret, længe før. Systemet er vel næppe blevet tilset og passet efter midten af 400-tallet, da Köln ikke længere var en romersk stad. Desuden kan kalksinteren meget vel være dannet hurtigere, end Nöggerath antog, noget sikkert resultat når man sjældent til ved den slags beregninger. Men hvorledes det end forholder sig, så er det ganske snurrtigt, at man for en gangs skyld kan fastslå, hvornår naturen har skabt et byggemateriale.

I middelalderen, da man for alvor begyndte at udnytte romerkanalens murværk som stenbrud og tilskar sig alterplader, fliser og, allerhyppigst, søjleskafter af dens skontstribede aflejringer, var almuen fast overbevist om, at kanalen måtte være bygget med djævelens hjælp. Dengang, og længe efter, tog man en spand og gik til brønden eller Rhinen, det faldt derfor ingen ind, at djævlerenden kunde have været en almindelig vandledning. Tidens lærde, som forestillede sig, at ledningen gik lige til Trier, havde to yndlingsforklaringer, hvoraf den ene gik ud på, at renden var anlagt for at lede Trier-egnens overflod af moselvin nemt og brutalt til vennerne i Köln, den anden, at Romerne havde etableret en underjordisk svømmefugle-post mellem de to byer.

På os, som ved besked, virker det pudsigt, og måske også en smule symbolsk, at netop den samme kalksinter, som for Romerne blot var en géne, uvelkomne skorper, som de mojsommeligt udrensede af Campagnaens ledninger og smed bort, den blev af middelalderens Tyskere og Nordboer regnet for et luksuøst materiale, en fuldgyltig erstatning for middelhavskulturens prægtige stensorter, pavonazetto, verde antico, og hvad de nu alle hedder.

Også herhjemme har vi fulgt med, i hvert fald i eet tilfælde har vi forskaffet os sintermarmor, antagelig fra Romernes Eifelledning. Roskildepladerne er nok blevet transporteret ad sovejen, ned ad Rhinen, og under alle omstændigheder så langt som til Ribe. Til denne gamle havneby gik der i 1100'rne utalte skibsladninger vulkansk tuf fra Andernach, fra hvilken flodhavn der kun er et par mil til vandledningen. Af tufsten er det meste af Ribe domkirke samt henved hundrede sonderjyske landsbykirker helt eller delvis opført. Andernach-tuffens nordligste forekomst i Jylland er dog Viborg, og på øerne kendes den ikke. Derimod har man allerede i vikingetiden indført ret store kværnsten af Niedermendiger basaltlava til Sjælland, og Niedermendig ligger i Eifelbjergene, syd for djævlerenden. Man bør derfor ikke forestille sig, at sinterpladernes transport kan have været et problem.

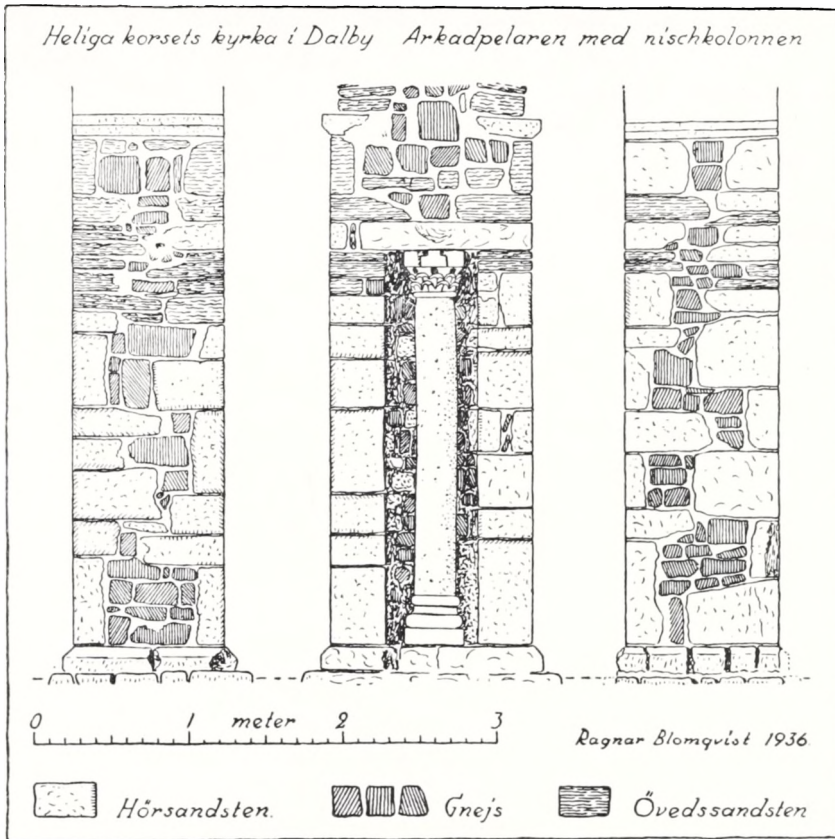

Fig. 40. Niche-sojlen i Dalby (Skåne).

Men hvornår er så disse mærkelige marmorplader kommet til Roskilde? Sikkert ikke omkring 1225, da stifternes grave blev sløjfet og deres ben overført til knoglegemmerne. Stenpladernes mål varierer, deres format er tydeligt nok tilfældigt. Det drejer sig her afgjort om ældre, genanvendt materiale. Estrids og kong Svends gravplader kan være tilrettet på een eller flere kanter, det lader sig ikke bedømme uden at udtage dem af muren, heller ikke, om de kan være stykker af een og samme plade. Bisp Vilhelms plade må derimod være anvendt som man forefandt den, det fremgår af den fine dobbeltlinje, som kanter dens rande. Allerede dette fremhæver bispens plade fremfor de to andre, der jo dog er anbragt som dække for kongelige grave. Når dertil føjes, at Vilhelms sten også hvad størrelsen angår er den anseligste, bliver kontrasten kun mere påfaldende. Forklaringen kan være den, at alle tre plader er taget fra eet og samme ældre monument, nemlig bispens.

Vi har omtalt, at bisp Vilhelms efterfølger, Svend Normand, flyttede sin forgængers »monumentum«, derimod ikke, at Sakse, i hvis levetid Svend Normands domkirke endnu var til, desuden tilføjer, at Vilhelms støv blev anbragt, »hvor det nu hviler«, og at gravstedet var blevet krænket anden gang i 1157, atter med fatale følger. Nævnte år døde Asser, Absalons forgænger, og man skrabede da i den anledning Vil-

helms ben ned i gravens fodende, og lagde Asser på hans plads, forlokket af gravstedets tilgængelighed og prydelige udseende. Sakse afsluttede først sin beretning om Danskernes bedrifter en 10—20 år efter 1200. Hvis han havde oplevet at bisp Vilhelms gravmæle var blevet endeligt adspaltet skulde man tro, at han vilde have fortalt os det. Den kronologiske forudsætning for, at marmorpladerne kan stamme fra Vilhelms monument, er således til stede, og beretningen om dets sirlighed præ ceteris kunde nok passe til det sjældne materiale.

Men når vi nu som nyt og hidtil ukendt kan fastslå, at den kuriøse kalksinter, denne i Tyskland, men vel næppe andet steds i udlandet skattede erstatning for antikkens brogede marmor, også er blevet værdsat og anvendt herhjemme, så har vi måske også samtidig fået nøglen til den rigtige forståelse af et hidtil gådefuldt sted i Roskildekronikens kortfattede redegørelse for Svend Normands udbygning af den ældre stenkatedral. Om denne store bygherre, som rejste på pilgrimsfærd til Jerusalem og døde på Rhodos i 1088, fortæller kroniken, at han »anlagde kirken i Roskilde lige som fra grunden, og smykkede den med en herlig lysekroner, med *marmorsøjler* og alle slags prydelser«. Man har diskuteret, hvilken realitet, der kunde ligge bag denne materialbetegnelse. Allerede inden udgravningerne i 1892 havde bevist, at Svend Normands kirke virkelig har været treskibet, har man foreslået, at disse søjler kunde have båret midtskibets buerækker, dem, der førte ud til sideskibene. Materialet tænkte man sig enten som broget frådsten, eller som sleben granit.

Svend Normands marmorsøjler kan ikke have hørt til kirkebygningen. Når vi lægger mærke til, hvor i teksten søjlerne omtales, nemlig under inventaret, lige for diverse-posten »alle slags prydelser«, men efter lysekronen, som vel har svaret til den tabte, 12-fods i Dalby, som havde »16 lanterner eller tårne«, må vi have lov til at gå ud fra, at Svend Normands marmorsøjler smykkede et arkitektonisk opbygget stykke inventar. Og når vi nu ved, at Svend indbyggede et »pulpitum« i sin kirke, er det antagelig der, løsningen skal søges. sådanne lektorier var almindeligvis udført enten som en muret skranke, prydet med små søjlestillinger og buer, eller som en hel søjleloggia, hvorunder der stod altre og kunde være grave. Da nu den mineralogiske bestemmelse af stiftergravens dækplader synes at have givet os stikordet, vover vi den påstand, at biskop Svends pulpitum var prydet med småsøjler af sinter-marmor, et sjældent og opsigtsvækkende materiale, som ikke måtte glemmes, selv i kronikens korte omtale af katedralen.

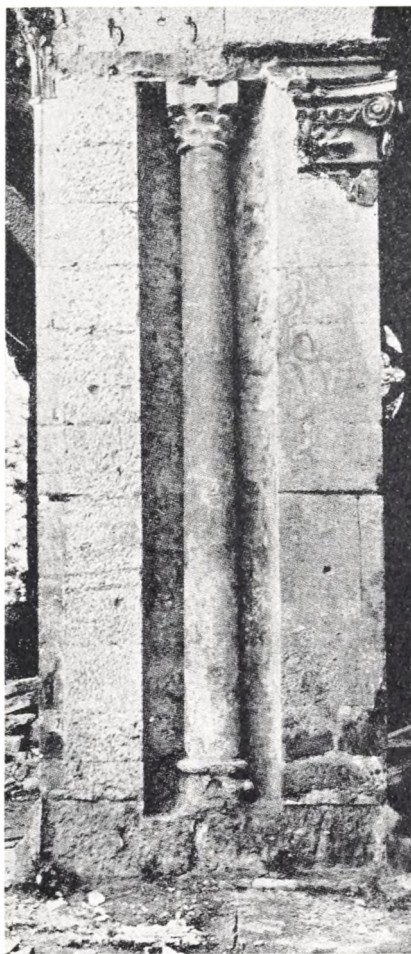

Fig. 41. Niche-søjlen i domkirken i Hildesheim.

På sin vej til Danmark passerede den kristne lære Tyskland; det kan da ikke undre, at vor ældste kirkelige stenarkitektur ganske ensidigt præges af naboskabet med det tyske kejserrige, og for så vidt bekræfter de rhinske marmorplader i Roskilde kun, hvad vi i forvejen vidste. Svend Normands marmor søjler er forsvundne; den eneste søjle, som er os levnet fra 1000-tallets danske domkirke er den unike nichesøjle i Dalby i Skåne (fig. 40). Søjlen, som stammer fra Svend Estridsens tid, står i en halvrundt indhulet niche i forsiden af en af midterskibets arkadepiller. Dens basis er attisk, kapitælet en simpel, men ganske prægnant reduktion af det korinthiske, en variant, som langt fra er ukendt i Tyskland. Til motivet som helhed, anvendt som her på en arkadepille, kendte man dog indtil fornylig ingen nogenlunde overbevisende parallel, man har derfor ment, at søjlen, og dens nu odelagte pendant i nordre arkaderække, oprindeligt er blevet hugget til et påtænkt, men næsten straks opgivet vestparti, og først derefter udnyttet som prydding for pillen. Denne forklaring er dog kun en nødløsning og ikke længere nødvendig, efter at det underlige søjlemotiv pludselig er dukket op i Hildesheim. Denne by blev i krigens sidste dage udsat for et luftbombardement, der også kom til at gå hårdt ud over domkirken som for tiden er under restauration. Da 1700-tallets marmorstuk blev fjernet, viste det sig, at den vestligste, dobbelt brede arkadepille under søndre kirkerum var prydet med en nichesøjle, som var anbragt og udformet på samme vis, som vor danske i Dalby (fig. 41). Også her er den lige afsluttede niche halvrund, og søjlen har samme enkle, korinthiserende kapitæl. Ligheden er så slående at den vel indtil videre nærmest bør kaldes bindende. I hvert fald har den for adskillige år siden fremsatte teori, som går ud på, at Dalby kirke er blevet opført af et tysk håndværkerhold, indkaldt netop fra Hildesheim, herved fået en kraftig støtte.

Det kan synes formålslost at beskæftige sig med en kirkebygning, som er nedbrudt for over 700 år siden, med marmor søjler, som forlængst er borte. De ejendommelige stenplader foran kong Svends, dronning Estrids og bisp Vilhelms ossuarier er dog håndgribelige nok. Måske kunde disse linjer medvirke til, at man foranledigede de skrammede og matte gravplader udtaget, undersøgt og behandlet på den rette måde, så at deres sjældne materiale atter kunne komme til sin ret.

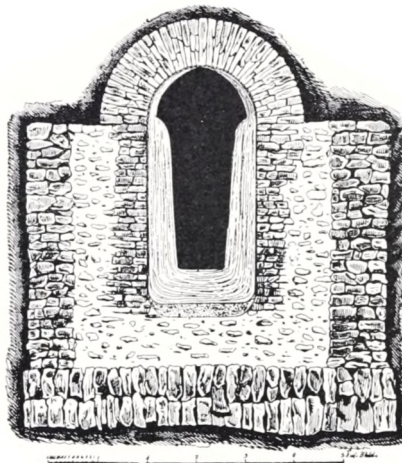

Fig. 42. Tværsnit af den romerske Akvædukt i Eifelbjergene.

Fig. 43. Der skåles for det nye tag. Brund syd for Horsens fjord. 1952.

OM REJSEGILDER

Af PETER MICHELSEN

DE fleste kender til, hvordan et rejsegilde går for sig nu til dags. Når tagspærene er rejst, og bygningen således bortset fra skorstenen har nået fuld højde, bliver kran-sene sat op. Der holdes nogle taler, og man får vin og småkager og sidenhen ol. I nogle tilfælde kommer man sammen til spisning om aftenen.

Rejsegilde er noget, håndværkerne har krav på. Gildet kan gøres stort eller lille, men det skal markeres, at bygningen har nået fuld højde. Det hænder, man erstatter rejsegildet med en mindre pengegave til hver enkelt af dem, der har arbejdet på nybygningen. Det gør ikke en bygherre velset på byggepladsen, hvis han lader som ingenting og intet gør for at fejre tagtømmerets rejsning. Man har endnu i vore dage oplevet, at rejsekransene så i nattens løb er forsvundet og byttet om med et tøndebånd

med tomme flasker eller en gammel cementsæk eller endog en udklædt figur. Det står ikke altid klart, om figuren forestiller bygherren i hængt tilstand, eller om der er tale om en »dod tomrer«, som man nogle steder kalder stråmanden. Disse figurer kan være udstyret med pose på ryggen og en tom flaske i hånden. Lommerne kan være vendt udad. Symbolikken er let gennemskuelig. Bygherren er en stodder, som drikker sine drammer selv og ikke under sine håndværkere noget.

Det er ikke noget nyt, at rejsegildet er en udgift, bygherren må tage med i sine beregninger. I Københavns Universitets regnskaber nævnes 1543 under udgifterne til tomrerne for opførelsen af et hus »item 2 mark for en tonde dobbelt øl, deres rejsetønde«. Det er, så vidt vides, den ældste omtale af et rejsegilde her i landet. Den har betydning ikke blot derved, at den antyder skikkens ælde, men også ved at vise, at rejsegilde var kendt i Danmark, før den tyske påvirkning af håndværkerlavene, der sammenfattes under navnet »zünft«, nåede hertil på Christian 4.'s tid. Der kan dog næppe være tvivl om, at vi har zünften at takke for en hel del af det, der er foregået og stadig til en vis grad foregår ved rejsegilder. Det gælder nok det faste skema for talerne. Straks efter opsætningen af kransene udtaler mestersvenden, endnu stående på hanebåndet efter at have slået stagen med kransene fast, nogle gode ønsker for huset, før den højtidelige første skål drikkes. Hovedtalen, den første og længste, holdes af tømmermesteren, som ønsker alt godt for det nye hus, og at bygherren må leve længe og lykkeligt i det. Han takker også sine medarbejdere og roser hver især af dem. De overleverede, ældre taler synes at robe et ret fast mønster, hvad der ville stemme godt med lavstradition. Men disse taler giver måske et skævt billede, fordi grunden til bevarengen af dem netop er, at det drejer sig om rejsegilder på større offentlige bygninger, hvor man har gjort sig særlig umage med talerne og sørget for, at gud og kongen fik deres. Men billedet rettes op af den folkelige tradition om, hvordan tømmersmanden retteligt bør tale ved denne lejlighed. Et typisk zünftigt indslag er den ædle ordstrid, der et stykke hen i rejsegildet kunne finde sted mellem en tomrer og en murer om, hvis håndværk var ældst og fornemst. Det kunne foregå på vers og i et vistnok temmelig traditionsbundet replikskifte. Tømmerens hovedargumenter var, at hvad formår mureren, hvis ikke tomreren rejser ham et godt stillads, og hvad var vel murerkunstens smukke præstation, kuplen, om ikke tømmersmanden lavede skelettet.

Men selv om byhåndværkernes zünftige lavstraditioner har sat deres præg på rejsegilderne, har disse dog en bredere baggrund. De hører til en lang række af fester, de såkaldte arbejdsgilder, som har noje sammenhæng med det gamle landsbysamfunds struktur. Fælles for arbejdsgilderne er, at de holdtes som afslutning på de arbejder, der udførtes i fællesskab af landsbyens beboere. Hvis en mand i landsbyen havde brug for mange hænders hjælp til et eller andet arbejde, kunne han i mange tilfælde gøre regning på denne hjælp, blot han kaldte folk sammen og gav et gilde, når opgaven var løst. Det gælder blandt andet en del arbejder ved opførelsen af et hus. Det blev fejret, når man i fællesskab havde kørt træ hjem til huset, der skulle bygges. Og når hele byen kom sammen for at kline lervægge, sluttede dagen med et klinegilde. På samme måde var rejsegildet afslutningen på den dag, hvor tagtømmeret til en nybygning blev rejst. Det blev »hugget sammen« liggende på jorden. Men når det skulle rejses, måtte alle mand i naboskabet tage et tag med. Tømmermanden gik så omkring med sin lodsnor, og først når han sagde god for anbringelsen af et spær, kunne man begynde at

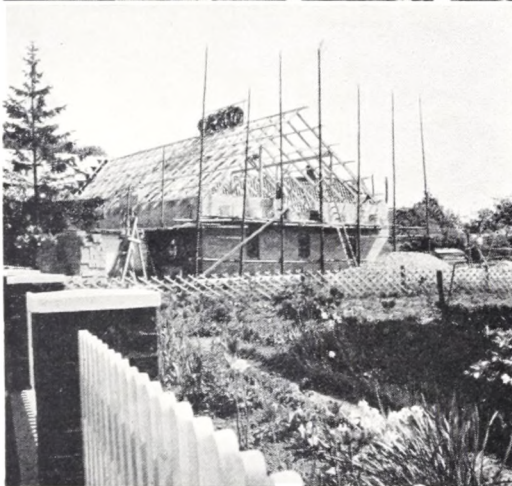
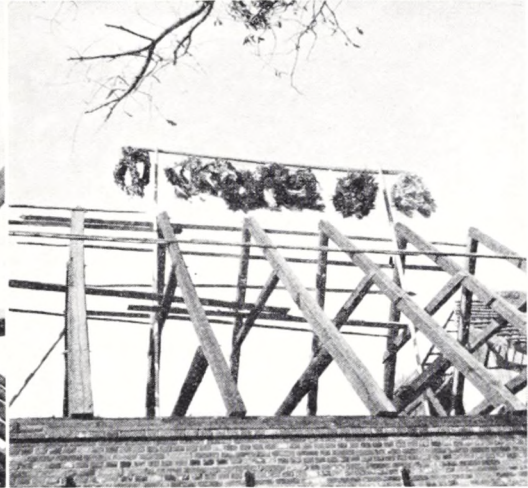
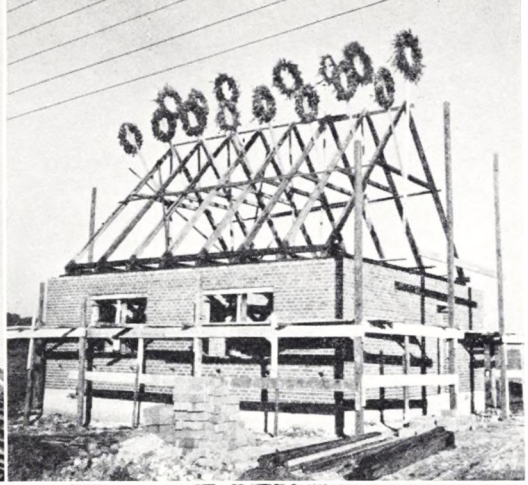

Fig. 44. Rejsegilde i Ødis-Bramdrup syd for Kolding 1951. — Fig. 45. Rejsegilde i Sig på Vardeegnen 1951. — Fig. 46. Galge og vandret ophængning i Sir ved Holstebro 1949. — Fig. 47. Rejsegilde på Rømø 1950. — Fig. 48. Rejsegilde i Svendstrup på det nordlige Als 1951; midt for gavlen stolpe med lovdusk bundet på toppen. — Fig. 49. Kransene er flyttet ned under taget, lige før tagstenene kommer på; Spang på Als tæt ved Sønderborg 1949.

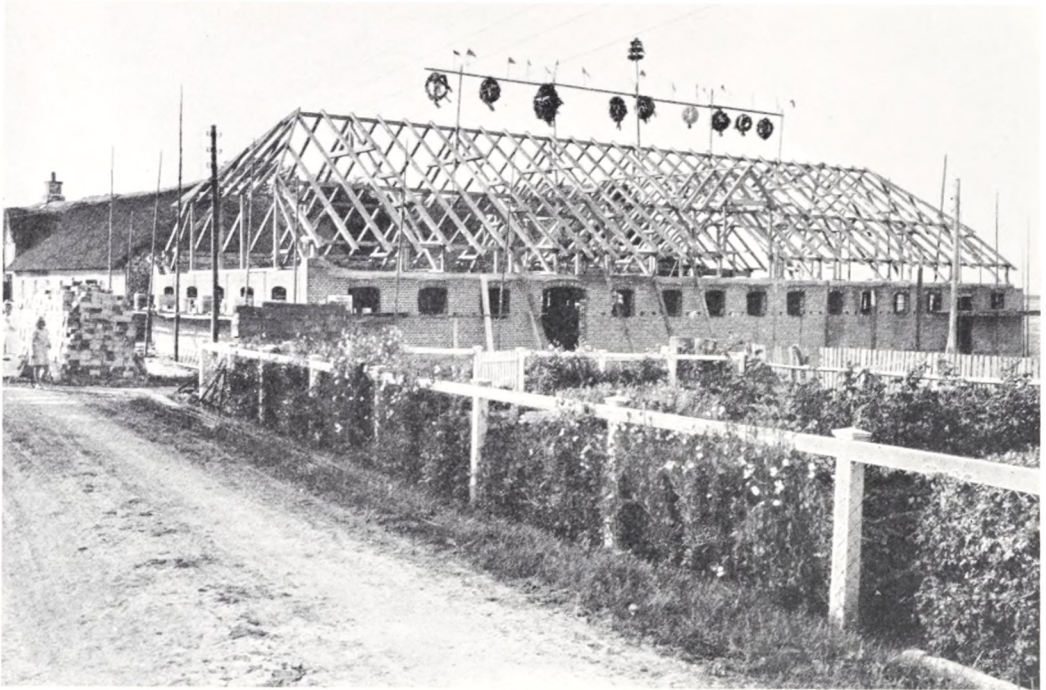

Fig. 50. Rejssegilde i Ballum Østerende i det vestlige Sønderjylland 1946.

pinde lægterne på. Arbejdet måtte afbrydes engang imellem, når bygherren kaldte de tilstedeværende indenfor. Alle beretninger om tømmerrejsning på landet i gamle dage fortæller om rigeligt traktement. Æbleskiver synes at have været særlig yndet på tømmerrejsningsdagen. Det hørte sig også til, at der stod en dunk med brændevin et sted i nybygningen. Den skulle være tom, inden arbejdet var slut.

Når det sidste spær var på plads, skulle nybygningen udsmykkes. Denne udsmykning er det mest iøjnespringende ydre træk ved rejssegildet. Så meget kender alle til rejssegilder, selv om de aldrig har deltaget deri. Fælles for udsmykningen i alle landets egne er anvendelsen af krans, bundet af grønt, ofte pyntet med blomster eller kulørte bånd. Antallet af krans og måden, de er ophængt på, er derimod stærkt varierende fra egn til egn. Videst udbredt er det at anbringe kransene vandret rundt om en lodret stige ved midten af tagryggen. Stagen er forneden sømmet fast til hanebånd og spærtop. I reglen er der i toppen af stagen anbragt et flag (fig. 52). Denne ophængningsmåde er så vidt vides eneherskende på Sjælland, både i by og på land. Det samme gælder oerne syd for Sjælland. På Fyn er det den almindeligste ophængningsmåde, men i hvert fald i den sydlige del af øen forekommer også den fra Jylland velkendte lodrette ophængning i en galge, som skal omtales nedenfor. De samme to forskellige ophængningsmåder benyttes i Østjylland. Det kan her i en række tilfælde konstateres, at den vandrette ophængning er den yngste skik, der i mands minde har fortrængt den lodrette ophængning i galge. Den vandrette ophængning rundt om en lodret stige, som inden for vort lands grænser har sit kerneområde i Østdanmark, synes i nyeste tid at have været i kraftig fremtrængen. I Jylland bliver den ikke blot mere og mere al-

Fig. 51. Krans af hovlspåner hængende i hanebåndet, Romo 1951. Kranen stammer fra rejsegildet året før; det er den, der ses længst til højre på fig. 47.

mindelig i det egentlige Østjylland, men i den mellemste del af halvøen kan den forekomme helt over mod vestkysten i et område, hvor ganske andre ophængningsmåder dog stadig er dominerende. Ikke mindst synes købstæderne at være springbræt for udbredelsen af den vandrette ophængning, så vist som den forekommer i købstæder i landsdele, hvor ellers andre ophængningsmåder er fremherskende. Den vandrette ophængning er dog ikke ganske ens alle vegne, idet antallet af kranser kan variere. Tre kranser er langt det almindeligste og praktisk talt enerådende på Sjælland, ligesom tre kranser synes at være det normale i de købstæder, hvor der anvendes vandret ophængning. Som regel er kransene ikke lige store, men den største hænger nederst, og tværmålet aftager opefter. Både på Fyn og i Jylland forekommer det ikke sjældent, at man kun anvender een eller to kranser (fig 46, til højre). En del steder er der en tilbojelse til at variere antallet af kranser efter bygningens art, således at beboelseshuse får tre kranser, hvorimod en udhuslænge ofte må nøjes med een eller to, ligesom der ofte ikke kommer flag på toppen af stagen på en udhuslænge.

Den før nævnte ophængning i galge udformes i praksis på den måde, at en stage, et stykke lægtetræ, fastsømmes til hanebåndet og det overste af spæret. Den er foroven forsynet med et vandret tværstykke, som rager ud til den ene side, støttet af en skråstiver. I denne galge hænger en enkelt krans i lodret stilling (fig. 46, til venstre). I Sønderjylland lader man i reglen denne galge vende mod nord, en mindelse om den tyske tid, da man ønskede, at galgen med kransen skulle pege mod Danmark. I denne landsdel har man også i særlig grad lagt vægt på flagning i forbindelse med rejsegilde, sådan som det også kendes fra andre områder i Europa, hvor flaget har spillet en rolle i nationalitetskampen. Lodret ophængning af en enkelt krans i en galge

Fig. 52. Rejsegilde i København 1951.
(Pressefotografi).

forekommer så at sige i hele Jylland og som nævnt tillige på det sydlige Fyn. I det nordlige Jylland er denne ophængningsmåde vistnok eneherkende på landet, men i de mellemste og sydlige dele af halvøen optræder den sammen med andre måder. I hvert fald for Østjylland gælder, at galgen er vigende over for den anden ophængningsmåde, som kendes i dette område, nemlig den vandrette anbringelse.

I Vest- og Sønderjylland er forholdene noget mere brogede. Lodret opsætning af kransen direkte på det øverste af en lodret stage er almindelig i store dele af dette område, især dog nok i Vestjylland. Når der er flere kranser, bliver de anbragt på hver sin stage hen langs tagryggen (fig. 45). Her kendes også den T-formede opstander, en lodret stage med et vandret tværstykke ragende ud til begge sider. Fra begge ender af tværstykket hænger en krans i lodret stilling. Til tider kombineres de to ophængningsmåder (fig. 44). Desuden træffes som nævnt spredt i Vestjylland den vandrette ophæng-

ning, der også her er i fremtrængen. Spredt træffes tillige den lodrette ophængning i galge, som i det nordlige snarest er dominerende. Blandinger af alle måder forekommer i hele området, ikke sjældent i den form, at flaget anbringes midt for tagryggen på en stage, der også bærer en eller flere vandrette kranser, medens resten af kransene anbringes på anden måde. I den sydlige del af Vestjylland, i Ribe amt, mærker man indflydelsen fra skikkene i Sønderjylland, som nok er den del af Danmark, hvor rejsegildetraditionen har holdt sig mest levende. Antallet af kranser på den enkelte bygning er i denne landsdel ofte meget betydeligt. Ophængningsmåden er da også den mest praktiske til anbringelse af mange kranser, idet de er ophængt i lodret stilling på række hen under en vandret lægte, som forbinder toppene af to lodrette stager, der rager op over tagryggen (fig. 47, 48 og 50). Til tider er kransene ligefrem trukket ind på lægten, så de hænger rundt om den. Som nævnt forekommer også i Sønderjylland ophængningen i galge. Formentlig under påvirkning fra ophængningen på vandret lægte overdimensionerer man i det sydøstlige Sønderjylland undertiden galgen, så det vandrette tvæstræ bliver så langt, at der kan hænge adskillige kranser derpå. Kransene i sig selv kan i Sønderjylland være noget forskellige. I den vestlige del kendes anvendelsen af høvlspåner til udsmykning af kransen eller endda som hovedmateriale. Denne skik er dog ikke indskrænket til Sønderjylland, men forekommer

Fig. 53. »Richtkrone«, Lüneburg, Tyskland, 1952.

Fig. 54. Grantræ med kulorte bånd på toppen af nyt hus. Voksenkollen ved Oslo 1951.

i hvert fald også i det vestlige Vendsyssel. I det østlige Sønderjylland stiller man sig derimod ganske afvisende over for tanken om anvendelsen af høvspåner. Her bindes kransene som i den øvrige del af landet af grønt og pyntes ofte smukt med blomster. Også kransenes former kan være forskellige. Foruden den normale krans anvendes ofte en dobbelt, to inden i hinanden, i ret vinkel (fig. 47). Man kender også den vandrette krans, der på oversiden har to halvbuer vinkelret på hinanden, i hvis krydsningspunkt kransen er ophængt. Begge former har tilknytning til den mangfoldighed af former, som kendes fra det nordvestlige Tyskland (fig. 53). Men der er selvfølgelig tillige et vist spillerum for individualiteter. I den sydligste del af landet kendes også den i Tyskland almindelige skik, at en af stolperne i murerens stillads, gerne en på et hjørne eller midt for en gavl, har bevaret en dusk af lovet i toppen, eventuelt har fået en kvist med lov bundet fast på den glathuggede top (fig. 48). Denne skik skal muligvis ses i sammenhæng med andre festligheder hos europæiske bønder, hvor man har anvendt et delvis afkvistet træ som festtegn og midtpunkt. Der bør nok også mindes om, at man i Sverige ved rejsegilder har anvendt sådanne unge træstammer med blot toplovet bevaret til at bære rejsekransen oppe over taget. På den skandinaviske halvø er det almindeligt ved rejsegilder at udsmykke nybygninger med unge træer oppe i tagtømmeret, ofte dog slet ikke afkvistet (fig. 54), selv om kransen i lighed med de danske og sydsvenske også mange steder benyttes. Fra store dele af Mellemeuropa kendes skikken at anbringe et ungt træ eller en gren med lov overst på det nye hus.

Nu til dags er kransen ofte købt hos gartneren og skaffet til veje af bygherren eller undertiden håndværkerne selv. Mange steder på landet er dog ældre skik bevaret. At man her selv binder kransen, ofte kvinderne i bygherrens hus, er helt naturligt. I flere egne, ikke mindst Sønderjylland, er det stadig almindeligt, at venner og naboer bringer kransen til nybygningen, når de sidste spær er ved at komme på plads. På den måde sikrer man sig ret til at komme med til gildet om aftenen, en ret, som tidligere blev understøttet af, at mændene fra de samme huse gik til hånd ved tømmerrejsningen. Hos

vennesæle folk kan der komme så mange kransene, at det kan knibe at få dem anbragt. Så må man også hænge nogen på spærtoppene eller på hjørnerne af huset. Det var kvinder, der bandt kransene, og kvinder, der bragte dem. Det kunne også være børn, men helst kvindelig ungdom. Mange steder var det skik, at læredrengen, som modtog kransene, fik et kys i tilgift. Normalt har det været et højtideligt øjeblik, når kransene blev sat op, men det kendes nogle steder fra, at man i spøg forsøgte at hindre opsætningen ved hjælp af en snor, hvormed man trak den modsatte vej. Inden opsætningen kunne foregå, måtte mestersvenden undersøge kransene godt, fordi der muligvis kunne være mønter i som gaver. Somme tider kunne der være en flaske med brændevin i kransen. Ofte var det gjort ubehageligt at tage den ud, ved at der var anbragt brændenælder og tidsler udenom. I det nordlige Jylland har man brugt at hænge en tom flaske midt i den lodrette hængende krans. Det gjaldt så om at slå denne flaske ned med stenkast tværs hen over huset. Den, som det lykkedes for, blev fejret og fik endda nogle steder ærestitlen »konge«.

Når kransene var sat op, drak mestersvenden den første, højtidelige skål for den nye bygning. Det vides både fra ældre skriftlige beretninger og fra den endnu levende folkelige tradition, at han i mange tilfælde efter at have drukket ud har kastet sit glas bag ud over skulderen. Man har så taget varsel for bygningens fremtid af den måde, hvorpå glasset er kommet til jorden. Skikken kendes ikke blot hos tømrere og murere, men har også været anvendt af blytækkere. Ligeledes forekommer den både i byer og på landet. Men det er forskelligt, om man anser det for bedst, at glasset kommer helt til jorden, eller at det går i stykker. Men skårene måtte i hvert fald ikke flyttes og skulle helst ligge inde i huset, så der kunne lægges gulv hen over dem. Som i alle livets vigtigste stunder var man ved rejsegilde særlig på vagt over for dårlige varsler. Værst var det, om kransen blæste ned. Nogle steder i Sønderjylland har man ment det af betydning for husets held, at kransene blev bevaret. Når taget skulle lukkes, blev kransene blot flyttet ned i loftsrummet, hvor de ofte i mange år blev hængende oppe under taget (fig. 49 og 51). Ret udbredt har den forestilling været, at det har virket til held for huset, om man fortsatte gildet til den lyse morgen, ligesom det sikrede mod fattigdom i huset, om der var rigelighed på mad og drikke. Her kunne man altså forene det nyttige med det behagelige. Hovedvægten har nok altid ved rejsegilderne ligget på det behagelige, uden at man har gjort sig mange tanker om det nyttige. Det er almenmenneskeligt at søge anledning til fest. Det første og det sidste, overgangen mellem to tilstande skal fejres. Murerne i byerne har pyntet det første hjørne, der nåede rejse-højde, og drukket for det. Og ligesådan det sidste hjørne. Og den første og sidste skorstenspipe. Man kunne ikke få anledning nok. Når en fremmed kom ind på byggepladsen, søgte man at lokke ham til at røre ved et redskab eller blive indviklet i murer-snoeren. Så krævede traditionen, at han gav en omgang. Det kunne hænde, at en kvinde måtte løskobe sig med et kys.

Fig. 55. Niels Langes og Abel Skeels Gravmæle i Hunderup Kirkes Kor efter Restaureringen 1951.

NIELS LANGES OG ABEL SKEELS GRAVMÆLE I HUNDERUP KIRKE

Af OTTO NORN

DA Reformationen havde sat den romersk-katolske Kirke ud af Spillet herhjemme, ranede Adelen sin gode Part af dens Ejendomme, især Landsbykirkerne, deres Bygninger og Jordegods. Faa Steder blev dette Magtskifte mere eftertrykkelig markeret end i Hunderup Sogn et Par Mils Vej Nord for Ribe.

Den niende Juni 1565 dode en af den nye Tids rigeste Mænd Rigsraad Niels Lange til Kjærgaard i nævnte Sogn. Vidstrakte var hans Godsbesiddelser i Vestjylland, og mod Slutningen af sit Liv havde han det meste af Ribe Stift i Forlening. Med uhort Nidkærhed havde han samlet jordisk Gods og ikke i den Anledning vejet tilbage for Strid, det være sig med Præster eller Bønder. Hans Tausen har uden Tvivl haft Niels Lange i Tankerne, da han et Sted i sine Skrifter taler om den uheldige Stilling, hvori Geistligheden var ligeover for den jyske Adel, ja beder Gud befri den for denne »uædle Adel«.

Efterat Niels Langes afsjælede Legeme med al den Pomp, som en adelig Bisættelse paa hin Tid gav Anledning til, var hensat i Hunderup Kirke, kan næppe være forlobet ret lang Tid, for Enken Abel Sørensdatter Skeel er begyndt at tænke paa et passende Gravmæle for sin Husbond og sig selv. Noget usædvanligt skulde det være; noget, som til sene Tider værdigt kunde vidne om Ægteparrets Magt og Rigdom.

Til at hugge en Gravsten med Figurer, Vaabenskjolde og Indskrifter var en af Landets egne Kunstnere nok brugelig, men Abel Skeel havde større Ambitioner, og for at faa dem tilfredsstillet maatte hun henvende sig udenlands.

Allerede paa et tidligt Tidspunkt var det danske Kongehus kommet i Forbindelse med Nordeuropas berømteste Billedhugger paa den Tid, Cornelis Floris fra Antwerpen. Efter o. 1543 at have foretaget en Italiensrejse — rimeligvis sammen med sin Broder Frans — slog Cornelis Floris sig ned i sin Fødeby. Fra hans travle Værksted udgik i de følgende Aar en lang Række kostbare Skulpturværker, hvoraf en forbavsende stor Part fandt Vej til Danmark. Det var imidlertid ikke blot til Kongehuset, Cornelis Floris var Leverandør.

Faa Uger efter Niels Lange døde en anden fremragende dansk Adelsmand. Den 25. Juni bukkede Herluf Trolle i København under for de Blesurer, han havde modtaget i Soslaget ved Femern, og hans Enke Birgitte Gjøs fik travlt med at realisere deres Skoletanker. Hun lod indrette Koret i Skovklosters gamle Benediktinerkirke til et Mindesmærke for sin Mand og for sig selv og bestilte i den Anledning en hel Serie Skulpturarbejder hos Cornelis Floris. Mest pragtfuld blandt disse er det berømte Ægtepars Dobbelt-Cenotaf, et Arbejde, Kendere vurderer højt for dets rige Form og fine Enkeltheder.

Cornelis Floris selv har næppe hverken i Anledning af denne eller andre store Bestillinger fra Danmark ulejliget sig den lange Vej hertil. Han sendte tre af sine Stenhuggere afsted med Trolle-Monumenterne for at sikre sig, at de blev stillet rigtigt op. En af disse Svende slog sig ned her i Landet; han døde og blev begravet i Helsingør i Aaret 1600. Ved Ankomsten kaldtes han »Hans Flores af Andorpen«, hvilket har foranlediget danske Forskere til fejlagtigt at identificere ham med Cornelis Floris' yngre Broder Jan. Denne var imidlertid Fajancemager og rejste 1553 til Spanien, hvor han virkede endnu i 1580. Floris var i hin Tid et almindeligt Navn i Nederlandene.

Hvorledes Abel Skeel er kommet i Forbindelse med Cornelis Floris vides ikke. Det er sandsynligt, at de to rige Enker har forhandlet om, hvor de bedst kunde faa udført deres Mænds Gravmæler, og at de ved at henvende sig til Cornelis Floris fulgte Kongehusets Eksempel. Den flamske Billedhugger maa have haft de to Cenotafer i Arbejde samtidig. Da en nu forsvunden Indskrift paa Hunderup-Gravmælet bar en Art Signatur med Aarstallet 1569, tor man udfra Kendskabet til analoge Tilfælde slutte, at Floris har udført sit Arbejde for Abel Skeel i dette Aar. Herefter maa det med Skib være blevet fragtet til en dansk Havn, muligvis Ribe, og derfra aget til Hunderup, hvor det blev samlet og opsat i Kirken.

For at skaffe den nødvendige Plads til det store Gravmæle, maatte Abel Skeel først iværksætte en Udvidelse af den romanske Tufstenskirke. Muren mellem Skibet og Koret blev brudt ned og denne sidstnævnte Del af Bygningen forlænget et godt Stykke mod Øst. Ved at flytte Alteret hen til Korets nye Østvæg indvandedes et stort Areal foran, og her placerede man Cenotafet ovenover en Gravhvælving, der skulde rumme

Fig. 56. Niels Lange og Abel Skeel, Alabast.

Familiens Kister. Disse var allerede bortsmuldret i 1749 paa to forgyldte Kisteplader nær. Den store Tumba fyldte vældigt op i det gamle Kor, hvor blot en Passage paa to Alens Bredde blev tilbage paa begge Sider; senere pressede man endda Prædikestolen ind mellem Gravmælet og søndre Korvæg.

Fig. 57. Evangelisten Matthæus, Alabast.

Fig. 58. Evangelisten Lukas, Alabast.

Monumentet bestod oprindelig af et stort Podium med profileret Fodstykke og Dækplade. Herom skriver Sognepræsten for Vilslev og Hunderup i sin Indberetning af 30/12 1766 til Biskop Jørgen Carstens Bloch i Ribe (Landsarkivet, Viborg), at det ligner en Parade-Bænk eller Castrum doloris. Bloch har dog næppe vidst, at Ligheden ikke er tilfældig, og at den Type, som Niels Langes og Abel Skeels Gravminde tilhører, med fuld Ret lader sig opfatte som en Slags »Forstening« af et Castrum doloris.

Oven paa Dækpladen placerede man legemstore Figurer forestillende Niels Lange og hans Hustru med en Løve og en Hund, Tapperhedens og Troskabens symbolske Dyr, krybende sammen ved Fødderne. Ægteparret hviler (med aabne Øjne) trygt afventende Opstandelsens Dag, paa hvilken de kan staa op foran Herrens Bord. At de ved denne Lejlighed vilde være selvskrevne til at genindtage deres Plads forrest i Flokken, maatte de finde ganske naturligt i Kraft af deres Rang og Stand.

Gravmonumentets Underdel blev udført af poleret sort og rødflammet, belgisk Marmor; sidstnævnte Stenart brugte Billedhuggeren yderst paa Langsiderne, og heri lod han indfælde fire meget smukke Cirkelmedailloner forestillende Evangelisterne med deres Tegn hugget i Alabast med utrolig sikker Haand. Figurtyperne er paaafaldende nært beslægtede med Frans Floris' Oldinge, saaledes som de til Eksempel optræder paa Altertavlen i Sonderborg Slotskirke. (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1950, S. 17—22). Det kan derimod næppe, som Hedicke antager, dreje sig om frie Gengivelser af Lucca della Robbias Loftsmedailloner i Capella Pazzi i Firenze. Baade Frans og Cornelis Floris var unægtelig stærkere optaget af Michelangelos »maniera libera« end af den florentinske Ungrenaissance.

Alabast skaffede Billedhuggeren sig fra Bruddene i Chellaston nærved Derby i England, og foruden til de to »Gisants« og Evangelistmedaillonerne anvendte han dette bløde Materiale til de adelige Vaabenskjolde, som var anbragt omkring Medaillonerne. Heraf er kun et enkelt bevaret i Ribe Bys antikvariske Samling. Det repræsenterer Abel Skeels Farfaders Moder Kirsten Krag. Med klare Versalier er i den sorte Marmor midt paa Langsiderne indhugget Ægteparrets to omtrent enslydende Gravskrif-

Fig. 59. Evangelisten Johannes, Alabast.

Fig. 60. Evangelisten Markus, Alabast.

ter affattede paa Dansk. Som sædvanligt forsømte de efterlevende at indføje den senest afdodes Dødsaar og -dato. Paa de korte Øst- og Vestsider stod paa lignende Maade indhugget latinske Bibelciter, hvortil forstnævnte Sted var føjet den tidligere omtalte gaadefulde Signatur A. V. F. a. 1569, som kun kendes fra Knud Langs Afskrift.

De to store Figurer er næsten tro Kopier af dem i Herlufsholm, dog kan man give Hedicke Ret i, at de — modsat Medaillonerne — virker nærmest som mere stive og ringe Værkstedsarbejder. Den mest paafaldende Forskel bestaar i Detaillerne, som ikke er saa fint udarbejdede. Man mærker ikke rigtig Kroppen indenfor Niels Langes pansrede Plader; Abel Skeels værdige Enkeskikkelse er derimod ganske aandfuldt opfattet og gør blandt andet paa Grund af den høje Pande et mere ædelt Indtryk end Birgitte Gjoes. Det er dog — sandt at sige — ikke i Kraft af sin plastiske Formsans, at Cornelis Floris' Navn har bevaret sit Ry. Floris' kunsthistoriske Betydning skyldes for Størstedelen hans Indsats som Kunsthaandværker og Ornamentist. Han var den store nordiske Formidler af Højrenaissancens Dekorationsstil. Til Trods for den Berømmelse Cornelis Floris nød i sin Samtid og de mange store Bestillinger, som var Resultatet heraf, levede og døde han som en fattig Mand. Norden indrømmede ikke paa denne Tid en beromt Kunstner saa høj en Stilling som Italien. Han udtaler den 19. Septbr. 1553 i et af sine Breve, at han har sin Ære mere kær end Penge. Med en saadan Indstilling spinder man ikke Guld paa sin Kunst.

Da Niels Langes og Abel Skeels Gravmæle stod opstillet i Hunderup Kirkes Kor, maa det have virket helt overvældende paa den, som fra det flade, barske Vestjylland traadte ind gennem Vaabenhusdøren og oppe i Koret saa det sparsomme Dagslys modellere de store Skikkelser frem af Mørket. At Tumbaen baade paa Grund af de kostbare Materialer, hvoraf den var gjort, og sin elegante Form, snart blev anset for at hidrøre fra det marmorrige Italien, kan ikke forundre.

Kun i et enkelt Tilfælde forsøgte man her i Landet at efterligne den Art af Gravminder, som de flamske Monumenter i Herlufsholm og Hunderup repræsenterer. I Aaret 1576 udførte den anonyme (sikkert flamskfødte) Billedhugger, som bragte Høj-

Fig. 61. Fru Abel Skeel, Detaille af Gravstatuen i Hunderup.

renaissancen til Sejr i dansk Billedhuggerkunst, en Tumba over Rigsraad Erik Podebusk og hans Enke Sidsel Oxe. Den var bestemt til Aarhus Domkirke, men blev paa Grund af Frederik II's Modstand mod en saa pralende Form for Adelsgravmæle aldrig anbragt efter sin Bestemmelse; Sidsel Oxe maatte nøjes med at lade dens Hovedbestanddele opsætte som et Epitafium. Ved Sammenligning mellem dette Billedhuggerværks kunstneriske Kvalitet og Hunderup-Gravmælets faar man en god Maalestok for den Kløft, som adskilte Floris fra hans Efterlignere.

Den triste Beretning om Ødelæggelsen af Niels Langes og Abel Skeels Tumba skal ikke i alle Enkeltheder gentages her, da den lærde Præst, Professor Jakob Helms udførligt har skildret Skændselen i sin Bog om Ribeegnens Tufstenskirker. Det maa i denne Sammenhæng være tilstrækkeligt at minde om, at Kirketiendejeren Stiftsprovst, senere Biskop C. D. Kofoed i Ribe paa Sognepræstens Tilskyndelse — men ikke efter Menighedens Ønske — ved Pinsetide 1822 gav Ordre til Fjernelsen. Herved led Skulpturen betydelig Overlast, og selvom de vigtigste Fragmenter blev henstillet i en Gravkælder i Koret, forsvandt baade ved denne Lejlighed som ogsaa senere adskilligt. En saa uørt Vandalisme gik dog ikke upaataalt hen. Kammerjunker, Jægermester A. C. Teilmann, den daværende Ejer af Kjærgaard, indrykkede i Ribe Avis en harmfuld Protest mod Provstens Adfærd, en Protest, som 8. Juni overgik til Dagbladet »Dagen«. Kofoed blev som Følge heraf tvunget til at anlægge en Injurieproces, der endte med hans Nederlag. Danske Cancellie, som tog sig grundigt af Sagen, indstillede den 29. Septbr. 1824 til Kongen at tilkendegive Stiftsprovsten sit Misnag og paalægge ham at restaurere Monumentet, hvilket ogsaa skete, dog paa særdeles lempelige Vilkaar. Commissionen til Oldsagers Opbevaring billigede Stiftsovrighedens Forslag til de vigtigste Fragmenters Indmuring i Korets Nordvæg, hvor de blev omgivet af en klodset klassicistisk Portal. Paa denne Maade var Niels Lange og Abel Skeel bogstavelig talt sat til Vægs ligesom i sin Tid Erik Podebusk og Sidsel Oxe.

Det var Julius Lange som i Pastor Helms' Bog tilskrev Hunderup-Fragmenterne til Cornelis Floris, en Tilskrivning, som den store Floris-Specialist Robert Hedicke fuldtud har kunnet slutte sig til, og som yderligere er blevet bekræftet ved den nylig sted-

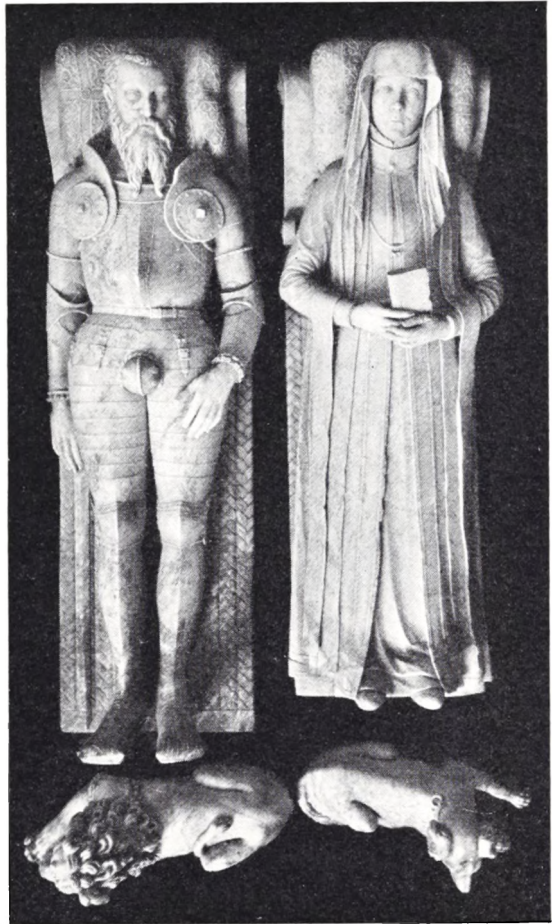

Fig. 62. Herluf Trolle og Birgitte Gjoc, Alabast. Herlufsholm.

fundne Restaurering. Denne gav Anledning til at iagttage ganske samme teknisk raffinerede Udførelse, som præger de sikre danske Arbejder.

Da Hunderup Kirke i 1949 skulde underkastes en gennemgribende Istandsættelse baade ude og inde, var det først Tanken at lade Skulptur-Fragmenterne nedtage fra Korvæggen og hensætte i det gamle Vaabenhus, hvor Pladsen var indskrænket og Belysningsforholdene elendige. Ingen var derfor særlig begejstret for denne Løsning.

Men en skønne Dag fik Hunderup Kirke Besøg af Ny Carlsbergfondets Direktion, som tilbød Menighedsraadet at bekoste en Rekonstruktion af Cornelis Floris' berømte Arbejde. En Betingelse var blot, at der lod sig tilvejebringe en Plads i Kirkerummet mere værdig det kostbare Kunstværk end det tidligere Vaabenhus. Menighedsraadet med Kirkeværge Lærer J. Møller Kristensen i Spidsen gik ind for Nationalmuseets Forslag om at flytte Alteret tilbage til dets oprindelige Plads, saaledes at der bagved, i Korforlængelsen kunde skaffes det nødvendige Rum til en Genopstilling af Monumentet i dets Helhed. Kirkeministeriet bifaldt det ændrede Projekt og bevilgede en Sum til Fundamentet og andre nødvendige Forarbejder; hertil gav ogsaa Dagbladet Vestkystens Kulturfond sin Skærv. Rekonstruktionsarbejdet blev overdraget Billedhugger C. J. Baumbach og hans Medarbejder Billedhugger Vitus Nielsen, som fra deres Beskæftigelse med Restaureringen af Christian III's Gravmæle i Roskilde Domkirke paa Forhaand var fortrolige med Cornelis Floris' Teknik.

Grundlaget for Rekonstruktionen var i alle Hovedtræk ganske sikkert. Man havde som faste Holdepunkter først og fremmest de bevarede Dele, Kofoed-Sagens talrige Aktstykker i Rigsarkivet og endelig en ganske omhyggelig Tegning i Nationalmuseets Arkiv udført 1806 af A. C. Teilmanns »Hofmaler« paa Nørholm J. Stavn.

Da Princippet iøvrigt har været at undlade alle Tilføjelser af Enkeltheder, hvorom ingen bestemte Oplysninger lod sig tilvejebringe, tør udtales, at Niels Langes og Abel Skeels Tumba, som den nu staar genrejst i Hunderup Kirke, for alle væsentlige Træks Vedkommende er en fuldt korrekt Rekonstruktion.

For nogle Aar siden lykkedes det at redde de interessante Rester af Ribe Kjærgaard fra Udslettelse, og Bygningen danner nu Rammen om en levende Skolevirksomhed — tilligemed den heldigt gennemførte Istandsættelse af Hunderup Kirke og Niels Langes og Abel Skeels kostbare Gravmæle er saaledes skabt et værdigt — omend beskedent — vestjydsk Sidestykke til Herluf Trolles og Birgitte Gjøs Herlufsholm.

Om Hunderup Kirke, Ribe Kjærgaard og Minderne om Niels Lange findes fyldige Oplysninger i Jacob Helms: »Danske Tufstens-Kirker«, København 1894, og i »Kjærgaard« af J. M. Lauridsen, Salomon J. Frifelt og T. Kragelund, København 1938. Hovedværket om Cornelis Floris er R. Hedicke: »Cornelis Floris und die Florisdekoration«, Berlin 1913, som dog bør suppleres med vigtige Oplysninger i følgende Afhandlinger i Revue Belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art: A. Cosemanns, »Correspondentie van Cornelis Floris betreffende het Mero-de-Praalgraf te Geel«, Tome V, 1935; August Corbet, »Cornelis Floris en de Bouw van het Stadhuis van Antwerpen«, Tome VI, 1936.

Om Cornelis Floris' Arbejder i Danmark har C. A. Jensen skrevet i »Tilskueren« 1932, i »Danmarks Kirker« V, Soro Amt 1936—38, og i Københavns Amt 1952; se endvidere af samme Forfatter: »Danmarks Billedhuggerkunst«, København 1950. V. Thorlacius-Ussing: »Holland og Danmark«, II, København 1945.

Fig. 63. Malet Bæger, Himlingøje. Ca. 4:5.

ROMERSKE GLASKAR I DANMARK

Af HANS NORLING-CHRISTENSEN

FRÅ Bronzealderen og i Tiden fremefter har Danmark staaet i nær Kontakt med de højere udviklede Kulturer mod Syd. Bronze, Guld og Solv er i ikke helt smaa Mængder naaet herop, dels som Færdigvarer, dels som Raamaterialer. Glas derimod har gennem den største Del af Oldtiden været en sjælden Vare, hvad der forsaavidt er forstaaeligt, som Glas heller ikke i sydligere Lande har været særlig almindeligt før det romerske Kejserriges Dage.

Befolkningen i Danmark blev dog stillet over for Glas i Form af smaa blaa perler saa tidligt som i ældre Bronzealder, men herefter synes Glasset at være forsvundet fra Nordboernes Horizont i mange Hundrede Aar, indtil det igen kommer inden for Rækkevidde i ældre romersk Jernalder. Det er egentlig mærkeligt, at Glas helt mangler i vor førromerske Jernalder, man kunde have ventet Armbaand af Glas f. Eks., som ingeniunde er ualmindelige hos de keltiske Folk, hvorfra vor Kultur modtog saa stærke Impulser.

Med den romerske Jernalders Begyndelse i Danmark, der vel svarer til senaugustæisk Tid, viser der sig nogle faa importerede capuanske Bronzekar, men ingen Glas- kar og saavidt ses heller ikke Glasperler, derimod spores der Paavirkning fra Glasperler i de hjemlige Ravperlers Former. Denne Mangel paa Glas lader sig meget vel forklare ved dettes store Kostbarhed, ogsaa paa romersk Omraade, ligesom det utvivl-

Fig. 64. Facetteret Bæger, Juellinge. Ca. 1 : 2

somt ogsaa spiller en Rolle, at den romerske Handel endnu ikke havde faaet organiseret Vinhandelen til Germanerne saa højt mod Nord, det er saaledes paafaldende, at de tidligste romerske Bronzekar her i Landet er af andre Typer end de Kar, der senere udgør det saa karakteristiske Vinservice.

Da Forbindelsen med Romerriget først var knyttet, varede det imidlertid ikke længe, før de første Glasperler og Glaskar kom til Landet; det skete, saavidt Fundene tillader at domme, paa Tiberius Tid. Dette gælder saaledes de to tykvæggede, ribbede Glasskaale fra Espe paa Fyn, der med sine dybtblaa Farver og hvide, livlige Spiraler hører til de smukkeste Glas i Nationalmuseets Samling. Desværre er Espe-Glassene usagkyndigt optaget, men det er rimeligt at antage, at en Bronzekasserolle fundet samme Sted og af en Type, der er senere end de augustæiske og tidligere end de claudisk-flaviske, hører sammen hermed.

Det samme Spil mellem blaåt og hvidt moder vi paa to smaa, tyndvæggede Glaskopper hørende til en veloplyst Grav fra Juellinge, hvori ogsaa indgaar en Bronzekasserolle med Ansius Diodorus Stempel. Lignende Glas er velkendte paa romersk Omraade og her veldaterede i Fund som Hofheim, i et hollandsk Gravfund fra Nijmegen og sidst men ikke mindst i Camulodunum, det nuværende Colchester i England. Alle disse Fund antyder, at Glaskopperne hører hjemme i Tiden omkring Aar 50.

Paa Juellingegravpladsen har endnu en Grav ydet et romersk Glaskar (Fig. 64), og det et Eksempel af meget fornem Kvalitet. Det drejer sig om et højt Glasbæger af tykt, farveløst, gennemsigtigt Glas, hvis Hovedprydelse er tætstillede sekskantede Facetter. Lignende er kendt, omend ikke talrigt truffet, paa romersk Omraade, og et af de senest fremdragne af denne Slags er kommet for Dagen saa fjernt som i Afghanistan. Dateringen af disse og beslægtede Glas maa efter Fund bl. a. i Pompeji, Trier og Caerleon i England være omkring Aar 100, en Datering, der falder godt i Traad med, at der sammen med Juellingebægret er fundet en Bronzeøse med Si, som paa romersk Omraade maa antages at høre samme Tid til.

Fra omtrent samme Tid stammer en velbevaret cylindrisk Flaske (Fig. 68) af blaa-grønt Glas, fundet i Herlufmagle paa Sjælland. Denne Form er meget udbredt paa rhinsk og gallisk Omraade, saaledes foreligger den i en veludstyret Grav fra Severinskirche i Köln sammen med en Mont fra Kejser Domitian.

Bslægtet med Juellingebægret er to farveløse, gennemsigtige Glasbægre fra Stenlille, dog savner de Juellingebægrets stramme Form, og deres mere udviskede Præg understreges af de spredt stillede ovale Facetter. Godt daterbare Fund af lignende Glas paa romersk Omraade er mig ikke bekendt, bortset fra et beslægtet Glas fra Bart-

low Hills i England, der efter ledsagende Terra Siggillata kan dateres til tidligt 2. Aarhundrede.

Samtidig med Stenlillebægrene er en Skaal fra Bodum nær Aabenraa, hvoraf der kun er bevaret Fragmenter.

Med de hidtil nævnte Glas er der givet en fuldstændig Oversigt over de Glas fra Ældre Romersk Jernalder, der er fundet i Danmark (se »Fra Danmarks Ungtid« Side 140 ff). De er næsten alle af Typer, som er velkendte ikke blot paa det nordlige provinsialromerske Omraade, men ogsaa i Italien, Syrien og Ægypten, og det maa betragtes som meget sandsynligt, at disse Glas er fabrikeret i ægyptiske, syriske og italienske Værksteder og herfra eksporteret til Danmark sammen med de romerske Bronzekar, der ledsager dem i Gravene, for at tjene til Brug for Vindrikningen, som aabenbart i ikke ringe Grad havde vundet Indpas blandt Landets mere velhavende Befolkningsdel.

Glasimporten til Danmark fortsattes og ogedes i yngre romersk Jernalder, d. v. s. Tiden omkring 200 til omtrent 400 e. Kr. F., og Fundene er nu saa mange, at en Opregning af dem alle vilde virke trættende. Vi skal derfor kun omtale de vigtigste af dem.

En almindelig Form er den tyndvæggede Skaal med indslæbet Ornamentik. Et smukt og velbevaret Eksemplar, der er farveløst og gennemsigtigt, er til Stede i et rigt Gravfund fra Haagerup paa Fyn (afb. Arbejdsmarken 1952 Side 22 Fig. 7), som efter en Solvmønt fra L. Aelius Cæsar (137 e. Kr.) og en romersk Guldfigerring med Gemme kan formodes at høre Tiden omkring 150 e. Kr. F. til, en Datering, der ogsaa meget vel passer til Glaskarret.

Paa Himlingøjegravpladsen paa Sjælland fremkom der for tre Aar siden, ved et Grusskred, en rig Grav, hvori ogsaa tre Glasskaale af ens Type, men forskellig Størrelse (afb. Arbm. 1951 Side 42 Fig. 6). Ved et mærkeligt Held var de to af Glassene hele og det tredje ikke mere beskadiget, end at det lod sig sætte tilfredsstillende sammen. Glassene, der er prydet med indslæbne cirkulære og spidsovale Fordybninger, er fremstillet af tyndt, næsten farveløst, gennemsigtigt Glas, som dog har et svagt, grønligt Skær. Det er første Gang, denne smukt rundede Glasskaalform er fundet i Danmark, hvorimod den er velkendt i adskillige Fund rundt om i Europa. Saavel Himlingøjegravens som de øvrige Fund, hvori denne Glasskaaltype træffes, maa dateres til sent 3. Aarhundrede og Tiden omkring Aar 300, en Datering, der svarer udmærket til den Tid, hvor disse Glas har været i Brug paa romersk Omraade, og hvorom et Gravfund fra Tiden omkring 300 e. Kr. fundet i Strassburg, vidner.

De danske Glas af denne Slags stammer højst sandsynligt fra et rhinsk Glasværksted; denne Tanke er saa meget mere nærliggende, som Himlingøjefundets forskellige Bronzekar alle er af nedrerhinsk Arbejde, og som det maa formodes, at hele Sættet af Bronze- og Glaskar er afgaaet samlet hertil for at tjene som et fuldstændigt Spise- og

Fig. 65. Facetteret Bæger, Varpelev. Ca. 2:5.

Fig. 66. Malet Bæger, Nordrup. Ca. 4 : 5.

Drikkesæt svarende til de berettigede Ønsker i saa Henseende hos et Medlem af den med Hensyn til Luksus afgjort forvænte Stormandsslægt i Himlingøje.

Beslægtet med de lige nævnte Skaale er en Række bredmundede Bægre af tyndt, let grønligt eller gulgrønligt, gennemsigtigt Glas, der skraaner nedad-indefter, saaledes at Standfladen er lille og ikke byder altfor stabil Balance. Ornamentiken paa disse Bægre er enten spredte indslebne Ovaler eller indslebne rhombiske Stregfigurer, udfyldt med indsleben Skravering eller Ovaler. Hvad angaar Anbringelsen af den indslebne Ornamentik, da savnes den rytmiske Balance i Placeringen, der udmærker de Glas, vi lige har omtalt, og som skyldes Fornemmelsen af, at Ornamentet virker forskelligt alt efter sin Plads opad eller nedadtil paa Glasset. Der er i de Kar, vi nu skal betragte, Tale om en blot og bar Udfyldning af Fladen, som kan virke ensformig paa de Glas, hvor Ornamentet kun bestaar af en stadig Gentagelse af den samme ovale Facet, og tort saglig i de Kar, hvor der med indslebne Streger er tegnet et rhombisk Monster. Begge Ornamenttyper er til Stede paa hver sit Bæger fundet i en og samme Grav fra Sigersted paa Sjælland (Arbm. 1944 Side 78 Fig. 5-6), ligesom Glaskartypen er velkendt ogsaa andre Steder i Landet. Gravene, hvori de her nævnte bredmundede Bægre træffes, hører til i Yngre Romersk Jernalders senere Del, og hermed stemmer meget vel, at Glasbægrene paa romersk Omraade dateres til 4. Aarhundrede. Baade Glasformen og Ornamenterne træffes saaledes paa Glas fundet i og i Nærheden af Köln, særlig træffes karakteristiske Eksempler paa det lineære Rhombemonster og hermed beslægtede geometriske Monstre.

Beslægtet med Sigerstedkarrene, men mere langstrakte og med forholdsvis smallere Munding og meget lille Standflade er Glaskarret fra en rig sjællandsk Grav ved Nye-

Fig. 67. Malet Bæger, Nordrup (samme Bæger som Fig. 66). Ca. 4:5.

rup (se Viking 1949 Pl. I), der efter en Guldmønt fra Flavius Julius maa dateres til Midten eller sidste Halvdel af 4. Aarhundrede. En Parallel til dette Glas, kendt fra et 4. Aarhundredes Gravfund i Ebel ved Frankfurt a. M., antyder, at Nyerupglasset er af rhinsk Fabrikat.

Beslægtet med Nyerupglasset er en Gruppe langstrakte, koniske Bægre af tykt, grønligt Glas, der enten har spredte smalovale Facetter som Nyerupglasset, eller ogsaa tæt-stillede store Ovaler, der dækker Storsteparten af Overfladen som Masker af et Net, — eller som ogsaa er uden Ornamenten. Fabrikationstiden for denne Gruppe Glas falder formentlig gennem Storstedelen af 5. Aarhundrede, og der er formentlig Tale om saavel slutromersk som tidligt frankisk Arbejde.

Fra Danmark er denne Gruppe ikke kendt, derimod fra Norge, som muligvis har modtaget disse Glas fra belgiske Værksteder.

En anden Gruppe Glaskar, der ogsaa viser Slægtskab med Sigerstedtypen, men som dog har en nærmest lige Side, kendes bl. a. i et smukt Eksempel fra Tofte paa Lolland (afb. Danmarks Oldtid Fig. 192b). Bunden er rundet, men midt paa er der slebet en Standflade. Glasset er ret svært og af gulgrønlig gennemsigtig Farve, mens Prydelserne er spredt stillede Ovaler, anbragt i Rækker. Kar af denne Slags synes ikke at være kendt i Rhinegnene, og Spørgsmaalet om deres Fremstillingssted staar stadig aabent; nogle har ment, at det skal søges mod Sydøst ved Sortehavet, men det skulde dog anses for mest sandsynligt, at de nordiske Glas af denne Type stammer fra et rhinsk eller gallisk Glasværksted; hvilken Anskuelse, der er rigtig, vil forhaabentlig Fremtiden give Besked om. De omtalte Glas hører tidsmæssigt hjemme i sene Grave fra Yngre Romersk Jernalder, d. v. s. udtrykt med Aarstal 4. Aarhundrede.

Formmæssigt nær beslægtet med disse Kar er det høje, tykvæggede Bæger af grøntligt Glas fra Killerup paa Fyn, hvis Side er fuldstændigt dækket med tætstillede Facetter. Noje forbundet hermed er to sjællandske Glasbægre, det ene fra Varpelev (Fig. 65), det andet fra Himlingøje (afb. Arbm. 1951 Side 41 Fig. 5), der begge er tykvæggede og dækket med tætstillede Facetter. Disse Kar maa efter Varpelevfundet, hvori der indgaar en romersk Probus Mont, antages overvejende at høre første Halvdel af 4. Aarhundrede til. Ogsaa for de her nævnte Kar gælder det, at deres Fabrikationssted er vanskeligt at fastlægge, og ogsaa her har man tænkt sig, at de muligvis er udgaaet fra Glasværksteder ved Sortehavet, men betragter man Tidens nordiske Kulturbillede som Helhed, saa er med Hensyn til Importvarer Tilknytningen til Rhinlandet saa stor i 3. og i alt Fald i Dele af 4. samt hele 5. Aarhundrede, at det stadig maa synes inden for de naturlige Muligheders Ramme, at ogsaa disse Glas er kommet fra et ikke nærmere fastlagt rhinsk eller gallisk Værksted, selvom det ingenlunde kan eller skal bestrides, at Mulighederne for direkte Import fra Sortehavsomraadet er til Stede, saa meget mere som Danmark netop i 4. Aarhundrede ses at have kulturel Kontakt med Naboomraaderne mod Sydost.

De her omtalte Glasbægres tykke Væg og dybe, tætstillede Facetter leder Tanken hen paa en Række facetslebne Kar fra Tiden omkring Aar 100, hvoriblandt det tidligere omtalte høje Bæger fra Juellinge indtager en fornem Plads. Fælles for disse i Tid stærkt adskilte Grupper af Glas er Ornamentets kraftige Reliefvirkning, der giver et livligt Spil mellem Skygge og Lys. Særlig slaaende er Ligheden mellem Varpelevglasets og Juellingeglasets Ornamentik. Lighederne kan næppe være tilfældige, men skyldes formentlig en bevidst Genopliven af ældre Tidens Glasornamentik og til en vis Grad ogsaa Glasformer. Det bliver i denne Forbindelse af Interesse, om der indenfor Glasindustrien i Begyndelsen af 4. Aarhundrede kan paavises andre arkaiserende Træk. Dette synes at være Tilfældet, idet en Række Glaskar viser bevidst fremstillede dybe røde, blaa og grønne Farver, der leder Tanken hen paa augustæisk-tiberisk Glasfarvingskunst, mens andre Glas i teknisk Henseende viser Ejendommeligheder, velkendt ogsaa de i augustæisk-tiberisk Tid, dette gælder Millefioriglas og Overfangsglas.

Fra Danmark kan af saadanne farvede Glas nævnes to i Varpelevfundet, nemlig et rodt Bæger med spredte ovale Facetter og et blaat Bæger med Solvbeslag eller rettere pustet ind i et ornamentalt udformet Solvnet og forsynet med en græsk Indskrift, der oversat lyder: »Til Lykke« (afb. Danmarks Oldtid Fig. 193); samt endelig et grønt, facetslebet Bæger fra Himlingøje (afb. Arbm. 1951 Side 41 Fig. 5). Et smukt vinrodt Glas er ogsaa til Stede i Sakrau nær Breslau, og fra de rige Grave her kendes yderligere Millefioriglas («Altschlesien», Bd. 8, Side 85ff.) de ligeledes af tidlig 4. Aarhundredes Fabrikat, ligesom Overfangsglas, d. v. s. Glaskar dannet af to eller flere Lag Glas, er til Stede. Det kan her nævnes, at ogsaa det grønne Himlingøjebæger er et Overfangsglas. Der synes saaledes i 4. Aarhundredes Glasindustri at gøse sig en Renæssance gældende inden for Glashaandværket, og dette er forstaaeligt, naar man ser, at Tidens store Kunst viser den samme Bevægelse mod Fortidens Idealer. Afgørende bryder denne Renæssance igennem paa Konstantin den Stores Tid (306—37), hvor man i Kunsten mærker en demonstrativ Paakaldelse af den augustæisk-trajanske Klassicisme (se Vagn Poulsen: Romersk Kunst).

Vi skal nu forlade disse sene Glas, der i Oldtiden var fyldt med liflig Vin, men som for os i Dag er fyldt med tungtopselige Problemer, og vende os til en anden Glastype, det cylindriske Bæger paa lav Fod, der er nok saa let at have at gøre med, og som for os i Danmark har den særlige Tiltrækning, at Flertallet af de danske Glas af denne Type er forsynet med farvestraalende Malerier (Fig. 63, 66 og 67). I Tyskland er to maledes Glas af denne Type kommet for Dagen i en Grav i Jesendorf i Mecklenburg i Sommeren 1939. Glastypen er formentlig fremstillet i rhinske og galliske Glasværksteder.

Inden for de cylindriske Glasbægre kan der skelnes mellem en høj og en lav Variant, som begge hører hjemme i Yngre Romersk Jernalder. Med Støtte i det danske Materiale synes man at kunne naa til en relativ Datering af de to Varianter, hvorved den høje, som bl. a. er kendt fra Nordrup (Fig. 66—67), bliver den ældste, og den lave, hvoraf et typisk Eksempel stammer fra Himlingøje (Fig. 63), bliver den yngste. Efter at denne Tidsfølge er bemærket, er det af Interesse at notere sig, at Malerierne paa de høje Varianter af Glasbægrene afviger i stilistisk Henseende fra Maleriet paa den lave Variant. Kort udtrykt er Forskellen den, at Billederne paa de høje Glasvarianter i egentlig Forstand er Malerier, hvor Perspektivet ogsaa udtrykkes i Farver, mens Billederne paa den lave Variant nærmest er farvelagte Tegninger, hvor der inden for en kraftig Konturlinie er lagt en jævn og ensartet Farve (se Kuml 1952 og 1953).

Den samme Udvikling fra en rent malerisk Effekt mod en kraftig Betonning af Figuromridset, altsaa en Fremhævelse af Tegningen i Figurerne, er iagttaget inden for den romerske Glasgraving (Bonner Jahrb. Bd. 118 Side 353 ff.).

Stærke Kulører møder os ogsaa paa andre Glaskar og her i Form af paalagte Traade. Særlig talrig er Typen: det høje, slanke, svajede Glasbæger paa Fod, der kan minde om en Blomstervase. Dekorationen er paalagte hvide og blaa, tværstregede Traade, der slynger sig stærkt i kurvede og spiraldrejede Mønstre og dækker Hovedparten af Glassets Overflade. Glasset i sig selv er farveløst gennemsigtigt, ofte dog nu med et mælkeagtigt Skær. Kvaliteten er meget forskellig, idet nogle Glas er afgjort daarligt Haandværk, mens andre er særdeles sobre Arbejder. Det bedste og samtidig det største af Glassene (afb. Arbm. 1951 Side 43 Fig. 7) stammer fra en i 1949 frem-

Fig. 68. Flaske af blaagrønt Glas, Herlufmagle.
Ca. 1 : 3.

Fig. 69. Bæger med græsk Indskrift,
Vorning. Ca. 4 : 5.

saa hidtil været god Latin at betragte de danske Glaskar med denne farvede Traadornamentik som udgaaet fra kölnske Glasværksteder. Imidlertid er det en Kendsgerning, at det slanke, svajede Glasbæger med farvede Traade er ukendt i Köln og andre vestlige provinsialromerske Pladser, hvilket vil sige, at man mister et væsentligt Grundlag for Hævdelsen af, at vore danske Glas af denne Type er Kölnerarbejde. Derimod skulde Pokalen med Stængelfod fra Himlingøje fra Formens Side godt kunne være fra Köln.

Trods denne Usikkerhed med Hensyn til de slangetraadprydede Glas vil jeg dog tro, at de er kommet hertil fra Rhinlandet, Frankrig eller Belgien, thi det maa ikke glemmes, at disse Glas i veloplyste Fund atter og atter foreligger sammen med Bronzekar, om hvis nedrerhinske Fabrikat der hidtil ikke er tvivlet, og hvorom heller ingen berettiget Tvivl synes mulig. Men Glas- og Bronzekar horer sammen til et Drikke- og Spisesæt, som det er naturligt at tænke sig er afgaaet samlet hertil, og da snarest fra nedrerhinsk Omraade. Det ligger næppe uden for Mulighedernes Grænse, at et eller flere nedrerhinske Glasværksteder f. Eks. i Belgien har specialiseret sig i Drikkebægre efter germansk Smag — og det er ganske aabenbart, at netop de høje, slanke Drikkebægre tiltalte Germanerne, ikke blot paa denne Tid, men ogsaa senere. En udbredt Type af senromerske og tidlig-frankiske Glas fra omkring Aar 400 og fra 5. Aarhundrede, der er særlig almindelig i Norge og som ogsaa kendes fra Danmark (Vedel: Efterskrift til Bornholms Oldtidsminder og Oldsager 1897 Fig. 49), og som vides efter et Værkstedfund at være blevet fabrikeret i Belgien (Medd. Lunds Mus. 1952 Side 199 ff), har baade i Form og delvis i Ornametik Lighed med de farvetraadprydede Glasbægre, og et Glasbæger fra Risleve paa Sjælland (afb. Fornvännen 1937 Side 72 Fig. 5), der kan dateres til 3. Aarhundrede, maa betragtes som et regulært Forstadium til disse sene traadbueprydede Glas.

draget Grav i Himlingøje, hvor det laa sammen med et andet Glaskar, godt beskyttet i et Bronzekar, og blev fremdraget praktisk taget ubeskadiget. Den her omtalte Glastype horer hjemme i Grave fra den ældre Del af Yngre Romersk Jernalder og synes, saavidt Fundene tillader at domme, her i Danmark at hore Slutningen af 2. og det meste af 3. Aarhundrede til. — En anden Glastype: Pokalen med Stængelfod, der fra Danmark kun kendes i eet Eksempel, som er fundet i Himlingøje (afb. Arbm. 1951 Side 40 Fig. 2), bærer samme særprægede Ornametik med blaa og hvide Traade, som de svajede Bægre, vi lige har gjort Rede for.

En beslægtet Ornamentering med farvede Glastraade er almindelig og særdeles karakteristisk for en stor Gruppe Kölnerglass fra Tiden omkring Aar 200, og det har da ogsaa

Fig. 70. Glashorn, Himlingøje. Ca. 1 : 2.

Alt i alt skulde det synes sandsynligt, at den belgiske, senromersk-tidligfrankiske Fabrikation af langstrakte, traadbueprydede Bægre gaar tilbage til en hjemlig eller i alt Fald nedrerhinsk Værkstedstradition, hvis Manifestationer i 3. Aarhundrede er Glaskar som Rislevbægret og det svajede, farveprydede Bæger fra Himlingøje.

Af afvigende Art er et Glasbæger fra Vorning (Fig. 69) i Viborg Amt, som er særlig interessant paa Grund af sin under Randen staaende Inskription med græske Bogstaver: »Drik og du vil leve herligt«, en Sentens alle vil kunne bifalde, nogle fordi deres Tanke gaar til Vinen, andre fordi de tænker paa det friske Kildevand. Inskriptionens Forfatter har nu nok tænkt paa det forste. — Dette Glas horer efter sin Form og Teknik til Tiden omkring 400 e. Kr. F.

Til Slut skal vi se paa Glasdrikkehornene, af hvilke vi har fire i Danmark. De tre af dem horer til en Type (Fig. 70), hvis Spids er nedad ombojet, næsten som en Krog; de foreligger i Fund fra den senere Del af Yngre Romersk Jernalder. Findestedet for to af dem er Himlingøje. Typen er velkendt i Fund fra Köln, hvor et Gravfund fra Aachener Strasse, dateret ved Slutmont fra Galerius Maximus, antyder Typens Forekomst i Begyndelsen af 4. Aarhundrede. Højest sandsynlig er de danske Drikkehorn af denne Type af rhinsk eller gallisk Fabrikat.

Det fjerde danske Glashorn (afb. Viking 1949 Pl. III) er fra Lærkenfeld i Jylland, hvorfra ellers kun faa Oldtidsglas stammer. Det er ligesom de øvrige Glashorn af gennemsigtigt, grønligt Glas, men Typen er forskellig fra disse og minder stærkt om et Signalhorn. Graven, hvori det laa, stammer fra den Periode, der følger lige efter Yngre Romersk Jernalder og som i Danmark benævnes Germansk Jernalder. Lærkenfeldhornet er med sin uslebne skarpkantede Rand et typisk senromersk Glasarbejde fra Rhinegnene; det maa efter Paralleller derfra dateres til sent 4. Aarhundrede.

Hermed er saa vor Gennemgang af de vigtigste romerske Glas i danske Oldtidsfund

afsluttet, og dermed næsten ogsaa Gennemgangen af, hvad der er fundet af Oldtids-glas i dansk Jord. Dog skal vi tilsidst omtale Eksempler paa den Glasindustri, der afløste og direkte fortsatte Romernes, og som dækkede Behovet for Glas hos det nye Herskerfolk, Frankerne, i Rhinegnene og det nuværende Frankrig-Belgien. Kun faa Glaskar fra de frankiske Glasværksteder er naaet hertil, men som ogsaa tidligere er det Sager af høj Kvalitet vi finder, saaledes Glasflasken fra Stenum i Vendsyssel, der stammer fra 5. Aarhundrede, og det lille pyntelige Bæger fra Dollerupgaard (Fig. 71) i Sydjylland, der er en typisk frankisk Form fra 6. Aarhundrede og horer blandt de bedste, som overhovedet kendes af denne Slags.

Fig. 71. Fjermonstret Bæger,
Dollerupgaard. Ca. 3:5.

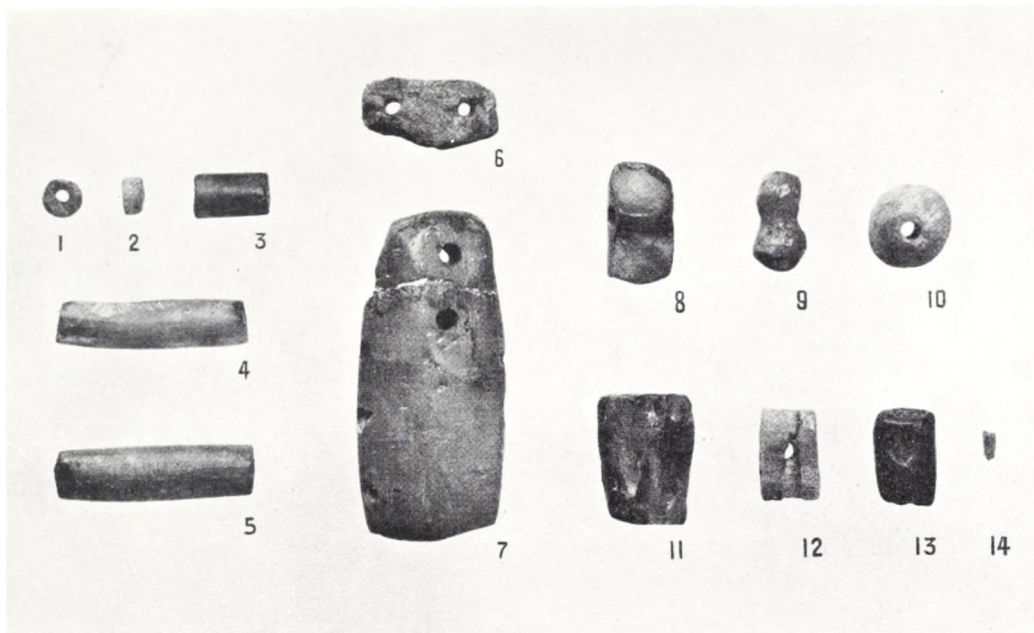

Fig. 72. Forskellige typer af ravperler fra Mollerup. Nederst til højre den afbrækkede spids af et flintbor, som er pillet ud af perlen nr. 13. 1:2.

TRETEN TUSINDE RAVPERLER SKATTEFUNDET FRA MOLLERUP I SALLING

Af C. J. BECKER

NATIONALMUSEETS samling af ravsmykker fra Danmarks stenalder har altid været en af oldtidsafdelingens attraktioner. Det skyldes vel ikke blot, at det gyldne rav stadig er yndet som smykkestof og er aktuelt, fordi man selv med lidt flid — og noget mere held — kan finde stykker af det paa mark og ved strand den dag i dag. Nok saa væsentligt er det, at samlingen er blevet saa betydelig, fordi vore forfædre i en bestemt periode af stenalderen har nedlagt store beholdninger af tildannet rav i moser og paa lignende steder, hvor nutidens tørveskæring og grøftegravning atter bringer dem for en dag; mange fund er tilmed saa velbevarede, at smykkerne endnu har deres oprindelige glød.

Lige saa sikkert som der bag denne mærkelige gruppe af mosefund kan ligge kulturhistorisk interessante eller ligefrem dramatiske hændelser, lige saa naturligt har den i tidens løb fristet til adskillige tolkninger. Den direkte anledning til at fundene endnu en gang skal omtales, er nu ikke saa meget hele denne diskussion som det forhold, at krigsaarenes tørvegravning bragte det hidtil største fund af oldtidsrav for dagen, og at det endnu ikke er blevet omtalt efter fortjeneste.

Lad det være sagt med det samme: det kan ikke nytte at søge efter det nye fund i

Nationalmuseets monter. Ganske vist er det — som alle store ravfund — danefæ og tilhører derfor Nationalmuseet, men paa grund af særlige forhold er det deponeret i Skive museum. Medvirkende hertil var den store indsats, som lokalmuseets daværende leder, afd. lærer N. C. Bøgelev, Skive, ydede, da fundet kom for dagen. Men det bør ogsaa nævnes, at finderne viste den rette forstaaelse, og at det frem for nogen skyldes dem, at det sjældne fund overhovedet blev bevaret og kunde gores til genstand for en nærmere undersøgelse.

Sidst i maj 1940 var murer Chr. Schmidt fra Mollerup og hans son, Ejnar Schmidt, ved at skære torv i en moseagtig lavning. Pludselig gaar spaden gennem noget haardt; det lyder, som har den ramt grus, og samtidig rasler en mængde »smaasten« ned i graven. Men grus midt i tørven? Det maa i hvert fald undersøges nærmere, og lidt efter staar de to mænd med hænderne fulde af ravperler. Det viser sig, at tørvespaden har skaaret tværs gennem en lerkrukke, hvis form endnu spores i torvegravens væg, og at perlerne maa have ligget i krukken. Finderne er klar over, at der kan være tale om et oldtidsfund, samler saa meget sammen, som de nu kan faa fat paa og, hvad der er af største betydning, lader være med at grave videre. I stedet for bliver der sendt bud til museet i Skive, og til alt held er der kun tale om saa lille et tørveskær, at stedet sagtens kan ligge uforstyrret en dag eller to, uden at det gaar ud over arbejdet.

Da lærer Bøgelev kommer ud paa pladsen, ser han med det samme, at det er et virkeligt sjældent fund, og han overtaler derfor finderne til at lade stedet urørt endnu et par dage, samtidig med at Nationalmuseet underrettes.

Men rygtet om et saadant fund løber hurtigt. Endnu før lærer Bøgelev kunde sikre pladsen effektivt, havde mange nysgerrige, særligt børn, været der og forsøgt at finde ravperler. Det var lykkedes særdeles godt, for næsten et par tusinde perler kom atter til veje, efter at det indtrængende var blevet forklaret, hvor vigtigt det var at faa samlet hele fundet. Man kan dog forestille sig, at det var med blødende hjerte, de Mollerup smaapiger afleverede deres part af perlerne, som de allerede havde trukket paa snor og bar som de kostbareste smykker.

Og fundet voksede endnu mere, da en af Nationalmuseets folk et par dage efter kom derud. Ved cand. mag. C. L. Vebæks undersøgelse blev der ogsaa skabt klarhed over fundforholdene, og den nu givne redegørelse bygger hovedsagelig paa den indberetning, som er afgivet herom.

Findestedet ligger som nævnt ved den lille landsby Mollerup i Rødding sogn i det vestlige Salling. Mosen bestaar af en langstrakt lavning, der kan følges nordpaa til Mollerup sø og videre ud i Limfjorden. I stenalderhavets tid var lavningen en snæver fjord med mange forgreninger, men som landhævningen satte ind, blev den gradvis forvandlet til mose eller sump. Allerede i yngre stenalder har den indre del sikkert været træbevokset og saa tør, at den i hvert fald kunde befærdes visse tider af aaret. Ned mod Mollerup er den omtalte lavning ikke over 150 m vid; fundet blev gjort ved det smalleste sted, hvor bredden kun er ca. 40 m. Selve stedet ligger omtrent 13 m fra den vestlige bred, altsaa ret nær ved fast land. Krukken havde staaet frit i tørven, antagelig paa sin bund og med randen kun ca. 10 cm under mosens overflade. Denne sidste oplysning betyder dog ikke meget, da der ogsaa under første verdenskrig og før den tid har været skaaret tørv her, hvorved de øvre tørvelag synes helt bortgravet.

Det maa nævnes, at man faa meter fra findestedet for ravperlerne traf paa endnu et

Fig. 73. Ravskatten fra Mollerup. Perlerne er trukket paa snor, som de nu er udstillet i Skive museum. Ca. 1 : 8.

lerkar, der ogsaa gik itu, og som man ikke tog sig nærmere af. Skaar af det blev senere fundet ved gennemsøgning af tørvegraven; det havde været et stort aabent kar med tragtformet hals og rig dekoration paa siderne. Yderligere oplyste lokalkendte folk, at der ved gravning under forrige krig fandtes ravperler forskellige steder langs mosens vestkant, omtrent fra det nye findested og næsten et par hundrede meter mod nord. Der blev ikke gjort noget ved den sag, og paa nær to lange, rørformede perler er alt det fundne senere forsvundet. Det kunde ellers have været af interesse at faa oplyst, om disse ravsager fra første færd har ligget spredt, eller om de i virkeligheden stammer fra samlede nedlægninger, som senere er blevet splittet, hvordan det saa end er gaaet til. Men meddelelsen har i hvert fald betydning paa eet punkt; ved undersøgelsen i 1940 fandtes nemlig en enkelt ravperle og nogle smaa skaar i tørven ca. 1,40 m fra det store fund. Disse sager behøver saaledes ikke at høre til krukken med de mange perler.

Hele ravfundet fra Mollerup ses paa fig. 73, hvor alle de hele perler er trukket paa snore, som de nu er udstillet i Skive museum. Om de oprindeligt har været anbragt paa en saadan maade, ja om de overhovedet nogensinde naaede at komme paa snor, er et andet spørgsmaal. I mosens laa de jo, saa vidt man ved, blot samlet i krukken. Ved den sidste optælling, som forf. foretog i 1949, forelaa der ialt 12849 hele eller næsten hele perler samt 234 brudstykker af mellem 100 og 200 stykker, som er blevet knust ved optagelsen. Altsaa rundt regnet 13000 i det hele. Men den samlede vægt af fundet er kun 3840 g, fordi langt de fleste perler er ganske smaa, og fordi rav har saa lav en vægtfylde (det er kun lidt tungere end vand).

De vigtigste typer af perler ses paa fig. 72. Der er kun et enkelt lidt større stykke (fig. 72,7); det er 8 cm langt og forsynet med to gennemboringer paa den synlige side. Langs smalsiderne har det desuden fire par dybe indboringer, hvoraf de tre mødes. Ellers er det rørformede perler, som saa absolut dominerer i fundet. Nogle faa er lange og elegant udformede (fig. 72, 4—5). Blot 13 stykker er mellem 5 og 2 cm lange og 132 perler mellem 2 og 1 cm. Derimod er der 12409 stykker, som er kortere end 1 cm (72, 1—2). De fleste af dem er forøvrigt saa tynde, at de mere korrekt burde kaldes for skiveformede, hvis man ikke med dette navn kom til at tænke paa andre grupper af stenaldperler. Til de rørformede maa endelig regnes 15 stykker, der er flækket under tildannelsen, men forsynet med ny gennemboring (72, 12).

Andre typer er sjældnere i fundet. Af aflange mellemstykker eller samlestykker til kæder findes 12, hvoraf de 9 har to gennemboringer (72,6), resten tre eller fire. Trekantede perler med tværgaaende boring (72,8) er der 15 eksemplarer af, hvortil kommer 17 af lignende form, men mere flade (72, 11). De aflange slutstykker med indknibning paa midten — i reglen uden gennemboring — foreligger i 19 stykker (72, 9). Af den kegleformede type (72, 10) kendes 6, og i samme antal foreligger mindre, aflange hængesmykker med hul yderst i den ene ende. Endelig er der 204 uregelmæssige ravstykker med gennemboring, medens der ikke er noget uforarbejdet rav i egentlig forstand.

Takket være mosens konserverende virkning er Mollerup-fundet saa velbevaret, at stykkerne slet ikke er forvitret. Man kan derfor tydeligt iagttage, at langt de fleste perler overhovedet ikke er slidt, idet deres overflade endnu viser spor af fine skrabemærker og ridser fra tildannelsen, og alle kanter er skarpe. Saadanne stykker maa være helt

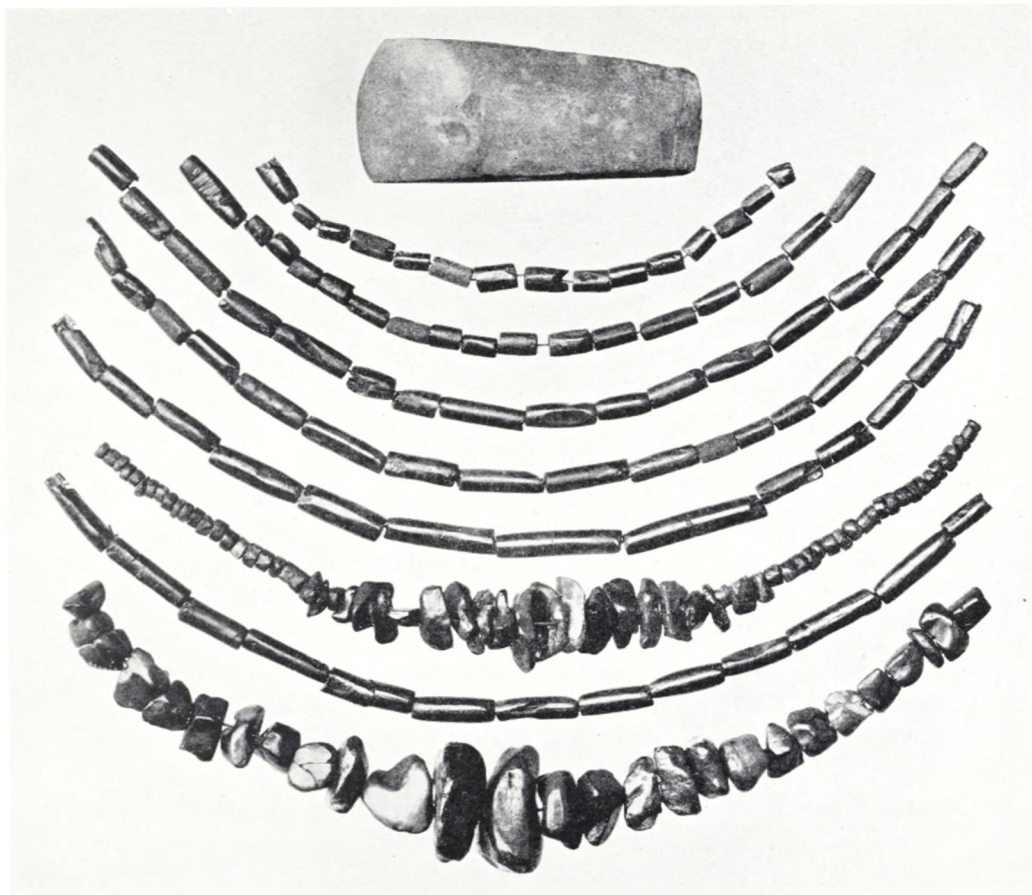

Fig. 74. Mosefund fra Klæstrup, Vendsyssel, med ravperler og flintokse. Ca. 1 : 4.

nye ved nedlæggelsen, og de staar i klar modsætning til et forholdsvis lille antal perler, som er stærkt slidte; ikke blot er overfladen paa dem helt blank, men snoren har efterladt tydelige mærker omkring hullet. Ud fra disse oplysninger og det meget store antal perler i fundet vil det derfor være nærliggende at tyde det som en professionel ravhandlers forraad. Ingen almindelig mand vilde være i besiddelse af saa mange og helt nye perler.

En sammenligning mellem det nye og en række ældre ravfund af tilsvarende art giver videre den antydning, at det udmærket kan være een mand, som er mester for alle perlerne. Og det kan vel nok gaa an at røbe, at han ikke har været særlig fiks paa fingrene. De enkelte perle-typer er velkendt fra tidligere fund, men i Mollerup-skatten er de paafaldende smaa og i adskillige tilfælde daarligt udført. Nogen skyld kan raamaterialet have, altsaa størrelsen af det forhaandenværende rav, men det giver næppe hele forklaringen. Det er paafaldende, at de lange, rørformede perler (fig. 72, 4—5) er saa langt sjældnere her end i andre fund; netop den form maa have frembudt særlige vanskeligheder for stenaldermandens teknik, naar de skulde gennembøres.

Naar talen er om udboring af perlerne, maa det nævnes, at der i et kort, rørformet

stykke (fig. 72,13) endnu sad den afbrækkede spids af boret (fig. 72, 14), bestaaende af en 8 mm lang og 3 mm bred flintstump, der var omhyggeligt tilhugget langs begge sider. Man anvendte altsaa flint til det stykke arbejde, og det hændte, at boret arbejdede sig fast og knækkede. I dette tilfælde er det ikke lykkedes at faa den afbrækkede spids ud af perlen, til trods for at man har skaaret et lille hul paa siden af denne. Tilsvarende huller ses forøvrigt ikke helt sjældent paa rørformede ravperler og kan saaledes forklares ved, at man paa den maade har maattet »fiske« en afbrækket borespids, der havde bidt sig fast.

Om nu ravhandleren og haandværkeren bag det nye fund har været een og samme person, kan man ikke vide noget om. Men engang i begyndelsen af yngre stenalder har han lagt hele sit forraad i en stor lerkrukke og gemt den ude i mosen. Baade forment paa perlerne og de faa rester, der er blevet tilbage af lerkarret — en stor uornamenteret krukke med en krans af bæreoskener omkring underdelen — angiver klart, at det maa være foregaaet engang i første store afsnit af perioden, den saakaldte tidlig-neolitiske tid. Omsat i absolutte aarstal bliver det vel et sted mellem 2500 og 2200 f. Kr.

Ganske naturligt vil læseren saa spørge: hvorfor er en saa stor samling af ravperler, der jo efter datidens forhold maa have repræsenteret en meget betydelig værdi, gemt saadan af vejen? Var man henvist til Møllerup-fundet alene, havde det næppe været muligt at give en forklaring, der var stort mere end gætteværk. Nu kender man som allerede nævnt en hel række lignende fund, der har været tolket paa noget forskellig maade, snart som ofre, altsaa gaver til de højere magter, og snart som skatte, der var skjult for atter at skulle hentes og bruges af ejeren.

Fra Møllerup-fundets tid (tidlig-neolitiske tid) kendes nu 50 samlede fund af ravperler, der stammer fra mark eller mose; hertil kommer naturligvis gravfundene, som der ses bort fra i denne sammenhæng. En fornyet gennemgang af de enkelte fund har vist, at der er tale om i hvert fald tre forskellige grupper af forsætligt nedlagte ravsager.

Først er der fund af samme art som det nye. Det er dem, der i dag sætter fantasi og andre følelser i sving, samlinger paa ofte flere tusinde perler, der har været gemt i en lerkrukke eller skjult paa anden maade i mose eller sump. Det er de store handelsdepoter, som forbavsende ensartet viser de træk, der er beskrevet ovenfor: flertallet af perlerne er nye, enkelte derimod slidt, ofte paafaldende stærkt slidt. Antal og mængde af rav er altid større, end man nogensinde har fundet som udstyr i en enkelt grav. Det maa være ravhandlers forraad. Forelobig kendes 12 fund af den slags, som alle stammer fra Jylland nord for Randers. For at være helt sikker er kun fund med mere end ca. 600 perler her regnet til store handelsdepoter. Det vægtigste af dem alle fandtes for godt 100 aar siden ved Læsten vest for Randers; af det er bevaret ca. 4100 perler med en samlet vægt af omkring 8,5 kg. Et andet stort fund kom for dagen 1937 ved groftgravning i et engdrag nær Lille Ajstrup i Himmerland; i et lerkar, som knustes fuldstændigt ved fremgravningen, laa ca. 8000 perler, der sammenlagt vejede 3 kg.

Alle de andre ravfund er mindre, og naar kun sjældent i tal op over 300 stykker, d. v. s. ikke mere end man har fundet i rigt udstyrede grave fra samme tid. De mindre fund kan derfor ikke bestemmes alene efter antallet af perler. Naar der i en enkelt nedlægning næsten udelukkende er tale om helt nye, ubrugte stykker, er det sandsynligt,

Fig. 75. Tre uslebne flintokser og næsten 500 raa ravstykker, fundet sammen i mose ved Bedsted i Thy.
Ca. 1 : 4.

at fundet ogsaa maa betegnes som handelsdepot. Af den slags er der 6 mindre fund, og de er karakteristisk nok kommet for dagen i de samme egne som de store fund, altsaa Vendsyssel og Limfjordsegnene i vid betydning. Det maa dog nævnes, at kun ganske faa stammer fra strækningen langs selve vestkysten, d. v. s. de sikkert ogsaa i oldtiden vigtige »produktionsegne«.

Men blandt de mindre ravfund er der tydeligt en hel anden kategori, hvor alle eller næsten alle perler bærer mærker af slid. Man har indtryk af, at der her er tale om enkeltmands personlige smykker, hvordan han saa har baaret dem. Et af de smukkeste fund stammer fra Klæstrup i Vendsyssel (fig. 74). I moseagtig jord fandtes her 184 perler (foruden nogle, som knustes) liggende i bunke sammen med bladet til en flintøkse. Som billedet viser, er der langt flere store perler her end f. eks. i hele Mollerupfundet, og i hvert fald alle større stykker er helt blankslidte. Billedet kan derimod ikke vise, hvordan de har været baaret; ophængningen er her som ved de andre ravfund fri fantasi. Heller ikke de fagmæssigt undersøgte grave giver tilstrækkelig sikre oplysninger om disse spørgsmaal ud over den ene, at ravperler i saa mange tilfælde er fundet sammen med udprægede mandssager (økser, koller, pilespidser), at de i hvert fald har været baaret af mænd. Derimod har man foreløbig ikke antydning af, at de paa denne tid ogsaa var kvindesmykker. Her maa man ikke lade sig paavirke af, hvad der er skik og brug andre steder eller til andre tider.

Af de fund, der som det sidstnævnte kan repræsentere en enkelt mands personlige

udstyr, kendes foreløbig 31, hvoraf ikke færre end 22 stammer fra Nordjylland. Fra øerne er der kun 8, og de fleste af dem er ganske smaa.

Den tredje gruppe af tidlig-neolitiske ravfund bestaar af uforarbejdet rav. Af og til finder man saadanne samlinger nedlagt i mark eller mose, men kun undtagelsesvis er man i stand til at datere dem nærmere. Fundet fra Bedsted i Thy (fig. 75) med lige ved 500 stykker rav og tre, ligeledes ufærdige, flintøkser af tyndnakket type er det eneste, som med sikkerhed er fra den tid. I saadanne tilfælde er det naturligvis kun raastof-værdien, der har betydet noget.

I praksis er det derfor de to første grupper af ravfund, der tæller. Langt de fleste af dem er som nævnt fra Nordjylland, hvorfra man ogsaa kender langt det største antal grave med ravperler fra samme tid. Det kan ikke være nogen tilfældighed eller blot skyldes, at der vel nok er særlig meget rav at finde i Nordjylland. For i stenalderens næste afsnit (mellem-neolitisk tid eller jættestuetid) finder man rav, og meget rav, fordelt over hele landet og ikke mindst paa øerne. Det er her nærliggende at tænke paa de forskellige kulturgrupper — og bag dem sikkert folkestammer — som stadig tydeligere tegner sig i fundmaterialet allerede fra tidlig-neolitisk tid. De mange tidlig-neolitiske ravfund er knyttet til en bestemt lokalgruppe af den saakaldte tragtbægerkultur, der netop er udbredt i Nord- og Midtjylland. I løbet af perioden synes denne gruppe at blive fortrængt af en beslægtet, der oprindelig hører hjemme paa øerne og i Sydostjylland, og hvis vigtigste kendetegn er de svære stengrave, dysserne. Ved begyndelsen af mellem-neolitisk tid er hele landet præget af den sidstnævnte stammes stengrave og særlige keramik, og den førstnævnte er helt forsvundet. Er denne opfattelse rigtig, vil det sige, at de mange og store ravsmykker i tidlig-neolitisk tid kun findes hos een folkestamme og stort set kun, hvor den holder til, medens ravet i den følgende periode er fordelt inden for en anden stammes bygder. Hvis der bag dette skifte ligger voldsomme begivenheder, en regulær erobring af Jylland, kan de mange hengemte ravsager forklares som værdier, der under de urolige tider er gemt i jorden, og som ikke blev hentet af deres ejermænd igen. Rav maa have repræsenteret en betydelig værdi dengang, og de samlede nedlægninger svarer da ganske til fundgrupper, som f. eks. vikingetidens skatte eller de mange solvsager fra 1600-tallet; begge disse fundgrupper tolker man nogenlunde enigt som skatte, der er skjult i svære urotider. En tilsvarende forklaring kan udmærket gælde de jyske ravfund fra tidlig-neolitisk tid. Det er i hvert fald paafaldende, at baade de store handler-forraad og enkeltmands smykker i stort tal gemmes væk, men i den følgende periode, hvor rav ikke var mindre yndet, er tilsvarende fund rene undtagelser.

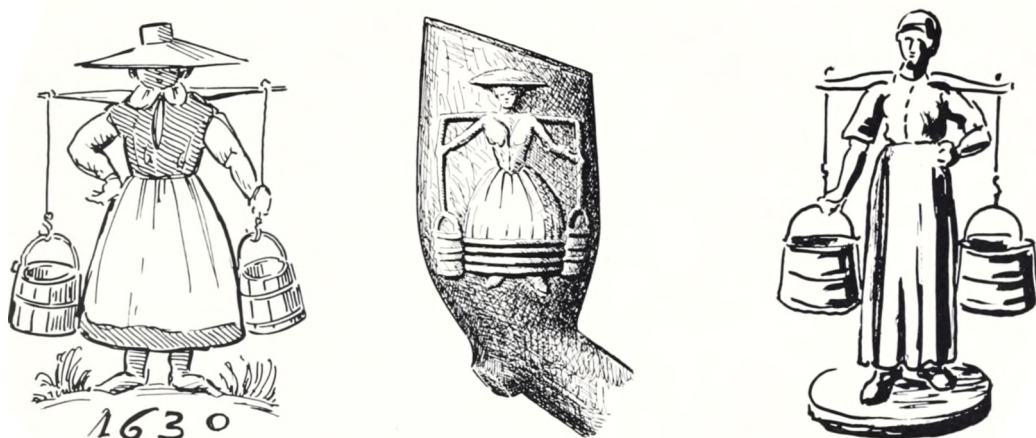

Fig. 76. Dekoration paa Delfterfad, Reliefbillede paa Pibehoved, og Vilhelm Bissens Figur af Bronze.

»MÆLKEPIGEN« OG »LAMMET UNDER TRÆET«

Af PETER LINDE

NAAR der graves dybe Huller i den københavnske Jord, dukker Fortidens Aflejringer frem i Dagen. Kun faa Steder har man arbejdet sig helt ned til Kalkklippen, der understøtter Istidernes terrænskabende Lermasser. Man anser jo Moræneleret for stabilt nok til at kunne bære de allervældigste betonstøbte Bygningsfundamenter. For at faa fat i den faste Bund maa man imidlertid de allerfleste Steder i den indre By grave sig meterdybt ned gennem mægtige udstrakte Fyldlag, som er blevet dynget oven paa det oprindelige Terræn i Lobet af de historiske Tider. Paa nogle Steder er Opfyldningen sket lidt efter lidt gennem lange Tidsrum, paa andre Steder er uhyre Mængder af Fyld blevet tilført læssevis, saa at Landskabets Skikkelse paa engang er blevet udjævnet og forandret. Disse Fyldlag skylder menneskelig Foretagsomhed deres Opstaaen og deres Placering, hvad deres Konsistens beviser. Lagene bestaar jo af alskens Affald og Udfejnning fra Stalde og Køkkener, fra alle mulige Virksomheder, Værksteder, Bygninger og Boliger. Det er altsaa Fortidens Foragteligheder, der dyngenvis har højnet og planeret det Terræn, som nu bærer Danmarks Hovedstad.

Der kan stundom i Fylden findes kostbare Genstande af ypperligt kunstfærdigt Arbejde, men slige Ting har det naturligvis aldrig været Ejerens Hensigt at ville kassere og kaste bort, de er tabt eller af Vanvare kommet paa Lossepladsen, og Tabet har i sin Tid nok vakt Sorg og Græmmelse og bitter Graad. Men naar de dejlige Klenodier nu omstunder igen kommer tilsyne, saa vækker de idel Glæde og Beundring, disse gyldne Gaver, som saa pludseligt uventet rækkes os op fra Dybet.

Mellem alt det som i fjerne Tider med Vilje er kastet bort som udtjent og unyttigt og helt værdiløst, kan der dog ogsaa være Ting, som nu er i Stand til at berede en skønsm FINDER en intensiv Nydelse af høj Kvalitet. Det kan især gælde keramiske Ting. Naar de forrige Tidens Mennesker kom til at slaa en keramisk Ting itu, saa mistede den ganske enhver Værdi for dem, og Fyldlagene vrimler derfor med Potte-

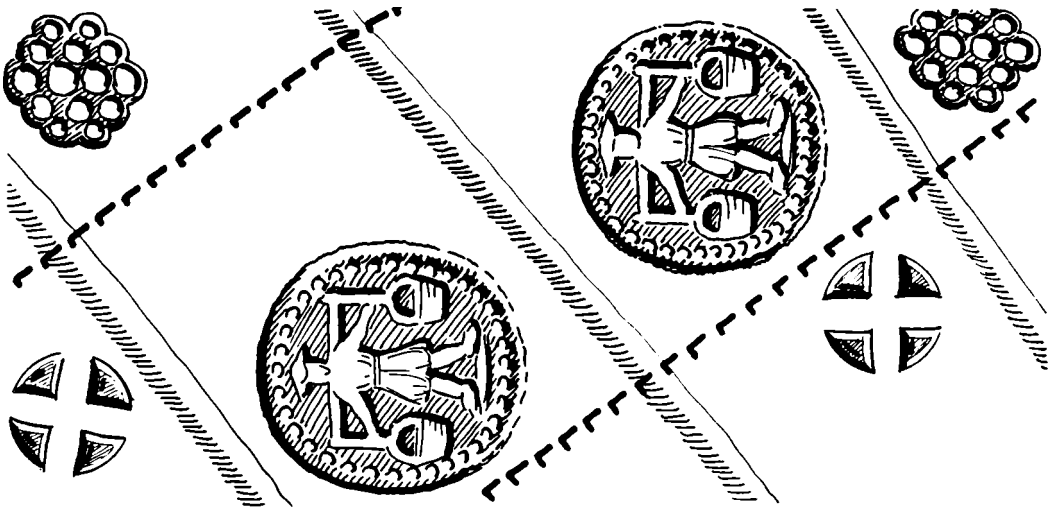

Fig. 77. Indstempling paa en Pibestilk. (Stærk Forstørrelse).

skaar af alle Slags fra alle Tider. Der kan iblandt dem findes overmaade skønne Skaar, dejlige Detailler af herlige Helheder, der forlængst er sondret.

Fyldlagene i den gamle By gemmer og giver fra sig en Mangfoldighed af forskelligartede Vidnesbyrd om Kulturlivets ideligt skiftende Formler. Der er næppe een eneste Side af de københavnske Borgeres Liv og Tilværelse i henrundne Aarhundreder, som ikke vilde kunne oplyses og illustreres med Sager hentet op fra Hovedstadens rummelige, righoldige Undergrund. Her paa disse Blade skal der nu bare omtales en enkelt lille Ting som i visse Tidsperioder har været Menneskene uundværlig, foruden at den var dem saare inderlig kær.

Hvis man en skønne Dag staar og ser paa en københavnsk Udgravning, der fores dybt ned gennem Kulturlagene, kan man følge Lagenes Skiften i den opskovlede Bunke. Mellem alt hvad der ellers kan være af Skaar og Rester fra forbigangne Tider ser man nu og da noget lysende hvidt glimte frem i den sorte Bunke. Det er større og mindre Stumper af gamle Kridtpiber.

Omkring Aaret 1600 begyndte Københavnerne at roge Tobak af Kridtpiber, og den kære Skik og Vane holdt sig et Par Hundrede Aar, saa skiftede man over til Merskumpiber, Porcellænpiber, Træpiber, Cigarer og Cigaretter. Men nu i vore Dage lader man igen de lange Kridtpiber forsøde og berige det korte Jordeliv.

Storsteparten af de gamle Kridtpiber hvis Stumper kan sankes op fra de københavnske Kulturlag er fabrikeret i den ældgamle hollandske Pottemagerby Gouda. At Jordfundene oplyser, at uhyre mange Goudapiber har fundet Vej til København, stemmer forøvrigt pænt overens med Handelshistoriens Skemaer og Tabeller. Det er egentlig saa ganske naturligt at Tobakssmogere herhjemme har forlangt at faa de ægte Goudapiber, for de var jo i enhver Henseende at foretrække frem for andre Fabrikater. De agatpolerede, konkylieblanke Goudapiber, fuldendt skønne i alle Forhold, er en sand Fryd for kræsne Øjne og en stor Behagelighed for Følelsen i Fingrene. At Piberne i alle Maader har fungeret som rigtig gode Piber kan der heller ikke være mindste Tvivl om.

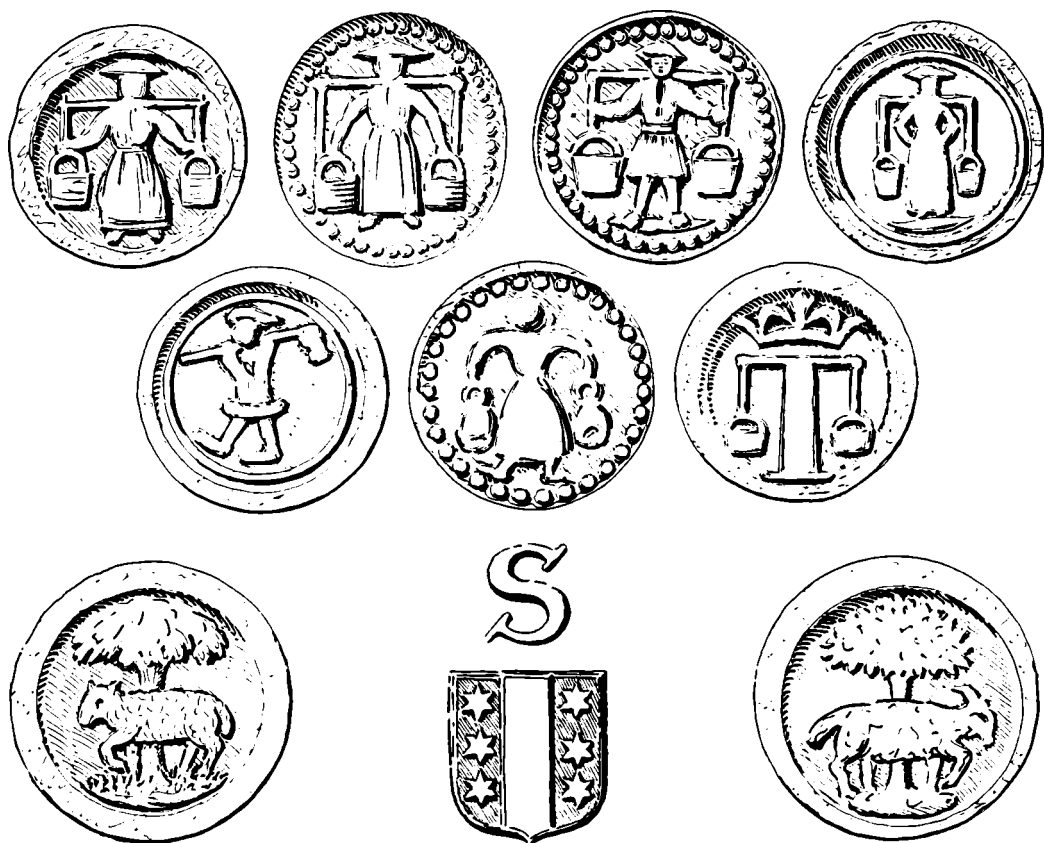

Fig. 78. Øverst: Syv Varianter af »Mælkepigens« og »Gartnerpigens« og lignende Mærker, valgt mellem 72 Eksemplarer. Derunder: Goudas Byvaaben sammen med »Lammet under Træet« og »Geden under Træet«. (Samtlige Stempler stærkt forstorret).

Goudapiber kan man meget let kende og adskille fra andre Fabrikater, naar man forstaar at opfatte og tyde de Mærker, som kan være dem indstemplede eller paatrykte. Efter 1740 bærer saa godt som alle Piberne paa begge Hælens Sider et lillebitte Vaabenskjold i svagt Relief. Skjoldfiguren er en Midtstolpe med tre seksoddede Stjerner paa hver Side, altsaa seks ialt, lodret placeret. Oven over Skjoldet staar Bogstavet S, som en Afkortning af *slegte*, et hollandsk Ord, der angiver Pibens Kvalitet, og som paa Dansk ret forbløffende betyder almindelig eller sædvanlig. Lige fra Goudapibernes første Dage har de hver især været forsynet med et Værkstedsmærke, sædvanligvis indstemplet i Hælens lille cirkelrunde Underflade, i sjældnere Tilfælde i Hovedets Nakke. Disse Mærker var i den allerførste Tid strengt personlige Mærker, men de gik senere hen ved Arv eller Salg eller Foræring over til stadig nye Pibemagere. Der kom efterhaanden flere og flere Mærker i Brug, og nogle af dem har gennem mange Generationer, gennem mange Transaktioner formaaet at bevare deres Yndest og Popularitet blandt Rogere helt ind i det 20. Aarhundrede. Disse Værkstedsmærker, der jo er ganske bittesmaa Medaillonrelieffer, er blevet indstemplet medens Leret endnu var halvfugtigt, hvorimod Skjoldmærkerne med Bogstav paa Hælens Sider har været indgrave ret i den Messingform, som gav Piberne deres Skikkelse. Værkstedsmærkerne kan op-

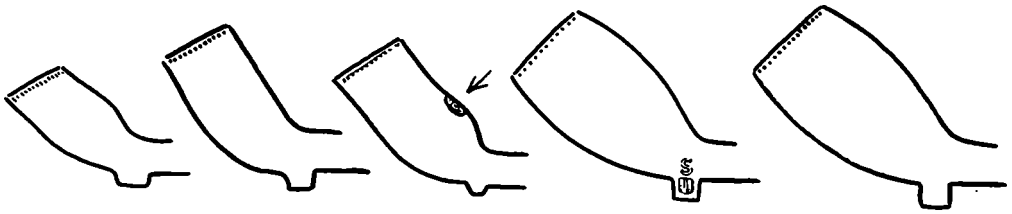

Fig. 79. Fire Pibehoveder af forskellig Alder og Type mærket med »Mælkepigen« eller »Lammet under Træet«; det femte i Rækken mærket med »Geden under Træet«; det er usædvanlig rummeligt, men baade Form og Materiale er lidt ringere end sædvanligt. 1 : 2.

deles i tre Grupper: Bogstavmærker, Talmærker og Figurmærker. Bogstavmærkerne bestaar sædvanligvis i to eller tre Bogstaver, stundom kun i eet Bogstav, og meget hyppigt kan der være tilføjet en heraldisk Krone oven over Bogstaverne. Talmærkerne spænder over det meste af Talrækken fra 2 til 100, derefter forekommer nogle trecifrede Tal 222 og 333 og 666 og vistnok ogsaa 999. Ligesom Bogstavmærkerne kan Talmærkerne være kronede.

Figurmærkerne er dog dem man synes bedst om. De er for en umiddelbar Betragtning saa absolut de morsomste og mest interessante. De maa være fremstillet og benyttet i uhyre mange Variationer; den københavnske Jord er forbløffende righoldig, men kan dog vel næppe gemme Repræsentanter for dem allesammen. Der er mange af disse Figurmærker som inden for et Felt, der ikke er større end Hullet i en Femøre, rummer saa uovertræffelige skarpe Situationsbilleder, at man gribes af Beundring og kommer til at erindre de »store Hollænderes« Mesterværker. Der kunde her ramses op en meget lang Række Emner, som er taget i Brug til Figurmærker, og som er repræsenteret i Fund fra den københavnske Undergrund. Skildringer vilde dog vist virke temmelig tomme og kun danne vage Billeder i Bevidstheden, kun tegnede Skitser vil kunne give en Forestilling om denne næsten mikroskopiske Billedverden.

Til to af de mest berommelige Goudamærker skal der her knyttes nogle Bemærkninger og Oplysninger støttet af vedføjede Skitser.

I Smør- og Ostelandene Holland og Danmark har Kunstnere naturligt nok opfattet og gengivet det konne Motiv, som for i Tiden saa ofte har modt dem og aabenbaret sig ude imellem brølende Køer paa sommergrønne Enge. Her kom hun vandrende den unge stærke, ranke Bondepige med det tunge Aag hvilende som en Balancevægt paa Skuldrene. Allerede 1630 har en hollandsk Kunstner inspireret af Motivet dekoreret et Delfterfad med en frisk og flot Croquis. Tredive Aar efter, altsaa 1660 blev »Mælkepigen« for første Gang benyttet som Pibemærke i Gouda og fra da af og lige indtil Aarene omkring 1900 bevarede Mærket sin Popularitet og blev bestandig opfattet som et Mærke, der garanterede Kridtpiberøgeren, at Piben var en ægte fin, fortræffelig Goudapibe. Motivet er iovrigt ogsaa fortrinligt benyttet af en dansk Kunstner. I Aaret 1904 modellerede Billedhuggeren Vilhelm Bissen en Mælkepige i sand Størrelse. Figuren er sidenhen blevet støbt i Bronze, og den staar nu opstillet ude i Landbohøjskolens Have nær ved den lille Ringsø. I sort Tegning paa gul Bund har en Mælkepige en kort Tid prydet vore Tændstikæsker, det var omkring 1913.

Det andet Figurmærke, som skal omtales, er »Lammet under Træet«. Ogsaa her er Motivet af landlig Karakter, men det er dog af Pibemageren erhvervet som et Slags

Laan fra et Vaabenskjold, der i forrige Tider har tilhørt en fornem Raadsherreslægt *de Lange* i Gouda. Det blide Lam, der staar saa taalmodigt stille under et skyggefuldt Bladhang, er paa Vaabenskjoldet tøjret til Træstammen med et Halsbaand af blaa Silke, hvis Knude danner en flagrende Sløjfe, den lille pyntelige Finesse kan dog ikke iagttages paa Pibemærkerne.

Selvfølgelig kunde Pibemagerne i Gouda ikke undgaa haarde Konkurrenter. Baade i selve Holland og ude omkring i Verden især i Tyskland og Skandinavien dukkede de op og etablerede sig. Der var adskillige af disse Konkurrenter, der ikke tog det saa forfærdelig nøje med Respekt for Ejendomsretten til Stempler og Mærker. Men det kan nuomstunder være umaadelig svært at afgøre om smaa Afgivelser i Mærkernes Udseende skyldes Stempelskærernes Individualitet eller om der ligefrem er Tale om Tilnigelser. Ganske naturligt var det de særlig højt estimerede Mærker, som var mest udsat for at blive plagierede, saa det var netop »Mælkepigene« og »Lammet under Træet« der kom ud for Mærkesvindlere. I Holland er der bevaret Laugsprotokoller, som kan oplyse at *Joost Sparnaay* i Aaret 1849 stemplede sine Piber med »Gartnerpigene« og »Geden under Træet«, naturligvis for at skaffe større Afsætning. Sparnaays Fiksfakserier aabenbarer sig kun uklart og ubestemt med Hensyn til Mærkerne »Mælkepigene« og »Gartnerpigene«, hvorimod »Geden under Træet«, der i uredelig Hensigt imiterer »Lammet under Træet«, foreligger i fem Eksemplarer hentet op af vor gamle Hovedstads Jord, mens det ægte Mærke »Lammet under Træet« kendes i mere end 52 Eksemplarer. Skitserne her kan vise, at der virkelig ubestrideligt er en ærlig Forskel paa de to Slags Mærker, men at der ved en vis Snedighed ogsaa er opnaaet en tilstræbt Lighed.

Som først nævnt findes der ogsaa Mesternavn paa Goudapiber. Det er gerne stemplet i et omlobende Baand paa Pibestilken, og der er sædvanligvis tilføjet Stedsbetegnelsen IN GOUDA. Saaledes signerede Pibestumper er i mængdevis hentet op fra deres Skjul i den rummelige, indholdsrige københavnske Undergrund. De smaabitte, hvide Sojlemonumenter er bestandige Æreminder for Goudas dygtigste og driftigste Pibemagermestre.

Fig. 80. Udfoldet Reliefbillede til Forherligelse af Pragerfreden 1866; smykker et Pibehoved mærket med »Mælkepigene«. 1:1.

M. Duhamel du Monceau : L'art de faire les pipes à fumer le tabac. — Paris 1771.

G. C. Helbers — D. A. Goudewaagen : Goudsche Pijpen. — Gouda 1942.

Peter Linde : Lidt om Kridtpiber. Danske Museer. III.

KALIMPONG AS AN ETHNOGRAPHIC FIELD NEAR TIBET

By H. R. H. Prince Peter of Greece and Denmark.

KALIMPONG, a town with a population of 30—40,000, is situated in the Darjeeling district of the province of West Bengal, Northeast India. By its situation it has in recent years acquired importance out of proportion to its size, as all news from Tibet, the closed country in the north, passes through Kalimpong. The town is situated by the main road between Central Tibet and India, which issues from Lhasa, the capital of Tibet. All the year round an incessant file of muleteers with their caravans, Tibetan noblemen, who have their houses in Kalimpong, beggars, pilgrims, and merchants are travelling there. Every day more than 500 mules pass through the mountain passes of the Himalayas along this road.

Tibet is ruled by monks. The highest authority is the Dalai Lama, the divine king, whose government, *kashag*, consists of four men: three noblemen and a monk. The community is divided into classes: monks, noblemen, merchants, and peasants. The peasants are from birth bound to the land of great noble families. Outside the cultivated regions nomads move about with flocks of sheep and herds of yaks.

Nepal, west of Kalimpong, is a kingdom with Kathmandu as its capital. In this country several tribes live rather independently of the government in Kathmandu. — Bhutan, east of Kalimpong, is also an independent kingdom. It is inhabited by people speaking the Tibetan language and having a medieval social order. — A third kingdom, Sikkim, between Nepal and Bhutan, has a Nepalese and Tibetan population. — In these three countries important tasks are awaiting ethnographic investigation, as is also the case in Assam, which adjoins the Burmese frontier. Some problems have been solved in 1949 during the stay of Halfdan Siiger, M. A., among the Lepcha in Sikkim and the Boro in Assam.

In 1950 the present writer worked in Kalimpong among the Tibetans who had taken refuge in this town on account of political conditions in Tibet. The work consisted in the collection of costumes representative of various Tibetan social classes, in making anthropometrical measurements of 2000 Tibetans, and in taking photos and colour films with sound accompaniment. Furthermore a copy of the Tibetan holy canon *Kan-gjur*, a Buddhist work consisting of 100 volumes and weighing 500 kg, was acquired for the Royal Library in Copenhagen. It came direct from the Dalai Lama's printing office in the Potala Palace in Lhasa. Finally the author continued his studies on Tibetan polyandry which had been started before the war.

Future scientific work in the closed countries in the Himalayas is made somewhat difficult by political conditions. Scandinavia has a long tradition behind it in Tibet, where particularly Swedes have been working; Denmark has only been represented

there by Bollerup Sørensen. — Nepal is now gradually opening up for foreign scientists; but Sikkim is at present the most easily accessible among the Himalayan countries. Bhutan, on the other hand, must presumably be considered that country in the world to which it is most difficult to obtain access. — Even in the regions round Kailimpong there are peoples living who are still in part unknown and the culture of whom has held out nearly unchanged for centuries. The culture of these peoples is now threatened by the new conditions in the rest of the world, and it must be considered urgent that it is subjected to investigations before it is too late.

FROM A GREENLAND MUMMY CAVE

By Jørgen Meldgård.

IN the summer of 1952 the National Museum made a topographical investigation of prehistoric settlements of the Godthaab district in West Greenland. In one of the deep fjord branches Eigil Knuth in 1945 had discovered a number of peculiar rock caves on the slope of the mountain which has lend its name to the fjord: Pisigsarfik. Further investigations of these caves which had proved to contain Eskimo graves with extraordinarily well-preserved contents were one of our tasks in 1952. The graves were built in the ordinary Eskimo manner, consisting of a small stone-built chamber covered by a heap of stones. The entombed bodies were wrapped up in bundles of reindeer skin, but everything was so desiccated that the unwrapping could only be made at the Technical Department of the National Museum.

The best preserved of the graves (Grave 1) contained three bundles, placed on top of each other. A young woman and a baby were lying together in the middle bundle. The head of the woman is shown in fig. 28. The anorak has a high topped peak; its shoulder part is comparatively broad, and the outer trousers are baggy and reach down over the knees to the upper edges of the boots. The pointed hood is also seen in the earliest representation of West Greenlanders, viz. a painting from 1654 (fig. 12), and pictures from the times of Hans Egede. The bagging of the trousers presumably has a parallel in the present Central Eskimo costume. The child (fig. 9) like the other child mummies brought home (five in all) is dressed in a double anorak, long trousers, and kamiks. The material varies between skins of birds, reindeer, and seal. Thus the child found in the uppermost bundle in Grave 1 (fig. 10) was dressed in an inner coat of reindeer skin and an outer coat and trousers of sealskin; while a child from another grave wore a costume which exclusively consisted of bird's skin (fig. 11). Although no artefacts were found in connexion with the graves, they can with fair certainty be dated at the 17th century.

The large number of children at the age of three or four months to about one year furthermore throws an interesting light on this burial-place. They all lie in the special posture which is designated as "fencer's posture", i. e. a convulsive posture which generally appears when thirst is the cause of death. This in connexion with various small traits about the entombment shows that the children were placed alive in the

grave, and this is a piece of early evidence of the Eskimo custom of exposing children under certain circumstances, a custom which has been practised to our day by a number of Central Eskimo tribes.

2000-YEAR-OLD BRITISH COINS IN THE SOIL OF DENMARK

By Rudi Thomsen.

At an interval of 64 years two ancient British gold coins have been found in Danish soil. One of these, fig. 13 top, weighing 5.43 grammes and containing 35.2 per cent of gold, was found in 1888 at Vilbjerg approximately 22 miles east of Ringkøbing in the West of Jutland, and the other, figure 13 bottom, weighing 5.43 grammes and containing 43.1 per cent of gold, was dug out of the soil at Munke-Bjærgby about five miles north of Sorø on Sealand in April 1952.

According to its obverse legend the Munke-Bjærgby coin was struck by the British king Tasciovanus, who is known only from numismatic evidence. He was the father of the Cunobelinus who has been immortalized in Shakespeare's "Cymbeline", and consequently it dates back to the last third of the first century B. C. The Vilbjerg coin was not issued until the following century, but nevertheless it represents the oldest tradition of British coinage.

The distant prototype of the Vilbjerg coin is the beautiful gold stater of the Macedonian king Philip II, fig. 14. Through channels which cannot be ascertained with any certainty this type of coin reached Central Gaul, where in the second century B. C. the Celtic tribes of the Haedui, the Averni, and the Lemovices began imitating it. These imitations are still fairly close to the classical prototype. A barbarous degradation set in, however, when, after the middle of the century, the imitation activities spread to the mixed population of Celts and Teutons, the Belgae in Northern Gaul. On the coin in fig. 16 top, which probably originates from the tribe of the Bellovaci, the biga of the reverse type has been reduced to one horse, and on the so-called Atrebatian type of coin, fig. 16 bottom, the degradation has gone even further.

At about 75 B. C. Britain was invaded by the Belgae, who brought with them the latter type of coin, and in their new country they soon began to strike fairly faithful copies of it. From the Belgic settlement areas in Kent, southern Sussex, and the regions round the northern tributaries of the Thames the art of coining spread to the neighbouring Celtic tribes, a. o. the Trinobantes and the Iceni in the eastern counties, and finally it reached the Brigantes in the North. The Vilbjerg coin originates from them, and with this coin the degradation of the classical prototype reached its climax.

After Caesar's expeditions in 55 and 54 B. C. Britain was subjected to a strong influence of Roman culture, which was visibly reflected by British coinage. Thus on the Tasciovanus coin from Munke-Bjærgby the naturalistic Roman style of art is all-dominant. How the obverse of this coin developed can be seen from another Tasciovanus coin, fig. 17. The reverse was copied from the denarius in fig. 18, which was struck by the moneyer Publius Crepusius at about 83 B. C.

Tasciovanus, who belonged to the tribe of the Catuvellauni, wielded power over a large area, and as appears from the reverse legend of the Munke-Bjærgby coin: SEGO, he also ruled the Segontiaci, whose tribal area, however, cannot be identified. During the rule of his son Cunobelinus, whose coins are also influenced by Roman culture, a kingdom was created, comprising the whole of South East England, but after his death in about A. D. 41 it was split up, and in the decades after A. D. 43 the Romans conquered Britain as far north as the Tyne. In connection with the conquest British coinage was stopped, and soon only Roman coins were circulating in Britain.

The question of when and how the two British coins discussed above came to Denmark is a problem which will probably never find its solution.

FOOT SHOES AND HAND SHOES

By Margrethe Hald.

IN the oak-log coffins from the Danish Bronze Age, fragments of shoes¹⁻² of the kind generally designated by Scandinavian workers as hide shoes or skin shoes (*huðskór*)³ have occasionally been found. The bog finds, the majority of which originate from the Celtic Iron Age, have, however, contributed the largest share to our knowledge of the footwear of Antiquity in Denmark.⁵ The shapes vary. Some shoes present a bulging of the forefoot area like that of the Norwegian *fetasko* or *fitskor* (*fit* = foot of a skin) made of the skin of a reindeer's or cow's hindleg in the 1770's in Hardanger.⁶ The natural bag round the animal's heel provided a toe for the shoe. A similar kind of shoe seems to have been in use in North America. In 1894 O. T. Mason wrote: "The eastern Canadian Indians cut the skin from the heel of a caribou or moose with extensions above and below for the leg and the foot of a rude moccasin, called *botte sauvage*."⁷

It would, of course, be profitable if other parts of the animal skin could be used as well. A shoe from the Naskapi Indians in Labrador (fig. 21, right) in my opinion plainly illustrates how a shoe of the Ronbjerg type would have to be formed if made of e. g. a plane piece of skin or woven fabric (cf. figs. 20 and 21).

We find similar shapes of footwear among Eskimo and Siberian peoples. In the Indian shoe pictured in fig. 21a, which has a separate sole, the decoration indicates the original primitive fashion. The lower part of a so-called "boot-cup" (fig. 19) shows that shoes with instep gore and gathering over the forefoot area were known in Antiquity in Europe.⁸

It is natural to assume that handwear (*Handske, Handschuh*) has developed on the same lines as footwear. It is a fact that Naskapi Indians have mittens and shoes analogously formed (cf. figs. 21b and 23). As the similarity between handwear and footwear may be so great, a misinterpretation of fragmentary archaeological material may obviously occur. This is in my opinion the case with a piece of fabric from the man's grave at Guldhoj (Early Bronze Age), which has been regarded as the "toe of a shoe".¹¹⁻¹² This interpretation is not supported by the data in the report of the finding,

and both the shape of the piece and the rather easily worn-out material of which it consists seem to me to militate against the hypothesis.

Can it be the fragment of a glove? As shown in fig. 22 the piece fits an adult man's hand fairly well.

Some readers will perhaps find it strange that our earliest fragment of a glove should be of a woven fabric, which is secondary in time to skin. It is probably due to the fact that in the Bronze Age woven fabrics were the great novelty, found worthy to yield garments for better-to-do people, such as the Guldhoj man and his equals. It has been proved long ago that change of material could not extinguish the old traditions with regard to the cut of skin garments.¹³ It has previously been found profitable and justifiable to make comparisons between ancient garments of woven fabrics and modern skin garments, which are representatives of old traditions. The basis of the new interpretation is therefore actually the same as that on which my previous studies of garments have been made.

FOREST CLEARANCE WITH FLINT AXES

By Svend Jørgensen.

FOREST clearance with flint axes was made as part of an attempt at reconstructing a neolithic fire clearance (Johannes Iversen, *Landnam i Danmarks Stenalder. En pollenanalytisk Undersøgelse over det første Landbrugs Indvirkning paa Vegetationsudviklingen.* — *Land Occupation in Denmark's Stone Age. A Pollen-Analytical Study of the Influence of Farmer Culture on the Vegetational Development.* — *Danmarks Geologiske Undersøgelse, II. Række, No. 66, København 1941*) with subsequent experiments in cultivation and keeping of domestic animals on the areas cleared. When the soil is exhausted the forest will be allowed to regenerate. The experiment has been planned by Johs. Iversen, Ph. D., state geologist, its main purpose being the collection of information within the spheres of pollen analysis and botany, archaeology and cultural history.

Thin-butted, ground flint axes hafted like the Sigerslev axe were used for all experiments in clearance (Blinkenberg, *Skæftede Stenalderes Redskaber. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1898*).

A number of observations was made at introductory experiments during the winter and early summer of 1952: flint axes should be used with the greatest care in frosty weather, the blade of the axe must only be tight with the narrow sides in the hole for the haft. The haft of the Sigerslev axe is probably not complete, but must have been longer. Table 1 shows a series of experiments made in the middle of March 1952.

The clearance took place in September 1952. The experimental area is situated in Draved forest in South Jutland, a natural forest closely related in type to the sub-boreal Stone-Age forest. During the experiment 2000 sq. m. forest were cleared of all tree and bush vegetation with the exception of oaks with a diameter of more than 35 cm. These were only girdled (see figs. 26 and 27).

The ordinary technique of hewing with steel axes (see figs. 26 and 27) was unsuitable as the flint axes would not stand so violent a use. The blades of the axes would break in two or the edge would be smashed. Figs. 23 and 24 show the more appropriate method of hewing — short cuts at a fast pace with the main part of the movement taking place in the elbow joint and the wrist.

The methods of felling appear from figs. 28 and 29, which show “round-hewing”, very suitable for small trees, while fig. 25 shows ordinary felling, which is necessary in the case of bigger trees when a definite felling direction is wanted.

Table 2 shows the output of work, indicating all the trees and bushes on 500 sq. m forest. This area was cleared by three men in 4 hours 5 min.

As a provisional result it may be concluded that clearance of forest with ground flint axes cannot have caused appreciable difficulties to the farmers of the Stone Age.

The wood felled was burnt in the spring of 1953 and the clearance area tilled.

STORE VALBY A FORGOTTEN ZEALAND VILLAGE WHICH WAS REFOUND

By Axel Steensberg.

DURING the years 1946—53 archaeological village investigations were made at Store Valby near Slagelse, Zealand. The village was abandoned in 1774 when the manor of Valbygaard was founded on its land. The only map of the village and its land dates from 1769 and the archaeological investigations have shown that the village plan is not reproduced correctly on this map (fig. 32).

Five of the seventeen farms of the village were excavated and after the work was finished the results were compared with written sources in the State Archives and elsewhere. Under the dwelling-house on the site of farm No. 1 four layers of floors were found, the oldest one of which has been dated provisionally at about 1200 A. D. In the latest layers the floors consisted of clay, while the medieval houses had earth floors. Almost in the centre of the courtyard there was a fire-place consisting of burnt clay placed on a foundation of flat stones. Under the centre of the fire-place a clay pot with two ‘bar-lip’ ears was buried, to which the closest parallels have been found in the Viking fortress of Aggersborg on the Limfjord. Unfortunately the floor belonging to the fire-place was so much destroyed that its dimensions could not be ascertained. Nor was it possible to establish the latest phase of the outhouses of farm No. 1.

Mr. K. D. M. Dauncey of Birmingham University assisted at the excavation of farms Nos. 2—4. Farm No. 2 was founded about 1500, but Nos. 3—4 could be dated back to the early Middle Ages, which in Denmark are reckoned from about 1000 to about 1250. A very large bake-oven with a stone foundation (fig. 34), dating from the Renaissance, was found in farm No. 3. Prior to this oven there had been a small stone-built oven with its mouth on one of the long sides. This oven thus does not seem to have been used as a bake-oven, but first and foremost as a stove (fig. 35); it is

dated at the 16th century. The medieval sites of farms Nos. 3—4 had earth floors, and the posts supporting the roof were dug into the ground. In a small post-hole in the middle of the dwelling-house of farm No. 4 there was a piece of charred bread baked of rye and barley (fig. 36). In the layer which covered the hole there was a coin dating from 1422; so the bread must date from the 14th century.

The fifth farm, No. 17, was in the main examined in 1952 with the assistance of Mr. J. Golson, M. A., of Cambridge. The latest dwelling-house was built after a fire about 1660. The dwelling-house had formerly been situated somewhat farther north, and there were several layers of earth floor there with fire-places dating right back to the Early Middle Ages. Immediately outside the northern wall the skeletons of a full-grown cow and a calf were found in a pit covered by a layer of clay. The cow must have been only about 1 m high (fig. 31). The covering layer over the pit could be dated by means of a coin struck at Roskilde about 1325. The skeletons thus must have been put into the pit at some time in the 13th century. All the bones of the cow were preserved with the exception of the core of the horns and a little of the back of the head. It is the first time a well dated and whole skeleton of the dwarfish medieval cow has been found.

Under the sites of farms nos. 2—4 layers of refuse were found in pits from both the Early Roman Iron Age and the passage-grave period of the Late Neolithic Age. It has not, however, been possible to demonstrate a continuous settlement since these prehistoric periods. The name of the village, the first component of which means 'pasture', suggests that the village was founded in the Viking Age or a short time before it.

ON TREATS GIVEN TO A BUILDER'S WORKMEN AFTER SETTING UP THE ROOF

By Peter Michelsen.

THE earliest mention of a treat given to a builder's workmen after setting up the roof dates from 1543. During the four subsequent centuries it seems to have been an established practice in house-building that a celebration was held when the roof-timber had been set up. If the owner of the house tried to escape this customary duty he might run the risk that the normal ornaments of the new building were supplanted by an old sack, empty bottles or the like, or even by a mocking figure, which was hung up.

The mention of such a treat as early as 1543 shows that the custom was known in this country before the appearance of a strong German influence (through the *zünfts*) on the customs of the craft guilds from the end of the 16th century on. Especially in the provincial towns it is, however, possible to trace the influence of the *zunft* in the manner in which the treats took place according to the early tradition and to a certain degree still take place. The customs of the treat in the towns have spread to the country, but no more than so as to make it clearly possible to realize what first of all characterized the rural treat given by a builder, and were closely connected with the structure of the old farming community. The treat given by the builder was only one of the large number of treats given in the country in connec-

tion with work. At the setting-up of the roof-timber as well as in the case of a number of other works requiring the co-operation of many persons, people from the whole village turned up and lent a hand. When the work was done a treat was given in return for the assistance.

The Danish name for a treat or celebration of this kind, and for the traditional decoration of the new building on this special occasion, is "rejsegilde" (plur. "rejsegilder"), which name is used in the context below.

Garlands made of green leaves and often decorated with flowers or coloured ribbons were used on the occasion of a "rejsegilde". The garlands were placed in different ways in the various parts of the country. Horizontal hanging of one or more, mostly three, garlands round a vertical pole above the middle of the roof (fig. 52) is the predominant custom in East Denmark and is advancing in Jutland, particularly in the eastern part of the peninsula, in part mediated by the towns, in which this is the commonest method of hanging the garlands. The other methods of hanging the garlands are, however, much used in Jutland. The use of a sometimes considerable number of garlands at "rejsegilder" in South Jutland is connected with the fact that friends and neighbours bring garlands when the house is reaching its full height, while in most other parts of the country the women in the owner's house provide the garlands. The large number of garlands on new buildings in South Jutland are placed on a horizontal lath above the ridge of the roof (fig. 50). In northern Jutland as a rule only one garland is used, which is hung vertically from a gibbet (fig. 46). Formerly it was customary there to hang a bottle inside the garland to throw stones at.

As in all important situations of life people drew omens for the future at a "rejsegilde". When those present had drunk to the house a glass was thrown from the roof, and omens were drawn from the way in which it reached the ground. It was an ill omen if the garland was blown down. In some places the garland was to be preserved under the roof for as long as possible (fig. 51). Probably people did not think about this matter very much; the main thing was the celebration as the conclusion of a work. The first and the last, the transitions between two states, were to be celebrated. The same thing is expressed in the fact that the bricklayers in town decorated the first corner reaching the height from which the roof-timber was set up, and drank to it. Thus also in the case of the last corner and the first and the last chimney pot.

NIELS LANGE'S AND ABEL SKEEL'S CENOTAPH IN HUNDERUP CHURCH

By Otto Norn.

AFTER the death in 1565 of the wealthy Danish nobleman Niels Lange of Kjærgaard in Jutland his widow, Abel Skeel, ordered from the famous Flemish sculptor Cornelis Floris in Antwerp a costly cenotaph for her deceased husband and herself. While engaged on this monument the sculptor must simultaneously have been working on a similar cenotaph ordered by Birgitte Gjoe of Herlufsholm on Sealand.

The tumba of Niels Lange and Abel Skeel was standing in its original place in front of the altar above the family burial vault in the church of Hunderup until the year 1822, when the owner of the church had it dismantled and taken apart. In the years 1949—50 it was reconstructed under the direction of experts from the National Museum, the expenses being covered by a grant from the Ny Carlsberg Foundation.

The cenotaph consists of a podium with profiled base- and cover-plates, both of which are made of polished Belgian marble. Four circular medallions representing the evangelists are inserted in its sides, which are made of black and red grained marble; between the medallions the Latin epitaphs are placed.

Hedicke justly describes the portrait figures as mediocre workshop creations. The medallions, which were originally encircled by the coats-of-arms of the family, are of a far better quality. The types represented by the evangelists bear a close resemblance to the old men painted by Frans Floris in the altar piece in the chapel of Sønderborg Castle. (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1950, pp. 17—22).

In 1894 the Danish art historian Julius Lange as the first ascribed to Cornelis Floris the cenotaph in the church of Hunderup. In 1913 Robert Hedicke endorsed Lange's theory, and all the observations occasioned by the reconstruction corroborate this hypothesis.

A drawing from 1806 has been of great value as a guidance for those in charge of the reconstruction. It has, however, been avoided to reconstruct details about which no precise information was available. Accordingly the sculptures have been subjected only to the necessary processes of preservation.

ROMAN GLASS VESSELS IN DENMARK

By Hans Norling-Christensen.

GLASSWARE in Danish finds from the Early Roman Iron Age is of high quality, presumably made at glass centres near the Mediterranean. The importation of glassware to Denmark was continued and increased during Late Roman Iron Age and includes glassware of very different quality. The ornamentation of a group of beakers with a broad mouth from the 4th century shows the decline in taste; it is a question of cut ovals and criss-cross lines. The rhythmical balance distinguishing glassware from the 1st, the 2nd, and in part the 3rd centuries is missing in the placement of the cut ornamentation. — A group of thick-walled glassware from the 4th century with forcible, close-set concave facet ornaments represented by glasses like those from Kilerup and Varpelev recalls facet-cut vessels from about 100 A. D. (e. g. fig. 65). The forcible relief effect of the ornament is common to these groups of glassware which are widely separated in time. The similarity between the ornamentation of the Varpelev glass and that of the Juellinge glass is particularly striking. These similarities are hardly accidental, but presumably are due to a deliberate revival of the glass ornamentation and to a certain degree of glass forms of former times as well; for at the beginning of the 4th century it is possible to point out other archaizing traits in glass

industry. A number of glass vessels show deliberately produced deep blue, red, and green colours which remind of glassware from Augustan-Tiberian times; this holds good of *millefiori* glass ("Altschlesien" vol.) and cameo glass. Thus there seems to have been a renaissance within glass-making of the 4th century. This is intelligible as the great art of the period shows the same movement towards the ideals of the past. This renaissance breaks through decisively at the time of Constantin the Great (306---37), when a demonstrative invocation of Augustan-Tiberian classicism appeared in art (see Vagn Poulsen, *Romersk Kunst*). — An interesting group of vessels are the cylindrical glass bowls from the Late Roman Iron Age, as they are often provided with paintings in which it is possible to trace a development from a purely picturesque effect towards a forcible stressing of the outline of the figures (see Kuml 1952 and 1953). The same development is seen within Roman glass engraving. — The commonest type of glassware in Danish finds from the Late Roman Iron Age are the slender, swayed, and stemmed snake fret beakers. A similar method of decoration is well-known on glassware from Cologne, but the form of the vessel is different, for which reason the old view which referred our glasses to workshops of Cologne is questionable. However, one or more workshops on the Lower Rhine, e. g. in Belgium, may have specialized in drinking beakers according to German taste, and it is evident that the tall, slender drinking beakers just appealed to the Germans, not only at that time but later as well. A widely distributed type of Late Roman and Early Franconian glass decorated with arched thread which dates from about 400 and the 5th century, which is especially common in Norway and known in Denmark as well (Vedel, *Efter-skrift til Bornholms Oldtidsminder*, 1897, fig. 49), and which because of the finding of a workshop is known to have been manufactured in Belgium (Medd. Lunds Mus. 1952, p. 199 ff.) resemble in form and — in part — in ornamentation the glass beakers decorated with coloured threads. A glass beaker from Rislev in Zealand (Fornvännen 1937, p. 72, fig. 5), which can be dated at the 3rd century, must be considered simply an initial stage of these late glasses decorated with arched threads. — It seems probable that the Belgian Late Roman-Early Franconian manufacturing of tall beakers decorated with arched threads dates back to a domestic or perhaps Lower Rhine workshop tradition, the manifestations of which in the 3rd century are glass vessels like the Rislev beaker and the swayed beaker decorated with coloured threads from Himlingøje.

THIRTEEN THOUSAND AMBER BEADS

By C. J. Becker.

NEAR the village of Mollerup, about ten miles northwest of Skive in North Jutland, one of the largest finds of amber from Neolithic times was made by peat-diggers in 1940. In a small boglike depression — only 13 metres from the firm ground — was found a large earthenware vessel which contained a whole collection of amber beads. The workmen had smashed the vessel on exposing it; judging from the sherds

it was a lugged jar of the Early Neolithic Period. When the spade struck the jar, most of the beads rolled into the peat pit; but presumably almost all were recovered. In the museum at Skive, in which the find has been deposited, there are now 12,849 beads, besides fragments of between 100 and 200, i. e. a total of about 13,000 amber beads. The weight of the find is 3,840 grammes.

Fig. 73 shows the whole of the find as exhibited in the museum, while Fig. 72 gives some idea of the various types of beads, actually the same as found in both graves and hoards of the Early Neolithic Period. The great majority of the beads (more than 12,400) are very small and disc-shaped, and there is only one fairly big piece in the whole collection (Fig. 72,7). The broken-off point of a flint borer (Fig. 72,14) used for boring the hole was found to be still remaining in one of the beads (Fig. 72,13).

Thanks to the bog the find is in a good state of preservation; so it can be seen that nearly all the beads are new and without sign of wear. They have probably never been worn as ornaments. A small number, however, show pronounced traces of having been worn, and, if anything, must be characterized as worthless. The whole find has therefore been interpreted as an amber trader's stock which has been hidden in the bog.

The Mollerup find belongs to a well-known group of finds of amber of the Neolithic Age. About fifty collections of amber objects found in bogs or under level ground are now known from the same period. An examination of the material has shown that the finds may be classed in different groups: (1) Large trader's hoards of the same type as the Mollerup find. In this group are placed finds with a larger number of beads (more than 600) than has ever been met with as grave goods in one grave. Twelve such finds are known, all of them from North Jutland, i. e. regions rich in natural occurrences of amber. Most beads in the finds are new and unused. (2) Among the minor finds there may be both small trader's hoards and quite a different category, the personal ornaments of some private individual. The find pictured in Fig. 74 is typical. All the beads are worn and bear traces of having been used. 31 finds of this type exist, 22 of them from North Jutland. Only 8 finds are known from the Danish islands, most of them very small. (3) The third group consists of raw amber. This type can only be dated by means of other artefacts found simultaneously (e. g. Fig. 75). These are finds of which the value of the amber as a raw material was the deciding factor in the concealment of the hoard.

The many deposits of amber objects in North Jutland are interpreted collectively as having been caused by times of unrest. Both amber traders and others hid what they possessed of the ornamental material, valuable and in great demand as it was in those days, too. Hardly any deposits are known from the following period, the Middle Neolithic, although amber does not seem to have been less popular.

“THE MILKMAID” AND “THE LAMB UNDER THE TREE”

By Peter Linde.

MANY bits of old clay-pipes are found in the soil of Copenhagen. They date from the periods after 1600 and originate from many different manufacturing places. The majority of the finds consist of makes from Gouda in Holland and can be recognized by the marks placed on the bowls of the pipes and by the names of masters stamped on the stems. Practically all Gouda pipes from the period after 1740 bear on the side of the heel a small shield with the arms of the town of Gouda surmounted by an S, the first letter of the word *slegte*, which means ‘common’ or ‘usual’. Into the heels of the pipes is pressed a small mark in relief, which may consist of letters, numbers, or pictures of very different contents. The master’s name on the stem of the pipe is always accompanied by the local designation IN GOUDA.

The two most popular Gouda brands, “The Milkmaid” and “The Lamb under the Tree”, in the course of time were exposed to imitation. A competitor in Gouda itself in 1849 marked his pipes with “The Gardener Maid” and “The Goat under the Tree”, which clearly were dishonest imitations. It is difficult to discover the differences at a casual glance. In the sketches reeproduced (fig. 78) some variants of “The Milkmaid” are shown and it is difficult to decide where honesty ceases. “The Lamb under the Tree” was imitated as “The Goat under the Tree”. Here it is clearly seen that the two little different animals turn their heads in different directions.

72 specimens of the brand of “The Milkmaid” with the variants sketched in fig. 78, about 50 specimens of “The Lamb under the Tree”, and 5 specimens of “The Goat under the Tree” have been found in Copenhagen.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig.	Page
1. Tibetan nomads at rest in Kalimpong	5
2. Map of Kalimpong and adjoining parts of the Himalayas	7
3. Tibetan noblewoman from Lhasa, in festival attire	8
4. Tibetan nobleman	9
5. Tibetan with old-fashioned gun	10
6. Lamaistic black-hat danser, a permanent character at Tibetan temple festivals	11
7. Mount Pisigsarfik, Godthaab district, West Greenland	14
8. The young woman, Grave I.	15
9. The child from the young woman's skin wrapping. Grave I.	16
10. The child from the uppermost skin bundle. Grave I.	17
11. The child from the large mummy cave	18
12. Eskimo from the Godthaab Fjord brought to Denmark by Danell. Painted in Bergen, Norway, 1654	19
13. British gold coins. 2:1. — Above: The tribe of the Brigantes, 1st cent. A. D. Below: King Tasciovanus, last third of the 1st cent. B. C.	22
14. Gold stater from the time of Philip II of Macedon (359—36 B. C.). 2:1	23
15. Britain and Gaul 2000 years ago	25
16. Above: Bellovacian gold coin, about 100 B. C. (British Museum). Below: Atrebatian gold coin, about 100 B. C. (British Museum). — Both 2:1	26
17. British gold coin, King Tasciovanus, last third of 1st cent. B. C. (British Museum). 2:1	27
18. Roman denarius, Publius Crepusius, about 83 B. C. 2:1	28
19. Shoe with instep gore. Reconstruction by G. Girke from boot cup from Stassfurt	30
20. Shoe from Rønbjerg bog in Jutland	32
21. Left: Man's shoe with sole from the Sioux Indians. Right: Shoe with instep gore and gathering over the forefoot from the Naskapi Indians	32
22 a-b. Textile fragment from the man's grave at Guldhøj	33
23. Skin mitten from the Naskapi Indians	33
24. Skin mitten from the Iglulik Eskimo	33
25. Patterns: — a: Shoe from Rønbjerg bog in Jutland (Fig. 20). b: Shoe from the Naskapi Indians (Fig. 21). c: Upper part of Shoe from the Sioux Indians (Fig. 21). d: Skin mitten from the Naskapi Indians (Fig. 23)	34
26. No. 856. Oak (girdled), diameter 73.2 cm. — Time: 1 hour 30 minutes. Beginning of the hewing	36
27. Same tree as Fig. 26. End of the hewing	37
28. No. 805. Beech ("round-hewn"), diameter 25 × 28 cm. — Time: 70 minutes. Beginning of the hewing	38
29. Same tree as Fig. 28. End of the hewing	39
30. No. 828. Alder (ordinary felling), diameter 45.9 cm. — Time: 3 hours 17 minutes	41
31. Skeletons of a 1 m high, full-grown cow and a calf	44

32. Map of Store Valby 1769. The contours of the latest sites excavated are drawn in red; dash-and-dot lines indicate that the situation is not quite certain. The edge of the excavation is shown in dotted lines	47
33. Site C in Farm No. 1 from the end of the Middle Ages. Entrance to the stone-built cellar from the left; behind this a well which has been sunk later	49
34. Excavation of a large bake oven in Farm No. 3. The section passes through the mouth of the oven of the left; at the bottom is seen the cracked floor of the latest hearth from the beginning of the 18th century	50
35. On the left the same oven as in Fig. 34. On the right a stone-built "smoke-stove" from the 16th century, the forerunner of the "bilæggerovn"	51
36. Bit of charred bread baked of rye and barley, with curved crust. From Farm No. 4, 14th century	54
37. The stone slab covering bishop Vilhelm's ossuary	54
38. Painting and inscription in memory of bishop Vilhelm, on the wall over the bishop's ossuary in Roskilde cathedral	57
39. Sinter slabs covering the ossuaries of queen Estrid and king Svend (top and bottom, respectively)	59
40. The niche-column in Dalby (Skåne, Sweden)	62
41. The niche column in Hildesheim cathedral	63
42. Cross section of the Roman aqueduct in the Eifel Mountains	64
44. 'Rejsegilde' at Ødis-Bramdrup south of Kolding 1951	67
45. 'Rejsegilde' at Sig near Varde 1951	67
46. Gibbet and horizontal hanging of garland at Sir near Holstebro 1949	67
47. 'Rejsegilde' on Romø 1950	67
48. 'Rejsegilde' at Svendstrup on northern Als 1951; straight in front of the gable a post with a tuft of leaves tied to the top	67
49. The garlands have been moved under the roof immediately before its being tiled; Spang on Als near Sønderborg 1949	67
50. 'Rejsegilde' at Ballum Østerende in western South Jutland 1946	67
51. Garland of shavings hanging from the topbeam. Romø 1951. The garland originates from the 'rejsegilde' the preceding year. It is the one seen on the far right in Fig. 46	69
52. 'Rejsegilde' in Copenhagen 1951 (press photo)	70
53. 'Richtkrone', Lüneburg, Germany, 1952	71
54. Spruce with coloured ribbons on the top of a new house. Voksenkollen near Oslo 1951	71
55. Niels Lange's and Abel Skeel's sepulchral monument in the choir of Hunderup church after the restoration in 1951	73
56. Niels Lange and Abel Skeel, alabaster	75
57. Saint Matthew, alabaster	76
58. Saint Luke, alabaster	76
59. Saint John, alabaster	77
60. Saint Mark, alabaster	77
61. Detail of Abel Skeel's portrait figure in Hunderup Church	78
62. Herluf Trolle and Birgitte Gjøe, alabaster. Herlufsholm	79
63. Painted beaker; Himlingøje. About 4:5	81
64. Faceted beaker; Juellinge. About 1:2	82
65. Faceted beaker; Varpelev. About 2:5	83
66. Painted beaker; Nordrup. About 4:5	84
67. Painted beaker; Nordrup (Same beaker as Fig. 66). About 4:5	85
68. Bottle of blue-green glass; Herlufmagle. About 1:3	87
69. Beaker with Greek inscription; Vorning. About 4:5	88
70. Glass horn; Himlingøje. About 1:2	89
71. Feather-patterned beaker; Dollerupgaard. About 3:5	90

72. Various types of amber beads from Mollerup. The broken-off point of a flint borer (no. 14) was found in bead no. 13. 1:2	91
73. The amber treasure from Mollerup, stringed for exhibition in Skive museum. About 1:8	93
74. Bog find from Klæstrup, North Jutland, with amber beads and a flint axe. About 1:4	95
75. Three unground flint axes and nearly 500 pieces of raw amber, found together in a bog near Bedsted in North Jutland. About 1:4	97
76. Decoration of Delft dish, relief picture on pipe-bowl, and Vilhelm Bissen's bronze figure	99
77. Stamps on a pipe-stem (enlarged)	100
78. Above: Seven variants of 'The Milkmaid' and 'The Gardener Maid' stamps, selected from among 72 specimens. Below: The arms of Gouda with 'The Lamb under the Tree' and 'The Goat under the Tree'. (Enlarged)	101
79. Four pipe-bowls of different age and type marked with 'The Milkmaid' or 'The Lamb under the Tree'. The fifth in the row is marked with 'The Goat under the Tree'; it is extraordinarily spacious, but form and material are a little inferior to the ordinary types. 1:2	102
80. Unfolded relief picture for the glorification of the Prague Peace 1866; decorating a pipe-bowl stamped with the 'Milkmaid'. 1:1	103

Cover: Painted glass beaker from Nordrup, Zealand.

Title page: Tibetan amulet case decorated with jewels.

